תלמוד בבלי · מפרשים על המסכתות הקטנות · בנין יהושע

בנין יהושע על אבות דרבי נתן

רבי יהושע פלק מליסא

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

בנין יהושע על אבות דרבי נתן

רבי יהושע פלק מליסא

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/בנין-יהושע-על-אבות-דרבי-נתן/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 21
פרק ג 30
פרק ד 36
פרק ה 43
פרק ו 45
פרק ז 49
פרק ח 51
פרק ט 55
פרק י 59
פרק יא 61
פרק יב 65
פרק יג 72
פרק יד 74
פרק טו 79
פרק טז 82
פרק יז 86
פרק יח 89
פרק יט 93
פרק כ 94
פרק כא 95
פרק כב 97
פרק כג 99
פרק כד 103
פרק כה 105
פרק כו 110
פרק כז 114
פרק כח 118
פרק כט 122
פרק ל 126
פרק לא 128
פרק לב 133
פרק לג 135
פרק לד 140
פרק לה 146
פרק לו 153
פרק לז 159
פרק לח 167
פרק לט 169
פרק מ 174
פרק מא 181

פרק א

הלכה א

(**פרקי אבות מתחיל משה קבל תורה מסיני**. לכך התחיל נמי האדר"נ לפרש היאך היתה הקבלה ההיא)

משה נתקדש בענן וקבל תורה. (יומא דף ד' ע"א) איתא משה עלה בענן ונתכסה בענן ונתקדש בענן כדי לקבל תורה לישראל בקדושה שנאמר וישכון כבוד ה' וגו' ששת ימים וגו' (שמות כ"ד:ט"ז):

מסיני. ממי שנגלה בסיני. מפרשים:

למשה לטהרו. ל"ג הכא בדברי ר"י הגלילי כדלקמן אמר רבי נתן האי טעמא על ר"י הגלילי ור"מ בן חרש אומר ט"א על ר"י ע"כ בודאי א"א לגרוס בדר"י עצמו כן וכן במסכתא יומא ליתא זה בדר"י הגלילי:

זה היה אחר עשרת הדברות. שהיה תחלה לארבעים יום:

דר"י הגלילי. כלומר א"א יכול לומר ויכסוהו להר ולא למשה ואלו ששה ימים הן שהיו מר"ח שבאו לסיני עד יום מתן תורה וא"כ [לא היה] פרישה כלל למשה שהרי אותן ששה ימים עלה וירד בהשכמה להזהירן על פרישה מן האשה ומצות הגבלה. זאת לא תאמר לפי שזה מעשה היה אחר עשרת הדברות בתחלת ארבעים יום שנכנס למחנה שכינה להיות שם עם ה' לקבל הלוחות ולקמן מפרש מהיכא פשיטא ליה דאחר י' דברות היה ששה ימים הללו. רש"י שם ביומא:

ר"ע אומר ויכסהו הענן. שם ביומא איתא רע"א וישכון כבוד ה' מר"ח ויכסהו הענן להר ופירש"י ר"ע אומר קודם י' דברות היה וששה ימים הללו הם ששה ימים שמר"ח עד יום מתן תורה ובשביעי קבלום ומשה וכל ישראל עומדים לקבל עשרת הדברות כדאמרינן (במס' מכות דף כ"ד) אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום ואחר כך עלה כדי לקבל את הלוחות ולא היה שם פרישה כלל:

ויכסהו הענן להר. ולא למשה שהרי כל אותן ששה ימים עלה וירד בהשכמה לומר להם אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים (שמות י"ט:ח') וישב משה את דברי העם אל ה' ולמחר נאמר לו לך אל העם וקדשתם ולמחר לך רד העד בעם ע"כ. ותיבת למשה שכ' כאן ט"ס:

לחלוק לו כבוד למשה. שם ביומא איתא ויקרא אל משה. משה וכל ישראל עומדים ולא בא הכתוב אלא לחלוק כבוד למשה. ופירש"י ולא בא הכתוב לומר ויקרא אל משה לבדו אלא לחלוק לו כבוד. ומפורש שם במאי קא מיפלגי ר"י הגלילי ור' עקיבא:

בשביל שימרק מכל אכילה ושתיה. רבי נתן סבר כר"י הגלילי דפרישה למשה הואי אבל לא ללמוד מכאן לשאר הנכנסין למחנה שכינה פרישה שלא היתה פרישה זו אלא שבששה ימים הללו נתמרקה אכילה שבמעיים להיות כמה"ש אבל בעלמא לא בעינן מירוק. רש"י שם:

לאיים עליו. הוא סבר לה נמי כר"י הגלילי דפרישה למשה ולהבדילו מב"א שתחול עליו אימה בהיותו לבדו יבין וישים לבבו ליכנס למחנה שכינה באימה. רש"י:

וגילו ברעדה. שם בגמ' איתא מאי וגילו ברעדה א"ר אדא בר מתנה אמר רב במקום גילה שם תהא רעדה. ופרש"י במקום גילה מתן תורה של לוחות דכתיב (תהילים י"ט:ט') פקודי ה' ישרים משמחי לב. והתוספות כתבו כדכתיב (ד"ה א טז) עוז וחדוה במקומו. והא דמיאנו תוספות בפסוק שהביא רש"י מתהלים שהוא מוקדם נ"ל משום דבשעת הפרישה עדיין לא היה שמחה עד שקיבל הלוחות לכך מביאים תוספות פסוק של ד"ה עוז וחדוה במקומו מלמד שהמקום גורם לבד מעצמו השמחה:

מעשה וכו'. עיין לקמן:

פירש רבי יאשיה לד"א. משום שהיה דחיקא ליה שעתא וכדמצינו כעין זה במס' תענית דכ"א אילפא ורבי יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מלתא טובא אמרו ניקום וניזול וניעבוד עיסקא ונקיים בנפשין אפס כי לא יהיה בך אביון (דברים ט"ו:ד') אזלו אותיבו תותי גודא רעועה הוו קא כרכי ריפתא אתו מה"ש שמע ר"י דקאמר חד לחבריה נישדיה עליהן האי גודא ונקטלינהו שמניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה א"ל אידך שבקינהו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא ופירש"י עתיד להתגדל ואין זמנו למות והמהרש"א פי' דקיימא ליה שעתא בחיי עולם שיהיה ראש ישיבה בתורה ר"י שמע אילפא לא שמע א"ל ר"י לאילפא שמע מר מידי א"ל לא אמר מדשמעית אנא ואילפא לא שמע ש"מ לדידי קיימא לי שעתא. א"ל ר"י איהדר ואקיים בנפשאי כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ר"י הדר אילפא לא הדר עד דאתא אילפא מלך ר"י וכו' ע"ש ובפירש"י ולכך הכא נמי רבי מתיא השיב לרבי יאשיה מה חזית לעזוב דברי אלהים חיים ולקיים הפסוק אפס וגו'. הפוך השיטה לקיים כי לא יחדל וגו'. מפרש:

ואע"פ שאתה רבי וכו' אין טוב לעזוב דא"ח. ר"ל דאיתא לקמן פ' מ' וביומא דף פ"ז כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו שלא יהיה הוא בגיהנם ותלמידו בג"ע שנא' וכו'. לכך א"ל רבי מתיא אע"פ שאתה רבי ואני תלמידך ועוסק בתורה אל תשטוף אחר ד"א. וכדאיתא שם ביומא פ"ג דף לה ע"ב שהלל עסק בתורה מתוך עוני רב. ובמסכת סוטה פ"ג דכ"א איתא ע"ז הילל ושבנא אחי הוו הילל עסק בתורה שבנא עבד עסקא

לסוף א"ל תא נערוב ונפלוג יצתה בת קול ואמרה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שיר השירים ח':ז'):

ד"א. מלאכה או סחורה. ר"ב פ"ב מ"ב דפ"א:

אמרו כ"ז וכו' וכשנפטרין דומים כשהם אוהבים מנעוריהם. שלא תאמר מה שפירש רבי יאשיה מרבי מתיא מחמת שהיו מקנאין זל"ז לכך אמר אע"פ שכ"ז שהיו יושבין יחד היו מקנאין זא"ז אבל תמיד כשנפטרין דומים שהן אוהבים ע"ד את והב בסופה וכדאיתא במס' קדושין דף ל ע"ב מ"ד כי ידברו את אויבים בשער א"ר חייא בר אבא אפי' אב עם בנו והרב עם תלמידו שעוסקים בתורה בשער א' נעשו שונאים זל"ז ואינן זזים משם עד שנעשו אוהבים זה לזה שנאמר את והב בסופה א"ת בסופה אלא בסופו. מפרש. ועיין בספר אור לישרים שחיבר אדמ"ו הרב הגאון מו"ה זרח מפראג זצ"ל דרשה י' דף סז ע"א ע"ז ותמצא נחת:

הלכה ב

ע"י משה נתנה תורה בסיני. אדלעיל קאי משה נתקדש וכו' ואיידי דהוזכר רבי מתיא ב"ח בברייתא סמיך ליה המעשה שאירע ברבי יאשיה ורבי מתיא. מפרש:

שנא' ויכתבם וגו' (**דברים ה' י"ט**). זה אמר משה במשנה תורה אחר י' דברות הנאמרים בואתחנן. משום דלוחות אחרונים נתקיימו לאפוקי הראשונים נשתברו. לכך לא מביא מפי' תשא ויתן אל משה וגו' לוחות העדות. אא"מ נ"י:

לוחות אבנים. ואיתא במס' ברכות פ"א ד"ה א"ר לוי בר חמא אמר ריש לקיש וכו' את לוחות האבן התורה והמצוה אשר כתבתי להורותם (שמות כ"ד) לוחות האבן אלו עשרת הדברות. והתורה זו מקרא. והמצוה זו משנה. אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים להורותם זו גמ':

מלמד שכולם נתנו למשה בסיני. ומשו"ה כתב רש"י בחומש בפ' משפטים על פסוק זה כל תרי"ג מצות בכלל י' דברות הן ורבינו סעדיה פי' באזהרות שיסד לכל דבור ודבור מצות התלויות בו:

ולהלן הוא אומר אלה וגו' והתורות. פירש"י שם בפרשת בחקותי ע"פ ת"כ והתורות א' בכתב ואי בע"פ. מפרש:

בינו ובין ב"י וגו'. מלמד שנתנה תורה הלכותיהן ודקדוקיהן ופירושיהן ע"י משה מסיני. ילקוט בשם ת"כ שם:

זכה משה להיות שליח בין ב"י. שטהר וקדש עצמו לזה והיה חומרו זך ורוחני ונשמתו היה כלול מס' רבוא ישראל כנודע. מפרש:

איל המלואים. הנאמר בפ' תצוה ופ' צו:
ואת שמן המשחה. ואיתא במס' הוריות די"א ע"ב ופ"ק דכריתות ד"ה שנס גדול היה בשמן המשחה שבו נמשח המשכן וכליו אהרן ובניו וכו' וכולו קיים לעתיד לבא שנאמר משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם:
ומשח בו אהרן ובניו. וע"י כך גם ע"י המלואים נתקדש אהרן ובניו לדורות להיות כהונתם עד עולם:
ואלעזר שרף פרת חטאת. ונקראת ג"כ פרה ששרף משה כמ"ש רש"י בחומש ריש פרשת חקת ויקחו אליך לעולם היא נקראת על שמך פרה שעשה משה במדבר והיתה מאותו אפר לעדת ב"י למשמרת. וכן יסד הקליר בפ' פרה ושלך לעולם עומדת:
שממנו טמאים מטהרים לדורות. כדאיתא במס' פרה פ"ג מ"א. וע"ש בתוס' יו"ט מ"ג ד"ה וזרקו כשיבא הגואל ואליהו ב"ב יהיה הטהרה מאותו האפר פרה:
אר"א וכו' שהוא נוהג לדורות. נמצא זכה משה שכל מעשיו עומדים לדורות כמו התורה שניתנה ע"י כנ"ל. ועי' במפרש בע"א:
אותם לכהן. והוא נהוג לדורות כדאי' לקמן ריש פמ"א ועי' מה שכתבתי שם בס"ד:

הלכה ג

יהושע קבל ממשה. בפרקי אבות הגירסא ומסרה ליהושע וכתבו מפרשים שכל מה שקבל מסר ליהושע. אבל במשה לא יוכל לומר שנמסרה לו כי לא נמסר לו כל התורה שהרי שער החמשים לא נמסר לו כדאיתא במס' ר"ה דכ"א על פסוק תהלים ח' ותחסרהו מעט מאלהים. ולפיכך אמר שקיבל כלומר כל מה שהיה ראוי לקבל קבל מסיני ע"כ והמפרש מיישב הגירסא דהכא שהרי אמרו פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה דמרמז על השגתם כדאיתא במס' ב"ב דף עה על פסוק ונתתה מהודך ולא כל הודך א"כ גם ביהושע נופל לשון קבלה כמו הגירסא דהכא:
זקנים קבלו מיהושע. אין אלו שבעים זקנים שהיו בימי משה אלא זקנים שהיו רודין ושוטרים על ישראל שנאמר ויעבדו את ה' וזקנים הללו מסרו לכל זקנים שהיו בכל דור ודור לעתניאל ועתניאל לאהוד ושאר שופטים עד שבאו לאנשי כנה"ג כ"כ רש"י בפרקי אבות. והנה צריך טעם למה מביא הך קרא דשופטים ב' הלא מוקדם מזה ביהושע (כ"ד ל"א) ג"כ איתא הך קרא. ונראה משום דקחשיב הכא סדר הדורות שקבלו התורה שופטים מזקנים ובמקראות של שופטים כתיב אחר כן וגם כל הדור ההוא נאספו אל אבותם וכתב הרלב"ג שם נאספו אל אבותם הרצון בו שכבר נאספו אל אבותם ר"ל הזקנים כלם אשר ראו את כל מעשה ה' וכו' ע"ש ואח"כ כתיב שם ויקם ה' שופטים וגו'

לכך מביא הך מקרא דשופטים שנזכר שם כסדר יהושע זקנים שופטים. רק זאת לדעת שבמס' שבת דף קה מביא ג"כ הגמ' הך קרא דשופטים ולכאורה שם הקושיא במק"ע למה לא מביא ממוקדם מיהושע כ"ד. אבל ראיתי בילקוט יהושע כ"ד שמביא באמת הן דרשה דמס' שבת על הפסוק ההוא של יהושע כ"ד ע"ש:

נביאים קבלו משופטים. בפרקי אבות הגירסא יהושע לזקנים וזקנים לנביאים. ועל פי פירש"י הנ"ל צ"ל כאן שופטים קבלו מזקנים. מפרש:

ויהי בימי שפוט השופטים. שהיו הדורות מתפרנסים ע"י שופטים לבד והזקנים כבר מתו. גם הכא נאמר למה מביא הך קרא דבימי בועז והול"ל משופטים ב' ט"ז וח"י ויקם ה' שופטים ויושיעום וגו'. וכי הקים ה' להם שופטים והיה ה' עם השופט והושיעם מיד אויביהם וגו' רק בהנך מקראות נוכל לומר שהשופטים היו רק ראש להושיעם מאויביהם אבל לא מוכח שהיה מלמד עמהם לכך מביא הך קראי בימי שפוט השופטים שהיו מלמדים לדורות כנ"ל והמפרש כתב דרך אחרת ע"ש:

נביאים קבלו משופטים שנאמר (**ירמיהו ז':כ"ה**) **ואשלח אליכם וגו'**. דאיתא שם בירמיה לעיל מיניה כ"א את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי וגו' והלכתם בכל הדרך אשר אצוה אתכם וגו' למן היום אשר יצאו אבותיכם מארץ מצרים עד היום הזה ואשלח אליכם וגו' נמצא מוכח שפיר מהך סיפא דקרא דנביאים היו קרובים לשופטים לקבל מהם שאפילו תיכף מיציאת מצרים היה להם נביאים:

קבלו מנביאים. מנביאים הראשונים שקדמו לפניהם מה שקבלו מהשופטים. מפרש:

אנשי כנה"ג. ק"כ זקנים הוי זרובבל נחמיה שרי' רעלי' מרדכי בלשן שהיו בימי עזרא כשעלו מן הגולה בבית שני ואיתא במס' יומא דף סט ע"ב אריב"ל למה נקרא שמן אנשי כנה"ג שהם היו כנסי' גדולה וקדושה (רש"י שהחזירו עטרה ליושנה) אתא משה אמר האל הגדול הגבור והנורא (בפ' עקב) אתא ירמיה (סי' ל"ב) ואמר עובדי כוכבים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו לא אמר נורא אתא דניאל (סי' ט') אמר עובדי כוכבים משתעבדים בבניו איה גבורותיו לא אמר גבור אתו אינהו ואמרו אדרבה זה הוא גבורת גבורתו שכובש את יצרו שנותן ארך אפים לרשעים ואלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו של הקב"ה היאך אומה א' יכולה להתקיים בין האומות ע"כ ופרש"י זה הוא גבורתו שכובש יצרו כל השנים הללו שנשתעבדו בהן ומאריך אפו על כל הגזירות שגוזרים על בניו. ואלו הן נוראותיו כו' שאלמלא מוראו כו' מן יום החורבן אתה למד נוראותיו שכל האומות התאספו להשמידם ונתקיימו בהן:

והם אמרו שלשה דברים דייקא. והם ר"ל הן שראו שהתחילו הדורות להשתנות לגריעותא ולא היו יכולים לקבל כל מה שהיו הדורות הראשונים יכולים לקבל דלכך אמר לשון קבלה שלא קבלום מהמקובלים כל התורה שהיה בהם. וח"ו תפוג התורה ולזה הזהירו את הדורות הבאים אחריהם בג' עמודים האלו ובמעמד שלשתן אלו מה שזוכר תשאר העולם על מכונה. זקיני בס' דרך חיים ומפרש. והנה הולך ומפרש האדר"נ בהנהו פרקים עד פ"ג הנהו תרי הוו מתונים בדין ועשו סייג לתורה ובפ"ג מפרש והעמידו תלמידים הרבה:

הלכה ד

הוו מתונים בדין כיצד וכו'. לשון ממתינים שלא יהיו גומרין הדין במהרה אלא חוקרין בו בעומק לפי שהדין יושב ברומו של עולם שהרי לעשרת הדברות סמכו הכתוב ואלה המשפטים ללמדך שהם גופי תורה:

וכן הוא אומר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה. זה חזקיהו וסיעתו שכתבו ס' ישעיה וס' משלי כדמפרש בב"ב דף ט"ו והעתיקו לשון ישן מיושן ולענין הדין היו אומרים שצריך לו לאדם ליישבו בדין לעיין בו יפה. ע"א מתונים לשון קשה כלומר שיהיו מתקשים ומתחממים בדין שמתוך כך יצא הדין לאמתו רש"י ובילקוט משלי שם כ"ה איתא אריב"ל מפני מה זכו אנשי חזקיה לאריכות ימים מפני שהיו מתונים בדין ומיושבים בדין שנאמר תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו א"ר חמא בר חנינא מה תלמוד לומר גם אלה אלא שהיו מתונים בדין וכו' שכל מי שמקפיד סופו לשכוח שכן מצינו במשה וכו' שאר ב"א עאכו"כ אשר העתיקו מלמד שגנוזים היו והעתיקו מגניזתם ד"א אין העתיקו אלא פירשו כד"א (בראשית יב) ויעתק משם ההרה וא"צ לומר המעתיק הרים ולא ידעו עכ"ל ע"ש ומש"ה נמי האריכו ימים כדכתיב בפרשת שופטים צדק צדק תרדוף למען תחיה וגו'. ומעתה מבואר ממילא הסוגיא דהכא. והמפרש כתב בזה דרך אחר ע"ש:

בראשונה היו אומרים משלי וש"ה וקהלת גנוזין. במס' שבת ד"ל איתא שבקשו לגנוז קהלת ומשלי מפני פסוקים הסותרים זא"ז ואח"כ קיימו אותם ופירשום ע"ש ולא נזכר שם שיר השירים כמו הכא משום דהתם היה מפני שסותרים וכאן טעם אחר וכ"ה במדרש שוחר טוב שמצאו קהלת י"ב אבל מביא פסוקים אחרים מש"ה ע"ש ובילקוט קהלת שם בשם הפסיקתא וכ"ה בש"ט איתא אר"ש בר יצחק בקשו חכמים לגנוז ס' קהלת מפני שמצאו בו דברים שמטים לצד אפיקורסות אמרו כך שלמה צ"ל שמח בחור בילדותיך וגו' משה אמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ושלמה אמר והלך

בדרכי לבך הותרה הרצועה לית דין ולית דיין כיון שאמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט יפה אמר שלמה ודע כי על כל אלה רבי חייא רבה ור"ש בן חלפתא וכו' א"ר לוי לעוף שהוא נתון בכלוב ובא חבירו ועמד על גביו אמר לו אשריך מה מזונותיך מצויים לך אמר במזונות אתה מסתכל ובמצודה אי אתה מסתכל ודע וכו' ע"ש ובמס' שבת דף ס"ג ע"ב ועפ"י דברי הילקוט מובן שמפסיק האדר"נ בהך קרא ודע מקהלת ואח"כ חוזר ומתחיל אני לדודי משי"ה. כי העיקר שקיימו דבריו הוא מהאי קרא ודע ומפסוק אני לדודי ועלי תשוקתו קיימי ג"כ ש"ה שקאי על הקב"ה ומצאו שכל דברי שלמה מיוסדים על אדני השכל והאמת:

אנשי כנה"ג. ר"ל אנשי חזקיה שהיו כנסיה גדולה:

לכה דודי וגו'. עיין עירובין דף כ"א ע"ב מה שדרשו חז"ל על האי קרא:

שכל המקפיד וכו'. במסכת פסחים דף ס"ו ע"ב איתא ריש לקיש אמר כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו וכו' ממשה דכתיב ויקצוף משה על פקודי החיל וגו' (במדבר לא) וכתיב ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא וגו' זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה מכלל דמשה איעלם מיניה. ר"ל הל' געולי כלים:

משה צוה. נמצא היה יודע בדבר רק משום הכעס שכח:

ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה. איידי דהביא רישא דקרא מפ' ג"כ הסיפא דקרא ויאמר אליהם. מפרש:

א"כ מה ת"ל כל נקבה. הלא לבסוף נצולו אותם שאינם ראוים לביאה. אלא כוונת משה היה שדייק כל נקבה למה החייתם אפי' אותם הראוים לביאה ועיין במפרש שמאריך בזה:

אלא זו עצה כו'. במס' סנהדרין דף קו ע"א מביא הגמרא באריכות יותר מעשה זו ע"ש:

קובות. אהלים וחנויות כד"א (ס"פ בלק) ויבא אחר איש ישראל אל הקבה:

בן עזאי אומר הוי זהיר בדבריו מבטלה. ר"ל שלא יכעוס ויקצוף כדי שלא ישכח דבריו ויבואו לבטלה כדמצינו שאלעזר היה מזכירו למשה הל' געולי מדין שנשכחים ממשה מחמת כעס. א"נ ברוב דברים לא יחדל פשע ודברים בטילים ע"כ יהיו דבריך מעטים שלא יבואו מהם לבטלה וקראי לעיל שרצו לגנוז ספרי שלמה משום יתרון דברים עד שבאו ופי' כנ"ל אבל המפרש רוצה להגיד ולהורות דרך אחרת ואינו מן הצורך:

הלכה ה

ועשו סייג לתורה כדרך וכו' לדבריו. והכוונה להיות שומר פיו כשמדבר בד"ת שלא ידבר אלא שיעור הראוי ויעשה גדר לדבריו ויתן גבול להם לבל יקוצו השומעים אותם

כדרך שהקב"ה עשה סייג שלא נתן תורה ומצות אלא כפי מה שראוי לסבול עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע כך יהיו דבריך במשקל ובמשורה כ"כ מדר"ש ד"ה סע"ב דפוס זאלקווי:

אדם. אדה"ר וכן כולם מפרש לקמן:

ולפיכך וכו'. במדר"ש שם ריש ד"ו הגירסא לפיכך אמרה משה והניחה לדורות כלומר הוא לא רצה לכתוב כן בויעודין של תורה עד שבא משה ואמרה במשנה תורה למדת שלא ייעד להם שיהיה לעג וקלס בין האומות אלא במשנה תורה אמרה משה שרצה הש"י ב"ה לעשות סייג לדבריו ולא לומר כל מה שאפשר עכ"ל:

הא למדת וכו' שהוציא הקב"ה שכר בריותיו בשלום. שזה מחסדיו של הקב"ה ברוגז רחם תזכור ושפך חמתו לארץ. לכך ואמרו כל הגוים וגו' ככה לארץ כדי לשום לנו שארית וכאשר הובא ברש"י מדרש במסכת קדושין דף ל' ע"ב על פסוק תהלים ע"ט מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך קינה לאסף מבעי ליה וכו' שאמר אסף שיר על שכילה הקב"ה חמתו בעצים ואבנים שבביתו ומתוך כך הותיר פליטה בישראל שאלמלא כך לא נשתייר משונאי ישראל שריד וכה"א (איכה ד':י"א) כלה ה' את חמתו וגו' ויצת אש בציון ע"כ והתוס' שם מביא עוד משל אחר ע"ש. וזה שאמר הכא שהוציא הקב"ה שכר בריותיו בשלום ת"ל שהחיינו וקיימנו שנוכל לשוב איש על מקומו בשלום. והנה המפרש דחק עצמו לפי' אחר ורוצה להגיה ע"ש ואינו מן הצורך:

אלא כך אמר לה ועשה סייג. נמצא מפורש הכא שאדה"ר עשה הסייג לחוה בנגיעה ולא רצה לומר האדר"נ כדאיתא במ"ר שחוה הוסיפה על דבריו של אדה"ר דק' האיך נתפתה חוה והלכה אחר עצתה של נחש שאמרה כשם שלא מתה בנגיעה וכו' והלא ידעה חוה בעצמה שלא נצטוית על הנגיעה ועוד כי ביום אכלך כתיב ועדיין לא פנה היום ושמא תמות קודם השקיעה והמפרשי תורה העירו ע"ז ועיין בשל"ה אבל לפי דברי האדר"נ שהצווי היה מאדה"ר על הנגיעה וחוה סברה שע"פ צווי הש"י ב"ה הוא לכך שפטה שפיר בשכלה כשם שלא מתה בנגיעה כי אדה"ר לא אמר לה ג"כ ביום אכילה תמות כ"א סתמא וסברה שתיכף יהיה וכאשר ראתה שלא מתה תיכף בנגיעה נתפתתה ג"כ לאכילה. מפרש:

הואיל ואינו יכול להכשיל את האדם. שהאיש קשה לעולם להוציא מדעתו אלא הריני אומר לאשה שדעתה קלה עליה שאני יודע שהיא שומעת לי שהנשים נשמעות לכל הבריות שנאמר (משלי ט' י"ג) אשת כסילות הומיה פתיות ובל ידעה מה כ"כ בפרקי

דר"א פי"ג. ולפי דברי המפרש הנ"ל אתא כפשוטו שפיר שלא היה הנחש יכול להכשיל אדם באותן דברים שהכשיל את חוה כי הוא ידע האמת שלא נצטוה על הנגיעה:
והרבה שיחה עמה. מפורש במ"ר וכן ברש"י בחומש מה היה:
בידיו וברגליו. שתחלה הלך הנחש בקומה זקופה כדלקמן:

הלכה ו

שנשחקו עצמותיו. קללה הוא לטיטוס הרשע שעצמותיו יהו שבורים ועיין רש"י פ"ט דברכות דף נ"ט ע"א ויומא ספ"ג דל"ח ע"ב:
לוקס. זאב בלשון יון רש"י במסכת סוכה דף נ"ו ע"ב. וכתב המהרש"א שם בח"א שקרא למזבח זאב כמו הזאב טורף הכבשים ושם בגמרא איתא בזה"ל עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל ואי אתה עומד עליהן בשעת הדחק:
כמה בשמים קטרו עליך. ר"ל שהיו לוקחין גחלים ממערכה שניה לקטרת ההיכל אבל על מזבח החיצון של עולה לא היה מקטירין קטרת. א"נ שקאי על הקרבנות שנאמר בהם ריח ניחוח. וכד"א וירח ה' וגו' בפ' נח [בס' אהבת חסד פי' במתנדב לבונה מקטירה על מזבח החיצון. ובלא"ה איכא לבונה במקטירין עם המנחות]:
שנא' הוי אריאל (**ישעיהו כ"ט:א'**). יש להתאונן על המזבח וקראו למזבח אריאל ע"ש שהאש היורד בו מן השמים היה רבוץ כארי כדאיתא ספ"ב ויומא ורבותינו פירשוהו על ההיכל שהיה צר מאחריו ורחב מלפניו רש"י והמהרש"א כ' שם ביומא ע"ש שבית ראשון נבנה ע"י שלמה המלך משבט יהודה שנמשל לאריה כמ"ש גור אריה יהודה וגו' אבל בית שני נבנה ע"י מלכות פרס ולא היה אש רובץ בו רק ככלב ומצינו בו שנדמה לכלב כמ"ש בפ"ק דר"ה והשגל יושבת אצלו כלבתא:
קרית חנה דוד. הנבנה בהעיר שחנה דוד בה:
ספו שנה על שנה. כי בשביל שאתם מוסיפין עונות שנה זו על העונות משנה שעברה וכן בכל שנה עד שנתמלאה הסאה:
חגים ינקופו. לכן יכרתו מחגים כי אשבות חגה ומועדה ולא יקרבו על המזבח קרבנות החג. מפרשים:
ושוב אמר לה. אדלעיל קאי שהנחש הכשילה חוה בנגיעה כדלעיל ע"ז קאמר ושוב הכשילה באכילה ג"כ. מפרש. וע"ש שהאריך בזה:
לעינים. סיפיה דקרא ותתן גם לאישה עמה ויאכל:

הלכה ז

נ"א רביות. והוא מלשון הרבה ארבה צער ועצבונך קדרישו:

צער נדה. דסתם נדות תחלה ראשה ואיבריה כבידים עליה. ערש"י ריש פ' תזריע:
צער בתולים. שיש צער גדול לבתולה בביאה ראשונה עיין לקמן ובתוס' כתובות דף ל"ט סע"א ד"ה צער דמאי:
צער העיבור. סתם עוברות חולות הן רש"י בעירובין פ"י ד"ק:
כמשמעו צער לידה. רש"י:
משתוקקת. מתאווה לתשמיש:
כשהוא יוצא לדרך. באמת גם כשהוא בבית משתוקקת רק כשהוא יוצא לדרך היא משתוקקת ביותר כי אינו דומה מי שיש לו פת בסלו. מפרש:
והוא ימשל בך. שהוא מושל לומר בפה תאוות לבו והאשה בלב ובושה להוציא בפה רש"י שם:
עטופה כאבל. בושה לצאת בראשה פרוע. רש"י:
וחבושה בבית האסורין. כצ"ל וכ"ה התם בעירובין ופירש"י כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מ"ה י"ד):
ומנודה מכל אדם. שאסורה לכל אדם חוץ מבעלה והאיש נושא נשים הרבה גמרא שם וקחשיב עוד התם בגמרא צער גידול בנים וכצ"ל הכא דאל"כ לא הוי רק ט' וצער גידול בנים ודאי דשייך נמי באיש כדאמרי' בסנהדרין דף י"ט ע"ב גבי יעקב מ"מ טפי הוי באשה וכדאמרי' ביבמות דס"ג דיינו כשמגדלות את בנינו וכו' מהרש"א שם ובפרקי דר"א פי"ד הוסיף ורצע את אזנה כעבד עולם וכשפחה שהיא משרת את בעלה ואינה נאמנת בעדות ועיין בזית רענן ריש פ' בראשית פי' ע"ז:
מכאן אמרו אם סג אדם לדבריו. ולכאורה הוא סותר א"ע דלעיל הזהיר שיעשה כל א' סייג לדבריו ומייתי ראיה וכו' והכא הפך השטה שלא יעשה סייג ומתרץ המפרש דבודאי ראוי לעשות סייג כדלעיל וגם החכמים עשו הרחקה וסייג כגון שניות לעריות ושבות לשבת וכדומה רק באופן זה שלא יוסיף מדעתו על הדבר כ"א שיאמר בפירוש שהוא לשם סייג ומשו"ה דאם היה אדה"ר אמר בפירוש לחוה דהקב"ה לא צוה רק על האכילה ואנחנו לעצמנו נעשה סייג וגדר אף בנגיעה פשוט דלא היה יוצאת שום תקלה ממנו. ושוב לא היה נתפתתה אף אם היה הנחש אכל ולא הזיק לו האכילה משום דהנחש לא נצטוה כנ"ל משא"כ ע"י הנגיעה שהוסיף אדה"ר בלשון שצוה הקב"ה עליה יצא תקלה זו וזהו מי גרם תקלה זו סייג שסג אדה"ר דייקא ר"ל שלא סג כהוגן וזהו שמסיים מכאן אמרו אל יוסיף אדם על דבריו ששומע דכל המוסיף גורע והיינו דהזהיר בן עזאי לעיל הוי זהיר בדבריך מבטלה ר"ל שאם תעשה סייג ראה תראה איך תעשה

שלא תסתור הגדר העיקר ע"כ תוכן כוונתו בקצת שנוי לשון. ול"נ ע"פ מליצה דאיתא במ"ר ובילקוט אל תוסיף שלא תעשה את הגדר יותר על העיקר שלא יפול ויקצץ את הנטיעות כך הקב"ה אמר ביום אכלך וגו' ועמדה והעידה עדות שקר לא תגע בו וגו' כיון שראה שכזבה וכו' ע"כ נמצא לפ"ז הכוונה הכא שלא להוסיף על הסייג וגדר יותר מדאי כי סייג סובל שני פירושים. א' לעשות סייג להוסיף על אותו דבר עצמו משמרת למשמרת כמו שהגדר שמירה לגנה וזהו מצינו שעשו חז"ל בהרחקת נדה כדאיתא לקמן רפ"ב ומשרע"ה הפרישה שהוסיף יום א' מדעתו כדלקמן פ"ב. ועוד סובל סייג לשון סייג ורסן בפיו שלא לדבר כל צרכו והכל לפי המקום והזמן וכאשר מצינו שהש"י ב"ה עשה סייג לדבריו ולא דיבר הכל כ"א מרע"ה במשנה תורה ואמרו על מה עשה וגו' וכאשר הבאתי לעיל פי' המד"ש ע"ז ע"ש ד"ה איזה סייג וכו'. לכן הכוונה הכא שלא לסייג הגדר יותר על העיקר כ"א שיעשה בהשכל פעם להוסיף קצת פעם לגרוע קצת לפי צורך השעה:

ריי"א טוב עשרה טפחים ועומד. אם א' הוא גבוה רק י' טפחים ועומד על מעמדו:

ממאה אמה ונופל. שהיה גבוה מקום מאה אמה ונפל למטה כדקרה לאדם שהיה הולך מסוף עולם ועד סופו וכיון שסרח נתמעט שנאמר ותשת עלי כפכה כדאיתא סנהדרין דף ל"ח ע"ב. וכדקרה נמי לנחש שנתמעט קומתו כדלקמן:

נחש הראשון. משום דקחשיב המעלות שהיה לה בראשונה:

באותה שעה אמר וכו'. מתוך הקללות שנתקללה אנו למדין שהיו בה כל המעלות קודם שנתקללה. רש"י במס' סוטה דף ט' ודוגמא לזה מצינו בסנהדרין דף ק"ה מברכותיו של בלעם וכו'. מהרש"א:

ואשא את אשתו. וא"ת היאך סבר לישא חוה הלא ע"י אכילה תמות כנאמר פן תמתון תירץ רש"י בחומש שכוונת הנחש היה שיאכל רק האדם תחלה וכו' ע"ש. ומהרש"א תירץ בסוטה ע"פ סברת האדר"נ הכא שאדם מעצמו צוה הכל כך לחוה ע"ש וכעין זה כ' המפרש וע"ש בגמרא דסוטה סוגיא דהכא בסגנון אחר:

לפיכך איבה אשית. סיפא דקרא בינך ובין האשה:

עפר תאכל כל ימי חייך. לא שהוא טועם טעם בעפר דהחוש מכחיש זה ועוד שהוא אוכל חלב ודבש ושאר מינים דשייך ביה משום גלוי רק הפי' הוא כמו שאמרו רז"ל במס' יומא דף ע"ה אם אוכל כל מעדנים שבעולם טועם טעם עפר וח"א אם אוכל כל מעדני עולם לא נתקרר דעתו עד שיאכל עפר. מ"ר ומפרשים:

חבל הפסד לשון אהא כל הבל לשון צער וקבל הוא כלומר הפסד בא לעולם ויש לקבול על שמש וכו' רש"י בסנהדרין דף נ"ט ע"ב:

א' משגרו למערב וכו'. בסנהדרין שם איתא א' משגרו לצפון וא' לדרום וכ' המהרש"א שם שבדווקא נקט הגמרא לצפון וכו' לפי דעת התוכניים שישוב ב"א הוא מקצה מזרח לקצה מערב באורך אבל לדרום ולצפון אין שם ישוב ב"א מפני הקור והחום ולזה אמר שהיה משלח שם שלוחו הנחש במקום שלא היה אדם יכול לילך בעצמו וכו':

סנדלבנין. שם אבן טוב. רש"י שם:

תחת גמל וכו'. שם בגמרא איתא ולא עוד אלא שמפשילין רצועה תחת זנב ומוציא בה עפר לגנתו ולחורבתו:

הלכה ח

שעה ראשונה. מה שלא היה בריאת אדם כולו כא' כשאר נבראים שכל מעשה בראשית בקומתן נבראו מפני שרמז רמז לו הקב"ה לאדה"ר שתמיד יהיה הולך בשלימות מעלה מעלה קונה שלימות יותר ואינו כמו הבהמה שהיא עומדת במצב א' מיום שנולדה עד סופה וגדולה מזה שהוא חשוב יותר מן מלאך שהוא עומד במצב א' כד"א שרפים עומדים ממעל לו (ישעיהו ו':ב') ר"ל בעמידה לא כן הצדיקים שהוא מוסיף וקונה שלימות בכל יום ויום יותר. מפרש:

שניה נברא צורתו. במס' סנהדרין דף ל"ח ע"ב איתא שניה נעשה גולם שלישית נמתחו אבריו רביעית נזרקה בו נשמה חמישית עמד על רגליו ששית קרא שמות שביעית נזדווגה לו חוה שמינית עלו למטה שנים וירדו ארבעה תשיעית נצטוה שלא לאכול מן האילן עשירית סרח אחת עשרה נדון ע"כ וע"ש במהרש"א בח"א:

בל ילין. לינת לילה. רש"י שם:

לה' הארץ. כל המזמור. רש"י במס' ר"ה דף ל"א ע"א:

כי הוא קנה ויקנה. שם איתא שקנה והקנה ופירש"י שקנה שמים וארץ והקנה תבל ליושבי בה כלומר קונה כדי להקנות ושליט בעולמו יחידי שלא נבראו המלאכים עד יום שני. רש"י שם:

שחילק מעשיו. הבדיל רקיע בין עליונים לתחתונים ונתעלה וישב במרומים דוגמת תחנו בעירו והר קדשו. רש"י:

נ"א ונעשה שליט בעולמו. שם בגמרא הגירסא שחילק מעשיו ומלך עליהם:

ונכפלת. ר"ל שמתחלה היו המים מכסים כל הארץ עד יום ג' שאמר הקב"ה יקוו המים ותראה היבשה ונקפלו הארץ לבד והימים לבד. ונקפלת גרסי'. מפרש. ואינו מן הצורך שנכפלת הוא כמו נקפלת שאותיות גיכ"ק מתחלפים:

ונעשה מקום לעדתו. שם בגמרא הגרסא שגילה ארץ בחכמתו והכין תבל לעדתו ופירש"י שגילה ארץ מקום מצב עדתו שנאמר ביום ג' ותראה היבשה:

ברא את החמה וכו' שהן מאירים בעולם. כד"א (דברים ד':י"ט) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש וגו' אשר חלק וגו' ופירש"י בחומש אשר חלק להם להאיר ע"ש:

שהם מרננים בעולם. שם הגירסא הרנינו ע"ש שברא עופות ודגים לשבח לשמו ופירש"י כשאדם רואה עופות משונים זה מזה נותן שבח למי שבראם:

וישב במרומיו של עולם. שם אי' על שם שגמר מלאכתו ומלך עליהן:

שאין בו אכילה וכו'. במס' ברכות דף י"ז ע"א קחשיב עוד ולא פריה ורביה ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות:

ויאכלו וישתו. שבעו מזיו השכינה כאילו אכלו ושתו. רש"י שם בברכות:

כמה"ש. ר"ל שאינם אוכלין ושותים כ"א נהנים מזיו השכינה:

כדי שיכנס לסעודת. שם בסנהדרין ב' ד"א הוא ע"ש:

מיד. אדלעיל קאי בששי גמר כל מעשיו ונברא האדם וכל כך למה איחר בבריאת האדם והכין הכל מקודם לפניו כדי שיכנס לסעודת שבת מיד כדאיתא בסנהדרין דף ל"ח ע"א. מפרש:

שנשא את הגיורת. נשא משלו בגיורת כמו הגיורת שלא ידעה להתנהג בשום דת ישראלית כשבאתה לכלל דת ישראל ובעלה מודיע לה כך אדה"ר צוה לחוה שהיא לא היתה נבראת עדיין בשעה שצוה הקב"ה לאדם על עץ הדעת. מפרש. ומה שנענשה חוה על אכילת עץ הדעת תירץ בילקוט סוף פרשת בראשית דכתיב ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מהו לאמר לאבריו וחוה נבראת מצלעותיו:

בתי. כן דרך לאמר לאשתו:

מה עשה האיש ההוא. רוצה לומר האיש בעלמא שרצה לפתותה שתעבור על הציווי ולא דוקא האיש המצווה אלא איש אחר כמו הכא הנחש נגעה בפני ואכלה ומכח זה פקרה האשה בציווי הבעל ג"כ ואמרה כל מה שציוני בעלי שקר הוא כדלעיל בד"ה כל מה שפקדני רבי שקר הוא. והמפרש בשם יפ"ת כ' ע"א בזה ע"ש:

והוציא לה. ר"ל האיש ההוא במעשיו הוציא מלב האשה שהציווי שקר:

רשב"י אומר אמשול וכו'. בזה בא לתרץ קושית רוב המפרשים שהקשו דאדה"ר נענש בי' קללות כדאיתא במדרש. ולקמן איתא בשלשה וגם נגזר עליו מיתה דהוי ליה לדון

אותו בחמורה כדין קים ליה בדרבה מיניה ותירצו דאדה"ר גרם לו לעצמו המיתה מצד שבעץ הדעת היה בו טבע שם שהיה ממית מי שאכל אותה והקללות נתחייב שעבר פי מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וזה שאמר לו הש"י ב"ה מות תמותון שתי פעמים א' על שעברת על מצותי וא' שתגרום לעצמך שהאילן מצד טבעו ג"כ ממית ע"כ. ולכך ממשיל רשב"י ג"כ לאשה שהיא לעצמה גרמה מה שנשכה עקרב שלא שמעה לקול בעלה וכעס ג"כ בעלה והוציאה זה רמז שהקב"ה ענש יענש לו מיתה מלבד מה שגרם לעצמו. מפרש:

בו ביום נוצר. ע"ד שכתב הרמב"ן דמה שנאמר וייצר זה קאי על מה שאמר הקב"ה לארץ ונתן לה כח להוציא גוף האדם שביום ראשון ברא הקב"ה יש מאין ובכל יומו ויומו עשה ויצר מאותו יש כל א' וא' ביומו. וזהו נעשה. ר"ל הקב"ה אמר לארץ ונתן לה כח שתוציא גוף האדם מן הארץ והיינו בו ביום נוצר זה קאי על גופו שהוציא הארץ. מפרש. ול"נ בו ביום נוצר הוא מלשון ויצר אותו בחרט בפי תשא. שצבר עפרו מכל אדמה שבארבע רוחות העולם שכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה כדאי' במ"ר הובא ברש"י בחומש בפ' בראשית על פסוק וייצר ועי' סנהדרין דף לח ע"ב:

בו ביום נברא. כדכתיב ויברא וגו' ור"ל ביום הששי אמר כל בהמה חיה ועוף ומענוותנותו נתייעץ עם מה"ש והשכימו בו ביום לבריאת האדם כדאי' ג"כ שם בסנהדרין. והמפרש כתב שקאי על הנשמה וקשה דהא קחשיב לקמן נשמה בפ"ע אם לא שכוונתו על נפש ורוח:

נוצרה צורתו. ר"ל תאריו ומראיו. מפרש:

גולם. בלא חתוך אברים וזהו גלמי ראו עיניך (תהילים קל"ט:ט"ז) מפרש. נשמה. היתה מהקב"ה בעצמו ולא מן היש שברא ביום הראשון וזש"ה חלקי ה' אמרה נפשי (תהלים קי"ט). מפרש:

עלו שנים וירדו ששה. אדם חוה קין ותאומתו הבל ותאומתו. מד"ר שם ועיין בתוס' סנהדרין דף לח ע"ב:

ג' גזירות. בעצבון א'. קוץ ודרדר ב'. ואכלת עשב ג':

כיון ששמע וכו' ואכלת את עשב השדה. בגמ' פסחים דף קיח ע"א איתא אריב"ל בשעה שאמר הקב"ה לאדם קוץ ודרדר תצמיח לך זלגו עיניו דמעות וכו' והמפרש מביא ג"כ גרסא אחרת בשם יפ"ת ע"פ מ"ר ע"ש:

אני וחמור ופי' המהרש"א שם בפסחים בח"א שזלגו וכו' כי היה סבר כיון שמאכלו שוה כחמור ישתוה גם בדעתו כחמור כי מזונות החמורי יולידו טבע חמורי ולא נתקררה

דעתו עד שא"ל שיאכל לחם כי טעם הדגן מביא לאדם דעת שע"ז אמרו בברכות דף מ' וסוכה דף מב ע"ב בקטן יוסיף דעת וגו' (קהלת א' ח"י) ומקשים המפרשים הרי קודם הקללה ג"כ כתיב הנה נתתי לך את כל עשב וגו' ותירצו שהיה אוכל עשב מג"ע כדאיתא במ"ר והיה טועם בו כל מיני מטעמים לא כן עכשיו שיאכל עשב השדה ורש"י בחומש כ' שע"כ יאכל קוץ ודרדר ע"ש:

כך על חוה ג' וכו'. בהנך ג' נכלל כל צער שיש לאשה לבדה בוודאי לאפוקי מהך י' דקחשיב לעיל אינה הכרח אצלה:

בתחלת וסתה קשה לה. ולכך כתיב בפ' תזריע נדת דותה לשון מדוה וחולי שאין אשה רואת דם שלא תחלה ראשה ואיבריה כבידים עליה רש"י שם. והמפרש גרס בתחלה הרבה בזמן שהאשה רואה וכולי ואחר כך ארבה בזמן שהאשה נבעלת וכו':

שמחשיך ובא וכו'. במסכת ע"ז דף ח' ע"א איתא ת"ר יום שנברא בו אדם הראשון כיון ששקעה עליו חמה אמר אוי לי שבשביל שסרחתי עולם חשך בעדי ויחזור העולם לתוהו ובוהו וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים היה יושב ובוכה כל הלילה וחוה בוכה כנגדו כיון שעלה ע"ה אמר מנהג ש"ע הוא וכו' ע"ש:

שקרניו קודמות לפרסותיו. דאמר מר במס' ר"ה דף י"א וחולין דף ס' ע"א כל מעשה בראשית במקומתן נבראו שור עם קרניו מגודלין וכיון שיצא ראשו תחלה נמצאו קרנותיו קודמות לפרסותיו. רש"י שם:

שור שהעלה אדה"ר ופר שהעלה נח וכו'. בזה נבין הפשט במס' ע"ז דף ח' וחולין ד"ס דאיתא התם שור שהקריב אדה"ר קרן אחת היה לו במצחו שנא' ותיטב להי' וגו' מקרן מפריס (תהלים סט) ופריך מקרין תרתי משמע ומשני מקרן כתיב ולכאורה הוא תמיה כיון דבאמת קרן א' היה במצאו אמאי קרינן מקרין דמשמע ב' ואי באמת קרינן מקרן א"כ מעיקרא מאי מקשה מקרן תרתי משמע ודוחק לומר דחד תנא טעה במסורת ח"ו אבל לפ"ד האדר"נ הכא דגם אצל נח היה הפר כך. הקרא בא לרמז קרנן דאדה"ר ושל נח בהך קרא דשניהן היו קודמין קרנותיהן לפרסותיהן וכי היכי דלא נימא דקאי רק אשור של אדה"ר לזה קרינן מקרין לשון רבים ע"כ מקרין קאי אתרוייהו על אדה"ר ועל נח ולפ"ז קשה אמאי כתיב מקרן לשון יחיד אלא ע"כ דלכל חד לא היתה אלא חד קרן ודו"ק. כן הוא בס' ברכת הזבח סוף מנחות בדרוש לסיום מנחות בשם הרב הגאון מוה' אברהם ברודא זצ"ל דפוס ברלין:

ואיל שהעלה א"א קרנותיו קודמין. משום דנברא ג"כ ע"ש בין השמשות כדאיתא בפ"א פ"ה וכל מעשה בראשית בקומתן נבראו כדלעיל ובזה מדויק איל אחר לכאורה תיבת

אחר מיותר אלא להורות שהיה משונה בבריאה משאר אילים. גם מתורץ איך לא חשש א"א ע"ה דילמא האיל גזל הוא שלא נתייאשו הבעלים ופסול לקרבן אלא שהכיר בו שמשונה בבריאה והוכן לכך. א"נ דאיתא בב"מ דף כד ומס' ע"ז דף מג המציל מן הארי וכו' ומן זוטו של ים ומשלוליתו של נהר וכו' הרי אלו שלו מפני שהבעלים מתיאשים מהן. והנה המציאה של איל היה במקום מדבר שנאבד מכל אדם וכל הקודם זכה כנ"ל גם ל"ק הלא זקן פסול להקרבה משום שהיה בריא בתוקפו וכמ"ש תוי"ט פ"א דפרה מ"ב ד"ה אלא ע"ש ומזה מתורץ המ"ר פ' נשא פי"ב ששלמה הקריב הפרים של הנשיאים ע"ש [אבל התוס' בזבחים נ"ט ע"ב ד"ה הא כ' דהוראת שעה היתה] גם מגדעון שופטים ו' ופר שני שבע שנים ודו"ק:

באותה שעה. שהקריב אדה"ר קרבן לה' נתעוררו רחמים עליו כדמצינו בנח אחר המבול:

מזמור שיר ליום השבת. לפי שבא יום השבת ונעשה סניגור לאדם לפני הקב"ה ואמר רבון העולם בששת ימי המעשה לא נהרג אדם בעולם ובי אתה מתחיל זו היא קדושתי וזו היא ברכתי וניצל אדה"ר מדינה ש"ג בזכות השבת וכשראה אדם כחה של שבת התחיל משורר מזמור שיר ליום השבת. מדרש. גם הלוים בבהמ"ק היו אומרים מזמור זה על קורבן של שבת כדלעיל:

להגיד בבוקר חסדך וכו'. העולם הבא ועולם הזה וכו' יגידו ויאמרו אמונתו וחסדו של הקדוש ברוך הוא שעשה עמי והצילני מדש"ג. מדרש. שם:

שומר מה מלילה. עיין סנהדרין פ' חלק (סנהדרין דף צד ע"א):

באותה שעה. חוזר לדעיל:

אם אין אני דן וכו'. ר"ל הנחש אני דן תיכף ואין אני שואל אותו מדוע עשית ככה כי אין טוענין למסית כדאי' במסכת סנהדרין פ"ג דף כח ע"א שנלמד זה הדין מהנחש:

שהמלכתיו ועשיתיו מלך. דלכך היה ערום מכל. רש"י במס' סוטה דף ט':

אלמלא לא נכתב בסופו. המפרש כ' ע"פ מ"ר פ' נשא פי"ד מזרק אחד כסף שבעים שקל. למה ע' כנגד מראש ס' בראשית עד קללות נחש ע' פסוקים א"ר פנחס שני אויבים לא נתקללו עד שהשלים עליהם ע' נחש והמן הנחש מבראשית עד אחר ארור אתה ע' פסוקים והמן מאחר הדברים עד ויתלו את המן ע' פסוקים לתכלית ע' נתלה על חמשים וכו' ד"א נגד ע' שמות וא"ת יש בו יותר והייתם כאלהים אינו קודש עכ"ל וזה הכוונה אלמלא לא נכתב בסוף ע' שמות לא היה קללתו עושה רושם בזה הרשע דכח ע' שמות הקדושים גברו הס"א עד שנתקלל ולא יכול להחריב את העולם עכ"ל אבל בהגהות אדר"נ הגירסא אלמלא נכתב קללתו בסופו וכ"ה בדפוס ש"ס של א"ד ונ"ל פירושו דהנה

הנחש נתקלל בתחלה טרם אדם וחוה כי לולא זאת היה הנחש מסית בינתים וידוע שאדם היה כלול מכל הנשמות וזה הכוונה כבר החריב את כ"ע לכך מיד אמר הקב"ה לנחש ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה:

צר אותו פנים ואחור. דיו פרצופין כדאיתא במס' ברכות דף ס"א ועירובין דף י"ח. א"נ שהיה גדול ממזרח למערב אחור זה מערב וקדם זה מזרח כדאיתא בחגיגה דף י"ב סנהדרין דף ל"ח ע"ב:

מה"ש לשרתו. כדאיתא לעיל וסנהדרין דף נ"ט ריבב"א מה"ש עומדין בג"ע לקראתו וצולין לו בשר וכו' כנ"ל והמפרש כתב לשרתו מלשון שירה ר"ל שבקשו לומר לפניו קדוש שהיו סבורים שהוא נצחי חי וקים כדאיתא במדרש שע"ז נופל לומר קדוש כמו שפי' היפ"ת מה עשה הקב"ה להראות להם כי אדם הוא וסופו למות נטלו הקב"ה ונתנו תחת כנפיו וכו' עכ"ל:

כיון שסרח וכו'. בסנהדרין דף ל"ח איתא כיון שסרח הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו שנא' ותשת וכו':

נטל לו אחד מהן. ידו אחת מהן וכ"ה באגדת שמואל והכוונה ע"פ מה דאיתא פ"ק דכתובות (דף ה) דרש בר קפרא גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ דאילו במעשה שמים וארץ כתיב אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעיהו מ"ח:י"ג) ואילו במעשה ידיהם של צדיקים כתיב מכון לשבתך וגו' מקדש ה' כוננו ידיך וגו' מיתיבי השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע הכי קאמר מעשה ידיהם של צדיקים מי מגיד הרקיע ומאי ניהו מטר ע"כ ופרש"י הכי קאמר ומעשה ידיו במעשה צדיקים כתיב שקרוין מעשה שלהם מעשה ידיו של הקב"ה והכי קאמר ומעשה ידיו דהוא מעשה הצדיקים מגיד הרקיע שהרקיע מעיד עליהם לבריות שהם צדיקים שמתפללים על הגשמים ומטר יורד ע"כ הרי שצדיק נקרא מעשה ידיו ר"ל ששולט בשתי ידיו ימין ושמאל ויש לו כח להוריד מטר בתפלתו אבל הרשע אין כחו אלא בידו אחד כאדם שאין לו אלא יד אחד וזהו שהקב"ה בראו לאדה"ר בב' ידיו רמז לו כשיהיה צדיק שישלוט בשמים ובארץ וכשסרח שוב אינו נקרא מעשי ידיו של הקב"ה ונטלו הקב"ה יד א' ממנו שלא יהיה לו שום שליטה על הרקיע. עכ"ל המפרש:

ואומר ויביאם וגו'. זה הוא ראיה שבהמ"ק נקרא קנין כדאיתא בפ"א ספ"ו ואפשר שצ"ל הכא גם הבהמ"ק נקרא קנין שנאמר ויביאם. א"כ דקשה אם המקדש נברא בשתי ידיו של הקב"ה אין נחרב ואמרו בזה חז"ל שלא שלט ידי אויב במקדש כ"א הקב"ה נטל אותו למעלה ועתיד להחזירה לכך מסיים ואומר ויביאם אל גבול קדשו וגו' ויביאם לע"ל:

ואומר ה' ימלוך וגו'. כמו כן על כוונה זו יה"ר שיהיה ב"ב אמן:

פרק ב

הלכה א

איזהו סייג וכו'. אדלעיל פירקא קמא קאי דקחשיב התם תורה עשתה סייג לדבריה וקמפרש הכא איזהו וכו':

דברים בטלים ת"ל לא תקרב. שדברים בטלים מרגילין לערוה טור בי"ד סקצ"ה:

יכול תרחוץ וכו' ת"ל והדוה וכו'. במסכת שבת דף ס"ד ע"ב איתא שזהו אמרו זקנים הראשונים עד שבא ר"ע ולימד א"כ אתה מגנה על בעלה ונמצא בעלה מגרשה אלא מה ת"ל והדוה בנדתה תהא עד שתבא במים ע"כ ופירש"י הראשונים היו דורשין בנדתה כמשמעה כדבר המנודה והרחיקה מבעלה. אבל ר"ע דרש בנדתה בטומאתה עד שתבוא במים לטבול ואע"פ שעברו עליה שבעה שלה ופסק מעיינה עכ"ל:

דע שאין חלוק בין פנויה לנשואה לענין איסור נדה כי כל הבא על הנדה חייב כרת כדאיתא בש"ע יו"ד ס"ס קפ"ג וע"ש בס' תפארת ישראל על הל' הנ"ל משא"כ ע"ז ולקמן ספט"ו ד"ה וכל דבריהם מש"ש:

הלכה ב

ושמש ת"ח. להסבירו סתומות המשנה וטעמים והוא הנקרא תלמוד. רש"י פ"ק דשבת דף י"ג ע"ב:

כשבאת בנדתך. שואל על העבירה שהוא בכרת דלמא משו"ה מת בחצי ימיו. מהרש"א בח"א שם:

כל אותן ג' ימים. שם בגמרא ליתא אותן תיבות ג' ימים אלא הכי איתא התם בתי בימי נדותך מה הוא אצלך ופרש"י כל שבעה של ראייה ראשונה. גם סוגיא דהכא אלא כך אמר וכו' עד לידי ספק ליתא בגמרא דהתם ע"ש:

כל אותן ימים אחרונים וכו'. שם בגמרא איתא בזה"ל בימי ליבונך מה הוא אצלך ופרש"י כגון זבב שסופרת ז' נקיים משפסקה וצריכה להיות לובשת לבנים לבדיקה שמא תראה ותסתור ספירתה. וע"ש בתוס':

בבגדי. לא גרסי' הכא גם שם ליתא בגמ' כי הלא אמרה ובשרו נגע בבשרי:

בנדת טומאתה. ועד שתבוא במים לטבילה היא בנדתה דמרבינן (מתהיה בנדתה בהיותה) [מוהדוה בנדתה בנדתה] תהא עד שתבוא במים בת"כ כ"כ רש"י שם ותימה

שממרחק הביא לחמו הלא שם בגמ' דשבת דס"ד ע"ב איתא ג"כ הכי [לק"מ דברייתא דמייתי השי"ס היא מת"כ ולכך הביא רש"י עיקר המקור]:

מפני דעת הבריות. שחושדין אותו שאין הכל בקיאין בקרובים. גמ' דברכות דף מ"ג ע"ב:

מפני טענת הבריות. הכי נמי מטעם הנ"ל שם בגמ':

לא ילך וכו' ואפי' עם אשתו. גנאי הדבר רש"י בברכות דף ס"א ע"ב ועירובין דף י"ח ושם אי' עוד בגמ' וכל העובר אחורי אשה בנהר אין לו חלק לעוה"ב ופירש"י בא"א איירי שמגבהת בגדיה מפני המים וזה מסתכל בה:

נאמר כאן לא תקרבו. איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו:

ונאמר להלן לא תקרב. ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב ואדלעיל קאי שצריך להרחיק מנדה כמו מהערות ומהעריות כמו מנדה:

והרחק מן הכיעור. דבר שהוא גנאי לבריאות שאין הכל בקיאין בקרובים כדלעיל. במס' ד"א זוטא פ"א פירשתי ע"פ גמ' דמס' חולין דף מ"ד ע"ש:

לפיכך וכו' מחטא הקל. כלומר להתייחד ולדבר אפי' עם אשתו וקרובים כנ"ל:

שמא יביאך. נ"א שלא יביאך כי עבירה גוררת עבירה:

הוי רץ למצוה וכו'. השינוי לשון והזריזות שבין מצוה לעבירה עי' במד"ש בפ"א פ"ד מ"ב שמאריך ומתרץ הכל לנכון:

ערימת חטים זו כ"י. מה ערימה הכל נהנין ממנו כך כ"י הכל נהנין ממנה שבזכותם יעמיד ארץ עם כל יושביה שנאמר ונברכו בו כל גויי הארץ. והמפרש כ' כחטים הנתונים באוצר כך ישראל נקראו סגולה מכל העמים ופירש"י אוצר חביב:

סוגה בשושנים אלו ע' זקנים. שאפי' כסוגה של שושנים לא יפרצו בהם פרצות ופרש"י במסכת סנהדרין דף ל"ז ע"א גדורה בשושנים כלומר באזהרה קלה ובהבדל מועטת הם נפרשין מן העבירה וא"צ גדר אבנים להפסיקן שאפילו אין רחוקים אלא גדר שושנים מפסיק ביניהם לא יפרצו בה פרצות הגדר ע"כ. והמפרש כ' ע' זקנים שהם עיני העדה ומהם תצא הוראה לישראל ועל ידם נגדרים מגדר ערוה ומכל דבר עבירה ע"ז נקראים סגולה ע"כ. והנה שם בגמ' איתא להיפך בטנך ע"ח על סנהדרין וסוגה וגו' על כ"י ע"ש:

מצות קלות הרכות. שם בסנהדרין דף ל"ז ע"א איתא א"ל ההוא צדוקי לר"ב אמריתו נדה שרי ליחודי בהדי גברא אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת א"ל התורה העידה עלינו סוגה בשושנים שאפילו כסוגה בשושנים לא יפרצו בהן פרצות ר"ל אמר וכו' נמצא לפ"ז הפי' הקלות הרכות ר"ל סוגה בשושנים גודרין לפני המצות כלומר גדר קטן ולא

שהמצוה קלה כי אח"כ מביא שרואה דם ונדה חמורה שבכרת הוא וכעין זה כתב ג"כ המפרש ע"ש:

הא כיצד אשתו נדה עמו בביתו וכו'. בילקוט בשם הפסיקתא נדרש כך סוגה בשושנים לענין דם נדות וז"ל סוגה בשושנים יש אדם גודר בשושנים דרך ב"א גודרים בקוצים ובדרדורים אלא היה אדם מתאוה לראות חופתו הוציא יציאותיו והציע חופתו בא לזקוק עם אשתו אומרת לו שושנה אדומה ראיתי (ר"ל דם נדות) מיד פירש הימנה זה הופך פניו לכאן וזו הופכת פניה מי הפרישו ממנה איזה עקרב עוקצתו איזה נחש נשכו איזה גדר עמד ביניהם אלא אלו הם ד"ת שרכים הם כשושנה ע"כ הובא ג"כ מזה בתוס' סנהדרין שם:

וכן אתה אומר בחלה וכו'. שאלו דברי סתר הם בביתו ודרשא דממונא הוא ויכול לומר נתתי המתנות:

אמר ליה אלו. גרסינן בס"א אבל לכאורה נראה של"ג זה הפיסקא כלל שכפול הוא ונזכר בתחלת המימרא:

הלכה ג

איזהו סייג שעשה משה. אדלעיל אפירקא קמא קאי שאיתא התם שמשה עשה סייג ומפרש הכא איזהו סייג וכו'. ומה שמתרץ המפרש עפי"ז קושית תוספות בע"ז דף ג' ע"א ד"ה יום הששי אינו מבין כי זה בכלל תירוץ של תוס' שם א"נ ע"ש:

אלא כך אמר משה. נראה שגרסינן משום שאמר משה אם ילך וכו':

ותצא ממנו. ממנה גרסינן וכ"ה בס"א וכדאיתא בשבת דף פ"ו ע"ב א"ר חסדא מחלוקת שפירשה מן האשה אבל פירשה מן האיש טמאה כל זמן שהיא לחה ופרש"י שפירשה מן האשה כגון פולטת ש"ז שקבלה מזכר הוא דאמר ראב"ע דבתרי יומו מסרחא מפני שמחממת בגופה. אבל פירשה מן האיש על הבגד מטמאה לעולם:

שעשה משה דין ק"ו. דין ק"ו לא ידעתי פרושו ואפשר דל"ג ובמס' שבת שם דפ"ז ויבמות דף ס"ב ליתא תיבת ק"ו כ"א בזה"ל מאי דרש היום ומחר היום כמחר מה למחר לילו עמו אף היום לילו עמו ולילה דהאידנא נפקא ליה ש"מ תרי יומי לבר מהאידנא ומנ"ל דהסכים הקב"ה ע"י דלא שריא שכינה עד צפרא דשבתא ופרש"י דגמרינן ליה דעביד פרישה בד' בשבתא ופירשו ה' וששי שלימים ובשבתא שריא שכינה והוא שלישי לימים השלימים ויום ראשון לא חשיב שלא היה לילה עמו ע"כ וע"ש בתוס' שמפרש כל הסוגיא מה שק' לפום רהיטא:

שבר את הלוחות והסכימה וכו'. איידי דאירי לעיל במה שהסכימה דעתו לדעת המקום מביא גם כן זה ומפרש לקמן:

גם פירש מאהל מועד מפי לקמן:

י"א לא פי' וכו'. בגמרא שם איתא איפכא ומנ"ל דהסכים דכתיב ואתה וגו' ואית דאמרי פא"פ. ופירש והסכימה וכו'. ומקשו התוס' שם וביבמות ד"ה ואתה מנ"ל דפי' מדעתו הלא היה ציווי וכו' ולמה כעסו עליו מאחר שהסכים לו המקום וי"ל משום דאמרינן במכות דף י' בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו וסייעוהו בבא לטהר:

פירש מאהל מועד. שלא נכנס לשם בתמידיות:

ומה אהרן אחי וכו'. ס"ל דאף משה היה כהן עי' במס' זבחים דף ק"א ע"ב אלא שאהרן היה כ"ג ומשה שמש בארבעה בגדים. זית רענן בפ' תשא:

והסכימה דעתו וכו'. שלא מצינו שציוה השיב"ה עליו ע"ז:

ששת ימי בראשית. כדאיתא בפ"א פ"ה מ"ו עשרה דברים נבראו ע"ש בה"ש וכו' והלוחות. מפרש:

שנאמר והלוחות מעשה אלהים. מסתמא ששת ימי בראשית היו כי אין כל חדש תחת השמש ועוד המכתב הוא מי' דברים שנבראו ערב שבת ביה"ש. אא"מ נ"י. אבל לוחות אחרונות אמר הקב"ה למשרע"ה פסל לך ושל סנפרינון היו:

אל תיקרי חרות אלא חירות וכו'. זהו מלתא באנפי נפשיה שמפרש אגב הפסוק. א"נ לולא נשתברו לוחות ראשונות לא שלטה אומה ולשון בישראל. גם לא נשתכחה תורה מישראל ועפ"ז מפרשים הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו שלוחות ושברי לוחות מונחות בארון כדאיתא בברכות ח' וב"ב דף י"ד ומנחות דף צ"ט ע"א ועיין במד"ש בפ"א פ"ו:

נטלן וירד. שם במס' שבת פר"ע מפורש מה שהשיב משה למה"ש:

מזקיקני וכו' ומחייבני. בילקוט איתא מזקיק אני אותן ומחייב אני אותן:

שנאמר ואתפוש וגו' ואשברם. הא דלא מביא מקרא המוקדם בפ' תשא וישלך מידיו וגו' משום דהך קרא מוכח יותר המלחמה ע"ז:

אם אני נותן לה כתובה. ברש"י פ' תשא על פסוק פסל לך איתא בשם מ"ר בזה"ל מה עשה השושבין קרע את הכתובה אמר מוטב שתהא נדונית כפנויה ולא כא"א וכו':

שכך כתוב בהן זובח וגו'. דכל תרי"ג מצות כלולים בעשרת הדברות ורבינו סעדיה יסד לכל דבור מצות התלוים בה כאשר הבאתי לעיל פ"א ד"ה לוחות אבנים:

וחזרו למוטב. ע"ז יחזרו למוטב שלא יתיאשו מן התשובה על העבירה גדולה כי יהיו נדונים כפנויה:

אין דברים אלא בדאי. מכח זה יאמרו שנדונים כפנויה שעדיין לא נכתב הכתובה:
אלא שראה שפרח הכתב. א"כ היאך אתן להם לוחות שאין בהם ממש כדלעיל:
ויהיו שם כאשר ציוני. אע"ג דההיא בלוחות אחרונות כתיב מ"מ קאי גם כן על שברי לוחות (מפרש) והביא ראיה מספרי שהלוחות ושברי לוחות מונחים שם וכבר הבאתי לעיל שבג' מקומות בגמרא דידן נמי איתא הכי והיינו דקאמר דמפי הגבורה נאמר לו שישבר אותן כדכתיב כאשר צוני ה' ע"כ:
לעיני כל ישראל. מפרש רש"י בחומש שקאי על שברי הלוחות שנאמר ואשברם לעיניכם וגם על שאר נפלאות שעשה משה קאי לכך קאמר מה להלן נצטוה שבודאי לא עשה משה שום חדוש בלי רשות הקב"ה אף מסתמא בשברי לוחות נצטוה וכעין זה כתב המפרש:
במה אדם תופס במה שיכול לבוראן. ר"ל במעשה ידי אדם שייך תפיסה לאפוקי הלוחות מעשה אלהים המה ונשא את נושאיו וכאשר ראה משה שהרוחניות אזל מעתה יש בידו לעשות מה שרוצה כנ"ל והמפרש פירש בע"א ע"ש:
אשר שברת. סיפיה דקרא ושמתם בארון (דברים י') שישים השברים בארון. רש"י מנחות דף צ"ט סע"א:
יישר כחך ששברת. ולא אמר ליה בלשון כעס ש"מ הסכימה עמו דעת השכינה כשביטל תורה ושיברן כיון דנתכוין לטובה. רש"י שם ריש ע"ב:

הלכה ד

חזקיה וכו' והסכימה דעתו וכו'. משו"ה קחשיב הכא ארבעה דברים משום דבאותן ד' דברים הסכימה דעתו לדעת המקום כדלקמן וכדלעיל גבי משה לאפוקי במסכת ברכות דף י' ע"ב ופסחים דף נ"ו ע"א קאמר הגמרא ששה דברים משום דהתם ליתא שהסכימה דעתו וכו' כ"א על ג' הודו ועל ג' לא הודו ר"ל החכמים גם התם לא קחשיב הסיר הבמות כ"א גירר עצמות אביו וכו' בתוך שלשה דברים שהודו לו וגם נ"ל להשוות המדות במה דאיתא התם על סתם מי גיחון שלא הודו לו שאלו ואלו דברי אלהים חיים כי (בד"ה ב) תחלת קפיטל כתיב ויסתמו כל מעינות וגו' למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים וגו'. וע"ז הכוונה איתא שם שלא הודו לו שהיה לו לבטוח בה' שאמר וגנותי על העיר כפירש רש"י שם אבל בסוף קפיטל הנ"ל כתיב והוא חזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון וגו' ולאו מטעמיה דלעיל כי אם מוכח שאפילו הקדוש ב"ה הסכים ע"י משום בהך מעשה יישרם למטה מערבה וכדמסיים הקרא ע"ז ויצלח חזקיהו בכל מעשהו. ועיין במהרש"א בח"א בברכות שמחלק ג"כ בהנך שתי מעשיות וה' יורני דרך אמת:

גנז ספר רפואות. כדכתיב (ישעיהו ל"ח:ג') והטוב בעיניך עשיתי ואמר רבי לוי שגנז ספר רפואות (ברכות דף י) לפי שלא היה לבם נכנע על חוליים אלא מתרפאין מיד. רש"י. והקשה הרמב"ם בפיי המשניות ס"פ מקום שנהגו דא"כ כשירעב האדם וילך אל הלחם ויאכל ממנו בלי ספק שיבריח מאותו חולי החזק חולי הרעב אם כן כבר נואש ולא ישען בה'. והכותב בע"י מתרץ קושיא זו ע"ש. אלא נאמר כאשר נודה לשם בעת האכילה שהמציא לי מה שישביע אותי ויסיר רעבתנותי ואחיה ואתקיים כן אודה לו שהמציא לי רפואה ירפא חוליו כשאתרפא ממנו ומפני כן פירש שהיה להם ספר רפואות מודיע מענייני צורת הכוכבים והטלמסאות שצורה פלוני העשויה בזמן ועת ידוע מרפאת מחולי פלוני וזה היה קרוב להטעות הבריות אחר עבודת כוכבים ולכך גנזו. והמחבר זה הספר לא חברו אלא על דרך החכמה בטבע המציאות לא על דרך שיעשה אדם פעולה וכו' וכדרך שאמרו חז"ל סנהדרין דף ס"ח לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות. ובהקדמת הרמב"ן לפירוש החומש איתא ששלמה המלך כתב ס' רפואות הזה והובא כ"ז גם כן בתוס' יו"ט ס"פ הנ"ל והלח"מ על משניות הביא בשם תשב"ץ סימן תמ"ז כשהיה נח ובניו בתיבה היו עמו שדין ורוחין וליליין והיו מזיקין אותו עד שנעשה חולה ובא מלאך ולקח א' מבני נח לג"ע ולמד אותו רפואות וכתבו בספר עכ"ל תשב"ץ ובודאי כי כן מצא בדברי חז"ל עכ"ל:

כיתת נחש הנחשת. כדכתיב (במלכים ב י"ח:ג') ויעש הישר בעיני ה' וגו' הוא הסיר את הבמות וגו' וכתת נחש הנחשת וגו' כי עד הימים ההמה היו ב"י מקטרים לו וגו' וכתב המהרש"א בח"א בברכות דף י' הטעם שהניח דורות ראשונים ע"ש הנס שאין הנחש ממית אלא החטא ממית כמו צנצנת המן וכמטה אהרן שהניחו למשמרת מטעמים הנאמר בפסוקים ע"כ:

סתם מי גיחון. מי שלוח ולא זהו גיחון הנהר הגדול דבפי' בראשית הוא הסובב את כל ארץ כוש דההוא לאו בא"י הוא אלא מעין קטן הוא סמוך לירושלים שנאמר (מלכים א' א' ל"ג) והורדתם אותו על גיחון ומתרגמינן ותחתון יתיה לשילוחא. רש"י שם בברכות. ועמ"ש לעיל ד"ה חזקיה וכו':

ויצלח חזקיהו בכל מעשהו. פסוק בד"ה שם הוא ומזה מוכח שהסכימה דעתו לדעת המקום:

הלכה ה

איזהו סייג שעשה איוב וכו'. אדלעיל אפרק קמא קאי ואף איוב ונביאים וכתובים וחכמים כולם עשו סייג לדבריהם וקמפרש הכל לקמן:

מן הכיעור ומן הדומה לכיעור. כי סר מרע מיותר מאחר שהיה ירא אלהים חיים מסתמא הכל אם כן למה נאמר וסר מרע א"ו שעשה לו סייג וגדר מן הדומה לכיעור וכעין זה כתב המפרש ועיין ב"ב ט"ו:

א"כ מה ת"ל איש תם וישר. דמשמעו שקיים רק מה שהוא תם וישר בעיני כל הלא אפילו סייג ודומה לכיעור קיים:

שיצא מהול. מתיבת תם דייק וכדאיתא בנדרים דף ל"א ול"ב גדולה מילה שכל המצות שעשה א"א לא נקרא שלם עד שמל. שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ז:א'):

בצלמו. שאדם נברא בצלם שלו שלא היה צריך שום תיקון כלל. זית רענן ריש פ' בראשית:

ואף שת וכו'. דכתיב גביה בדמותו ובצלמו פירוש שהיה כמו אדה"ר. שם בז"ר:

נח וכו' תמים. תמים דייק כדלעיל באיוב:

מלך שלם. שלם דייק שהיה שלם בכל גופו. מפרש:

יעקב איש תם. תם דייק כדלעיל:

כשם שיצא יעקב מהול כך יוסף. וזש"ה אלה תולדות יעקב שעיקר תולדות יעקב מה שהיה בו היה ביוסף ועיין רש"י בחומש שם ר"פ וישב:

ותרא אותו כי טוב. כלומר שהיה במלואו וטובו. ז"ר וכ"ה בסוטה דף י"ב ע"א אחרים אומרים נולד כשהוא מהול וע"ש בתוספות:

בלעם וכו' נאם שומע אמרי אל. ומסתמא היה בו מעלה יתירה משאר גויי הארץ שלא דברה השכינה עמהם ודוגמא לזה בבכורות דף ח' ע"א ומ"ש הני תלתא וכו' הואיל ודיברה עמהם שכינה ע"ש. א"ו נולד מהול. אבל דברי הז"ר והמפרש צע"ג:

דוד וכו' שנאמר מכתם. שהיה מכתו תמה שנולד כשהוא מהול. גמרא פ"ק דסוטה דף י' ע"ב. ופירש רש"י מכתו תמה מקום מילה שהוא ראוי למכה היה תם ושלם שלא הוצרך לחסרו:

ירמיה וכו' מרחם הקדשתיך. ואילו לא היה מהול מבטן אמו עדיין לא היה קדוש מרחם. כעין זה כתב מפרש:

ביום ההוא אקח את זרובבל וגו'. וכתיב בתריה ושמתיך כחותם ודריש חותם לשון תם. ז"ר. א"נ דאיתא במס' סנהדרין דף ל"ז ע"ב שלתיאל ששתלו אל וכו' ומסתמא היה תמים כדמצינו באדה"ר שהיה מעשה ידי הקב"ה ונולד מהול וכעין זה כתב המפרש:

ברית כרתי לעיני. קאי אדלעיל שאיוב עשה סייג גם כן לעיניו:

אפילו בבתולה. בב"ב דף ט"ז ע"א איתא בא"א הרבותא גדולה מזה דאיוב רק דלאו דידיה לא מסתכל אבל אברהם אפילו בדידיה לא מסתכל דכתיב (בראשית י"ב:י"א) הנה נא ידעתי כי אשה יפת וגו' מכלל דמעיקרא לא הוה ידע וע"ש מהרש"א.

ונמצא אני מסתכל באשת איש. והובא בילקוט על פסוק זה באיוב ל"א בשם התנחומא לפיכך אמרו חז"ל שאסור לאשה לצאת בתכשיטים אף בחול לרשות הרבים לפי שהעם מסתכלין בה לפי שלא נתן הקדוש ברוך הוא תכשיטין לאשה (ר"ל אותן כ"ד תכשיטין הנאמרים בישעיה ג'. ע"ל פ"ד ד"ה וקשטה) אלא שתהא מתקשטת בהן בתוך ביתה שאין נותנין פרצה לפני הכשר וכ"ש לפני הגנב עכ"ל ע"ש:

הלכה ו

איזהו סייג שעשו נביאים. דלשון סייג סובל ג"כ דבר שהוא שמירה וקיום לדבר וע"ל פ"א ד"ה מכאן אמרו וכו' וכן היא בפסוקים כמה פעמים לשבר האזן ולהבין הדבר כביכול אע"פ שאין לו דמות הגוף ודמיון:

כאיש מלחמות. ר"ל במלחמה יש כמה גבורים:

לא כאריה א'. מדלא אמר ארי דהוי משמע ארי א' אבל אריה בה"א דהוא שם המין של כל האריות. מפרש:

והנה כבוד ה' וכו' עד משמיעין האזן מה שיכול לשמוע וכו'. בילקוט יחזקאל מ"ג איתא בזה"ל וכי מי נתן קול במים לא הוא אלא הרי אנו מכנים אותו לבריותיו כדי לשכך את האזן מה שהיא יכולה לשמוע כיוצא בו אריה שאג וגו' וכי מי נתן כח באריה לא הוא אלא הרי אנו מכנים אותו לבריותיו כדי לשכך את האזן מה שהיא יכולה לשמוע ע"כ:

הלכה ז

הרחק מעליה דרכך. ר"ל ארבע אמות כ"ה פ"ק דע"ז דף י"ז ע"א ובילקוט:

אפיקורסות. זה המבזה את התורה ות"ח ואפי' דקדוק א' מד"ם עיין כ"ז באריכות פ' חלק (סנהדרין דף צ"ט) ובמסכת ד"א רבה פ"ב כתבתי הטעם למה האפיקורוס היה בכלל מורידין ולא מעלין כדאי' בשו"ע י"ד סי' קנ"ח ס"ב:

ואל תכנס לשם. אפילי שלא תכנס בין האפיקורסים רק במבוי שהם שם גם בדרך זה אל תכנס לשם שמא תכשל בם שאם תכנס במבוי שלהם סופך שתלך בין האפיקורסים עצמם. מפרש:

שומע וכו' וחוזר. שלא אתפתה אחר מעשיהם של תהו ובהו ולא ישתקע הדבר אלי. מפרש:

ת"ל כל באיה לא ישובון. כל הממירים אחר שנאבקו במינות אינם שבין. רש"י במס' ע"ז דף י"ז ע"א:

ולא ישיגו ארחות חיים. שם בגמרא מקשה וכי מאחר שלא שבו היכן ישיגו ה"ק ואם ישובו לא ישיגו ארחות חיים ופרש"י ואם שבין ממהרין למות מתוך צרה וכפיית יצרם וזו גזירת המלך עליהם למות ע"כ:

אל תלך בשוק זה. משום לך לך אמרין נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב שם ועיין פ"ו דיבמות דף ס"ג:

ועצומים כל הרוגיה. כמ"ש בשמשון שהיה איש עצום וגבור ונהרג על ידה. כ"כ המהרש"א שם ביבמות בח"א:

הלכה ח

רג"א עד קרות הגבר. במשנה ראשונה דמס' ברכות איתא רג"א עד שיעלה ע"ה:

כיצד. ארבנן קאי מפני מה אמרו חכמים רק עד חצות הרי זמנה כל הלילה. גמ' שם דף ד':

קימעא. מעט. רש"י:

אקרא קיש. שם בגמרא איתא אקרא ק"ש ואתפלל וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה:

ואם רגיל וכו'. ילמוד או יקרא בין השמשות עד צאת הכוכבים כדי לחבר יום ולילה בתורה וכדאיתא במג"א ריש סי' א' בשם של"ה. ואח"כ בצאת הכוכבים זמן ק"ש בעונתה:

ואם לאו קורא ק"ש. שם בגמרא ברכות ליתא האי ואם לאו אלא הכי גרסי' שם ואם רגיל לשנות שונה וקורא קריאת שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך ע"כ:

על דברי חכמים. עיין שבת דף קנ"ו ומסכת ע"ז דף כ"ז ע"ב:

חייב מיתה. מקשה שם בברכות הגמרא מ"ש בכל דוכתא דלא קתני חייב מיתה ומ"ש הכא דקתני חייב מיתה אב"א משום דאיכא אונס שינה ואב"א לאפוקי ממאן דאמר תפלת ערבית רשות קמ"ל דחובה ופרש"י משום אונס שינה התוקפו לעבור על דברי חכמים הוזקקו להזהירו יותר:

רבנ"א. בברכות דף ח' ע"ב הוי הך רג"א פיסקא ממשנה ראשונה רג"א עד שיעלה ע"ה וכו' ואח"כ מתחיל תניא רשב"י אומר פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים בלילה אחת קודם שיעלה ע"ה ואחת לאחר שיעלה ע"ה ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה הא גופא קשיא אמרת פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים בלילה אלמא לאחר שיעלה ע"ה לילה הוא (עד הנץ החמה. רש"י) והדר תני יוצא בהן י"ח אחת של

יום ואחת של לילה אלמא יממא הוא לא לעולם ליליא הוא והא דקרי ליה יום דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא ופרש"י דקיימי בההוא שעתא הלכך זמן ק"ש דיום הוא דגבי ק"ש ובקומך כתיב והא קיימי. אריב"ל הלכה כרשב"י ע"ש:

הלכה ט

שב"ש אומרים. והעמידו תלמידים הרבה שבש"א כצ"ל וכ"ה בס"א וקאי אפיסקא דפ"ק הם אמרו שלשה דברים וכו' אבל במד"ש מיישב ג"כ הגירסא דהכא אע"פ שבה"א לכל אדם ישנה אעפ"כ יעשה הרב סייג וגדר לסודות התורה שידע למסרם לתלמיד הגון וללמוד לכל א' כפי יכלתו וסברתו ע"ש:

ובן אבות. ר"ל מיוחס:

ועשיר. כדי שיכול ללמוד בלי דאגות וטרדת פרנסה:

ויצא מהם. רבותא שאפי' גם תולדותיהם היו ת"ח. ועל שאמר ב"ש עשיר לא חש ב"ה להשיב כי איתא במש' נדרים דף פ"א ע"א הזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה. ופירש הר"ן שם הזהרו מבני עניים להשתדל ללמדם תורה שמהן תצא תורה שאין להם עסק אחר ועוד שדעתן שפלה עליהם ע"כ. שנאמר יזל מים מדליו בפרשת בלק ופי' המהרש"א בח"א שם התורה נקרא מים כמש"ה הוי כל צמא לכו למים (ישעיהו נ"ה:א') ופי' יזל מים שהוא התורה מן הדלים שיהיה זרעו של הדלים במים רבים דהיינו ת"ח עכ"ל. ובמ"ר וילקוט רות סי' תקצ"ז איתא אמרה תורה לפני הקב"ה רבש"ע תן חלקי בשבט של עוני שאם עשירים עוסקים בי יהיו מתגאים אבל כשהם עניים הם מתעסקים בי והם יודעים שהם רעבים ושפלים שנאמר נתן הסכל במרומים רבים ועשירים בשפל ישבו (קהלת י':ו') עכ"ל ונ"ל שאפשר כל כוונתם לאו דוקא בעניים בממון כ"א עניו בדעת ושפל רוח בעיניו כי ע"ז נאמר אשכון את דכא ושפל רוח (ישעיה נ"ז ט"ו):

פרק ג

הלכה א

רבי עקיבא אומר כל הנוטל פרוטה מן הצדקה וכו'. בסוף מס' פאה איתא בסתמא וכל מי שא"צ ליטול ונוטל וליתא התם תיבת מן הצדקה מ"מ הכונה שם ג"כ שנוטל בתורת צדקה בערמה שמראה עצמו לעני:

אינו נפטר מן העולם וכו'. והתם קחשיב ג"כ ההיפך וכל מי שצריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו וכו' וכתב התוס' י"ט לעיל תנא אינו נפטר מן העולם משום דלעיל דא"צ ליטול ונוטל וזה לפי שחושש שלא יהיה לו פרנסה כל ימי

חייו לכך אומר במדת עונש שאינו נפטר מן העולם כי שנים רבות לא יחיה וגם כי ימות אינו נפטר וכו' והיכא דצריך ליטול ואינו נוטל ובטחונו בקונו לכך אמר במדת שכרו שיזקין ושאינו מת מן הזקנה וכו' עכ"ל ועיין בשו"ע י"ד סי' רנ"ה חלוקי דינים ע"ז:

המכריך סמרטוטים. איירי שאפילו הוא עני באמת ועושה כן דרך ערמה שיתנו לו יותר משאר עניים. מפרש. ובזה מתורץ קושית מהרש"א בח"א כתובות דף ס"ח דאיתא התם נמי קצת בשנוי לשון כמו הכא ע"ש ומקשה הלא מתני' דפאה היא ולק"מ דרש"י בצחות לשונו שם נשמר מזה וכתב כדי ליטול צדקה ע"ש:

שהוא אומר לאמתו . סוף שנעשה סומא וחגר והכי איתא התם גם כן במתניתין וכל מי שאינו לא חגר ולא סומא ולא פסח ועושה עצמו כאחד מהם אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם שנאמר ודורש רעה תבואנו (משלי י"א כ"ז):

החובט פתו בקרקע. וזה בזיון אוכלים כדאיתא ברכות דף נ' אין זורקין את הפת. ודא"ר פ"ט וגורם לו עניות מכ"מ מאחר שמבזה האוכל:

והמפזר מעותיו. נמי דרך בזיון ומבעט בו. ובאמת טובה גדולה הוא בעולם. וכבר האריך בזה הח"ה בשער הבחינה פ"ה ובשער הבטחון ונקראת הסכמה:

בחמתו. נראה דל"ג הכא אלא לקמן:

עד שיצטרך לבריות. ואיתא בילקוט ראה אפס כי לא יהיה בך אביון. ולהלן הוא אומר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ בזמן שישראל עושין רצונו של מקום אביונים באחרים וכשאין עושין רצונו ש"מ אביונים בכם:

הלכה ב

הקורע וכו'. בשבת ק"ה ע"ב קחשיב בהנך נמי המפזר מעותיו בחמתו:

ולמחר אומר לו עבוד עבודת כוכבים שם איתא א"ר אבין מאי קראה לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל אחר (תהלים פ"א) (פרש"י בך משמע בקרבך שאם היה בך תשתחוה לאל אחר לבסוף) איזהו אל זר שיש בגופו של אדם הוי אומר זה היצה"ר ע"כ והא דנקט עבירה דבל תשחית יותר משאר עבירות ועוד מה אומנות יש בזו. אלא משום דיש בו דרכי אמורי וכל דבר שיש בו שמץ דרכי אמורי קרוב הדבר בקל שיעבוד עבודת כוכבים כי לתא דעבודת כוכבים נגעה בה. ולכך דייק ולמחר אומר כי מיד למחר הוא אומר עבוד עבודת כוכבים דמה לי זו או זו וזה אומנות גדולה. מפרש:

הלכה ג

חופר גומץ. ומסיים שם בילקוט אתה מוצא במחשבה שחשבו המצריים לאבד את ישראל בה אני מאבדן:

הלכה ד

שעבר על דר״ע. ב״ק פ״ח דף צ׳ איתא בזה״ל פרע ראש אשה בשוק נותן לה ד׳ מאות זוז זה הכלל הכל לפי כבודה. אר״ע אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהן שהם בני אברהם יצחק ויעקב ומעשה בא׳ וכו׳ וליתא שם שעבר על דר״ע. המפרש כתב ליישב הגרסא דהכא. שהיה סבר הכל לפי כבודה. והאשה היתה בזויה כאשר הוכיח סופה ועבר אדר״ע דס״ל שאפילו עניים הן כבני חורין:

כיצד א״ל. כיצד ליתא התם רק בזה״ל רבי. תן לי זמן ונתן לו זמן שמרה עומדת על פתח חצירה (המתין לה עד שראתה עומדת על פתח חצירה. רש״י) ושבר את הכד ובו כאיסר שמן גילתה את ראשה וכו׳:

והיתה מטפחת. מאספת השמן בטפח שלה והניחה ידה על ראשה לסוך וחבירים רבים ללשון זה פרק בתרא דתרומות מ״ז ופכ״ב דשבת ולא יטפח בשמן ופ״ד דע״ז מטפח על פי חבית תוי״ט שם והוכיח מסוגיא דהכא כן לאפוקי ממפרשים מטפחת מכה וצערה עצמה ע״ש:

לבזויה זו. שעל כאיסר שמן זלזלה בעצמה לגלות ראשה ומראה היא שאינה מקפדת על הבושת. ר״ב שם:

אע״פ שאינו רשאי. כדכתיב ונשמרתם לנפשותיכם והתם ב״ק צ״א ע״ב אר״א הקפר ברבי מה ת״ל (בפרשת נשא) וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכו׳ שלא ציער עצמו אלא מן היין וכו׳ המצער עצמו מכל דבר עאכ״ו:

הלכה ה

בררת. שבררת את הקוצים ואבנים משדך כדי שתהא נוחה לחרוש ולזרוע. מפרש ובילקוט גרסא אחרת:

ברביעה ראשונה. ג׳ חשון. ושניה ז׳ בו. ושלישית י״ז בו. ורבי יוסי אומר שהוא ר״ח כסליו פ״ק דתענית. ורש״י בברכות דח״י כתב י״ז כ״ג ר״ח:

ברביעה. מטרא בעלה דארעא הוא. תענית דף ו:

ברד. ע״י״ל ד״ה ברד:

ולערב אל תנח. מלת לערב כולל מאוחר ומאוחר דמאוחר רביעה שניה ושלישית:

הלכה ו

למוד בזקנותך. מה שביכולתך ולא תאמר אין בי כח. כי אדרבה שהיא חייך ואורך ימיך (ס״פ נצבים) וגם אינך יודע איזה יכשר כדלקמן:

בשעת העוני. שמא תאמר שמעתתא בעי צלותא ואין דעתי צלולה ע"ז קאמר טוב לאדם דבר אחד בצער ממאה בריוח. ומנחת עני יוכיח שהיה רק קומץ סלת ונאמר בו אשה ריח ניחוח. נחת רוח לפני כדאיתא סוף מנחות:

שנאמר וכו'. סיפיה דקרא כי אינך יודע וגו' חדא ועוד קאמר טוב דבר אחד בצער וכו' ועוד אינך יודע אי זה למוד יכשר ונחת רוח לפניו. וכמ"ש רש"י (בקהלת ה') ויתרון ארץ בכל היא. שכרן של ישראל בכל ד"ת בין במקרא בין במשנה בין בגמרא ע"ש:

רע"א. יבמות דף ס"ב איתא למד תורה בילדותו ילמוד תורה בזקנותו היו לו תלמידים בילדותו יהיה לו תלמידים בזקנותו וכו' אמרו י"ב אלף זוגים תלמידים היו לו לר"ע מגבת עד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד מפסח ועד עצרת מפני שלא נהגו כבוד זה בזה. (וכתב מהרש"א ולא חש כ"א על כבוד חבירו דאין כבוד אלא תורה ובה כתיב כי הוא חייך וגו') עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה לר"מ ורבי יהודה ור' יוסי ור' שמעון ור"א בן שמוע והם הם העמידו תורה באותה שעה אר"ח בר אבא וכו' ע"ש:

מרב א' אל תאמר די. דאי' בע"ז דף י"ט ע"א כל שלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם כו' וה"מ סברא (ללמוד חריפות וחידוד הלב לאחר שלמד ושגורה בפיו גירסת התלמוד) אבל גמרא מרב א' עדיף כי היכי דלא ליפלוג לישני ופרש"י שלא יחלקו הלשונות דהאי גרס שמעתתא בהאי לישנא והאי גרס לה בלישנא אחרינא וחדא מלתא היא ומיהו תלמיד דגרס מתרוייהו לישני משתבש בגי' משום דמבלבל לישני:

קרוב לה מתחלה. פי' אותו שהוא קרוב לך שאתה מכיר בו אם הגון הוא כדאיתא בחגיגה דט"ו כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב') אם הרב דומה למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיהו וכו'. מפרש:

מים מבורך. היינו מכונסים אצלך כלומר הקרוב לך:

ונוזלים מתוך בארך. הם מים הנובעין ממקום אחר. כן אח"כ מרחוק. וכ"ה בילקוט שם ז"ל שתה מים מבורך כשרוצה אדם ללמוד תורה אל יאמר אלמוד מן הרחוק ואח"כ אלמוד מן הקרוב אלא ילמוד מן הקרוב ואח"כ ילמוד מן הרחוק וכו' ר"ש בן מנסיא אומר שתה מים ממי שבראך (שאח"כ יהיה מזלים מתוך בארך) ואל תשתה עכורים ותמשך עם דברי אפיקורסים ע"ש עוד דרשות ע"ז ובע"ז די"ט עולא רמי וכו' הוא על כוונה ראשונה הנ"ל:

כגון ר"א ור"י ור"ע. אלו היו בזמן א' כדמוכח ברכות דכ"ז ע"ב. מפרש. וביבמות ס"ב שהבאתי לעיל. ובסנה' דף ל"ב קחשיב הגמרא יותר תנאים:

דלת דלתותי. דלת חד דלתותי תרי הרי שלש לרמז על ג' ת"ח שישמש. והוא נמי על דרך דאיתא בשבת דפ"ח ע"א דריש ההוא גלילאי עליה דר"ח בריך רחמנא דיהב לן אוריאן תליתאי וכו' ע"י תליתאי וכו' כעין זה כתב המפרש:

אם שניהם יתקיימו בידך. לכך ילמוד אצל ג' שהוא חזקה גמורה:

ולערב אל תנח ידך. כלומר בעת זקנותו. וסיפיה דקרא כי אינך יודע איזה יכשר וגו' ר"ל איזה זרע יהיה הגון וירא שמים ומתקיים רש"י יבמות ס"ב ומצינו בבועז ששלשים בנים ובנות היו לו בילדותו ומתו ונשא אשה בזקנותו רות והוליד עובד שיצא ממנו דוד מלך ישראל ע"ה ומשיח כדאיתא ב"ב צ"א. מפרש:

הלכה ז

ערבית תן לו. בילקוט הגרסא אם יש בידך ליתן לו תן לו ואם לאו פטרהו מיד ואל תאמר איני נותן כבר נתתי שחרית לאחר כי וכו':

הלכה ח

מעשה בחסיד א'. כל היכא דאמר מעשה בחסיד א' או רבי יהודה בן בבא ור' יהודה ברי' אילעאי דתמורה דט"ז ע"ב ועיין שם בברכת הזבח דבר נאה ומתקבל ע"ז:

שתי רוחות. של שתי ילדות מתות. רש"י ברכות דח"י:

חברתי בואי ונשוט. שם בגמרא ליתא חברתי:

מה פורענות.שהעולם נדון בר"ה. רש"י:

הפרגוד. מחיצה המבדלת בין מקום השכינה. רש"י:

רביעה. ע"י"ל ד"ה רביעה ראשונה:

ברד מלקה אותו. שעתיד ברד ליפול סמוך לרביעה ראשונה ומה שנזרע כבר הוקשה והברד שוברו. והנזרע בשניה עדיין רך הוא ואינו נשבר בשביל הברד כענין שנאמר (שמות ט) והפשתה והשעורה נכתה והחטה והכסמת לא נכו. שדפון מלקה הרך ואינו משדף הקשה רש"י שם. והכותב בע"י מאריך בהגדה זו ע"ש:

הלכה ט

ראהו ר"ע. שהיה החסיד נטבע בים ועיין ביבמות דף קכ"א שמביא בסגנון אחר המעשה בשם ר"ע:

על אשתו להנשא. שס' שאין חלוק בין מים שיש להם סוף ובין מים שאין להם סוף וביבמות שם חזר בו ע"ש:

עת לעמוד. מבהמ"ד בזמן שהיה קבוע להם כדאיתא פ"ק דשבת ובפ"ק דפסחים דף י':

מגלי ים. פר של ים רשב"ם ר"פ הספינה ותוס' חולין דף ז' סע"א:

פתח ר"ע וכו'. להראות לתלמידים מעשה רב שד"ת ודברי חכמים קיימים לעולם. והמפרש כתב דודאי ר"ע ידע קרא דצדקה תציל ממות אך ס"ד דמצלת ממיתה משונה ולא ממיתה עצמה. עתה נתאמת לו שהיא מצלת ממיתה עצמה ונותנת חיים וכדאיתא בשבת דף קנ"ו על מעשה דר"ע ושמואל ואבלט וזהו ועוד כתיב וצדקה וגו' דכבר כתיב שלח לחמך וגו' והדר כתיב וצדקה תציל ממות ע"כ דאתי ללמד דמצלת ממיתה עצמה עכ"ל:

ודברי חכמים קיימים. שמחלקים בין מים שיש להם סוף לאין סוף. דהכא שאני שניצול בזכות הצדקה. א"ח:

שלח לחמך ע"פ המים. ת"י ע"ז אושיט לחם פרנסותך לעניי דאזלין בספינן על אפי מיא:

הלכה י

אשה א' לפניו. בב"ב ד"י"א איתא שבשני בצורת היה המעשה:

העבודה. היא לשון שבועה:

שאין בקופה של צדקה כלום. ולא נתן משלו כלום שהיה נצרך לעצמו וכדכתיב אפס כי לא יהיה בך אביון אבל כששמע שהאשה וז' בניה המה בסכנת מיתה ושלו ספק הניח הספק והציל הודאי וכעין זה כתב המהרש"א שם בח"א:

אתה אמרת וכו'. מתורתך למדנו לפיכך נברא אדם יחידי לומר לך כל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא כדאיתא בסנהדרין דף ל"ח וכתיב (בראשית ד':י') קול דמי אחיך דמו ודם זרעותיו אף כשאתה מקיים דמי אחיך עמך מעלה עליך חייו וחיי זרעותיו שמדה טובה מרובה ממדת פורענות. רש"י שם:

כ"ב שנים על שנותיו. כנגד כ"ב אותיות של תורה. ומהרש"א כתב שם בח"א שמצינו כ"ב שנים נקראים שנים מועטות ברבקה שאמרה ליעקב וישבת עמו ימים אחדים וגו' דהיינו מועטים כפרש"י והוא נתעכב שם עד בואו לאביו כ"ב שנים עכ"ל:

והוסיפו לו. עיין ביבמות ד"נ בתוס':

ובדרשתי בח"ק של סדרה רש"י על הצעך טו"ב שבט תקמב"ל הקשיתי על דברי תוס' בב"ב לפניו בדף י' ע"א ד"ה ואיזו וי"ל שצדקה בסתר שאינו יודע למי נתן אוכל פירותיו בעוה"ז אבל צדקה שאינו בסתר אין עומדין לאדם בעוה"ז אלא לאחר מיתה ע"ש ק' לפ"ז ממעשה דבנימין הצדיק הנ"ל שידע למי נתן הצדקה לאותה אשה וז' בנים אעפ"כ אכל פירותיו בעוה"ז שהוסיפו לו כ"ב שנים [וי"ל בפשיטות דלהכי מלאכי השרת אתו עלה מכח שקיים ח' נפשות דאינה כשאר צדקה כי היו מתים והחיים ומשו"ה ניצל]. ותירצתי בשני אופנים. א' דהנה איתא בקדושין דף ל"ט ע"ב כל העושה מצוה אחת מטיבין לו

ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ וכו' ורמינהו אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז וקרן קיימת לעוה"ב וכו' אמר רב יהודה ה"ק כל העושה מצוה א' יתירה על זכיותיו מטיבין לו ודומה כמי שמקיים כל התורה כולה ע"ש היוצא מזה העושה מצוה א' יתירה על זכיותיו יהיה מה שיהיה מטיבין לו ומאריכין לו ימיו אפילו בעוה"ז. והנה בלאו האי צדקה גדולה שהחיה בנימין הצדיק שמנה נפשות מסתמא ודאי שבנימין הצדיק היה בו תמיד רוב זכיות כי לא לחנם נקרא צדיק וגם היה ממונה על קופה של צדקה לכך כל מצוה שעשה יהיה איך שיהיה שכרו אפילו בעוה"ז שמאריכין לו ימיו. ובד"א נראה לתרץ דאיתא בזוהר ובספרי מוסר על פסוק וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו (בפ' ויצא) כל היכא דאמרינן שכר מצוה בהאי עלמא ליכא הוא רק אם עושה מה שמחויב בדבר לאפוקי אם אדם עושה לפנים משוה"ד אוכל פירותיהן בעוה"ז וזה שאמר יעקב אבינו ע"ה עשר אעשרנו כפל מעשר לפנים משוה"ד לכן ביקש שיהיה אלהים עמו וישמור אותו מכל צרה כי בוודאי יגיע לו פירות מזה בעוה"ז ע"ש שהעמידו הרבה פסוקים ומאמרים ע"פ הקדמה זו. והנה כאשר כתבתי לעיל בד"ה שאין בקופה וכו' שלא היה בנימין הצדיק מחויב בפרנסת אשה הנ"ל רק ללות לקופה ש"צ לפי שעה כי היה נצרך בעצמו. והוא עשה לפנים משוה"ד ופרנס משלו לגמרי לכך מגיע לו מתן שכר ג"כ לפנים משוה"ד שאוכל פירותיהן בעוה"ז אפי' מצדקה שבפרהסיא שידע למי נתן והוסיפו לו על שנותיו נמצא דברי תוס' שרירין וקיימין וק"ל:

פרק ד

הלכה א

שמעון הצדיק. כה"ג היה כדאיתא יומא ד"ט ודל"ט:

משירי. לשון שיורים כלומר בסוף שלא היה עמהן בתחלת הבית כמו עזרא. רש"י:

הוא היה אומר. כלומר כך היה מרגלא בפומיה תמיד וכן כל רבי פלוני אומר הוא היה אומר שבמס' זו פי' היה רגיל לומר כן תמיד. ר"ב שם:

העולם עומד. לא נברא העולם אלא בשביל שלשה דברים הללו על התורה כתיב אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיהו ל"ג:כ"ה) כדאיתא במס' נדרים ספ"ג דף ל"א ע"ב וע"ש בתוי"ט. על העבודה מצינו במגילה דל"א ותענית דכ"ז ע"ב אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ וכו'. וג"ח דכתיב עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט) רש"י ור"ב ועיין בב"י ריש ח"מ:

לעולה שהיא חביבה מזבחים. מדאפקא עולה מכלל זבחים דרישא אלמא עולה חשובה מזבחים. מפרש:

ויקח שמואל טלה הלב. הא דהקריב נקבה והלא עולה צריך להיות זכר משום שהיה בבמת יחיד וכשירה נקבה לעולה כדאיתא בע"ז דכ"ד ע"ב. טלה חלב רחל ומניקה את בנה. רש"י שם:

ויעלה עולה וגו'. וכתיב בתריה ויענהו ה' ויהי שמואל מעלה העולה ופלשתים נגשו למלחמה וגו' וירעם ה' בקול גדול וגו' ויהמם וינגפו לפני ישראל. הרי שמאד היה חביב לפני הש"י ההקרבה של עולה זו. וכן מצינו בנח שבשביל העולה שהקריב נשבע הקב"ה שלא יביא מבול לעולם:

דעתו של מקום. חכמה ובינה. כן הוא בילקוט. ומפרש כתב דעת זו רוה"ק כדאיתא ספ"ק דע"ז ורש"י פ' תשא ובתבונה ובדעת אצל בצלאל:

אז תבין וגו'. רישיה דהאי קרא קאי על התורה דכתיב אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין וגו'. מפרש:

ודעת אלהים. וגדולה דעה שניתן בין שתי אותיות שנאמר (שמואל א' ב') כי אל דעות ה' ועוד כאילו נבנה בהמ"ק בימיו כדאיתא ברכות דף ל"ג וסנהדרין צ"ב וע"ש מהרש"א:

תמצא. לאחרים נמי משמע לכך קאמר מכאן וגו':

כאילו הקריב חלב ודם. כי בשעה שחכם יושב ודורש הקב"ה מוחל עונותיהם של ישראל א"נ כדאיתא סוף מנחות זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם וכו' כל העוסק בתורה כאילו הקריב כל הקרבנות ועדיפא מקרבנות שקרבנות מכפרים רק על השוגג והתורה מכפרת אפילו על המזיד כדאמר רבא שם כל העוסק בתורה אין צריך לא עולה ולא חטאת ולא מנחה ולא אשם ולכך קאמר כאילו הקריב חלב ודם שזה ודאי בכל הקרבנות אבל בעולה אפי' הבשר לגבוה ונ"ל שזה כוונת הפסוק (ש"ה ד) כחוט השני שפתותיך כי שעיר המשתלח היה נמי מכפר על כל העבירות כנאמר (בפרשת אחרי) והתוודו כל עונות וגו' עי' סוף מס' יומא והסימן היה בחוט השני אם נתלבן לכך קאמר כחוט השני שהיה מכפר על הכל כך שפתותיך מכפר על הכל עיין במסכת סוטה דף ה ע"ב כנ"ל:

שני ת"ח. לרבותא נקט שנים דאז הוי קצת ת"ת דרבים ואפ"ה מבטלין:

כדי צרכן. וכמה כדי צרכן מפורש בכתובות די"ז ע"א:

ויקלסו. לשן שבח הוא. והתם מפורש ג"כ במה משבחין אותה ע"ש. וכ' המפרש בשלמא דמבטלין מפני המת הוא מטעם דאיתא שם בכתובות נטילתה כנתינתה. אלא

בהכנסת כלה למה רשאי לבטל ת"ת [ולפמ"ש בברכ"י סי' לח מיסוד ראשונים דהא דהעוסק במצוה פטור מה"מ היינו דוקא במצות אבל אם עוסק בתורה פוסק לכל מצוה שא"א לעשות ע"י אחרים א"כ לק"מ שה"ה כל מצוה שא"א ע"י אחרים ונקט הני משום דשכיחי] ואפשר הטעם מפני דאיתא בברכות דף ו' כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בה' קולות שנאמר (ירמיהו ז':ל"ד) קול ששון וגו' ואם משמחו מה שכרו אריב"ל זוכה לה' קולות של תורה שניתנה בה' קולות וכו' נמצא אע"פ שמבטל בהכנסת כלה נגד זה יזכה לתורה שניתנה בה' קולות עכ"ל. וקצת דחוק דהא רמ"א כתב באה"ע סימן ס"ה דמבטלין ת"ת להכנסת כלה היינו לחופה. וכדאיתא הכא לפנינו במעשה דר"י בר"א. ובחופה עדיין אינם אוכלים ונהנים ואפשר כוונתו שכ"ש הוא אע"פ שאינו נהנה כלל עדיין מסעודה ואפ"ה משמחה ונ"ל דאיתא במנחות דף צ"ט א"ר לקיש פעמים שבטולה של תורה זהו יסודה דכתיב וכו' פרש"י כגון שמבטל תורה להוצאת המת והכנסת כלה זהו יסודה כלומר מקבל שכר כאילו יושב ומייסדה ועוסק בה שנאמר אשר שברת כאשר העתקתי לעיל פ"ב ד"ה יישר כחך ששברת וכו' כיון דנתכוין לטובה עכ"ל וק"ל וטעמו של דבר נראה עוד בזה משום שהוא קיום העולם מצוה זו כי לא תהו בראה לשבת יצרה והא ראיה שהיא מצוה ראשונה בתורה ע"כ בוודאי חביבה מצוה בשעתה שמבטלין ודוגמא לזה מצינו ג"כ בבכורים כדאיתא במס' קדושין דל"ג וחולין דל"ד כנ"ל האמת והנכון:

נ"א וישמחו לכלה וילוו למת. בזה מתורץ קושית המפרש:

הלכה ב

ואחז בידו כדי צרכו. כלומר שנתן לשמח הכלה כדי צרכן כדלעיל:

והיו משנן בה. לשון ושננתם שהיו משבחים ומדברים למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. שם בכתובות:

הלכה ג

בני עמדו. שלא היה כדי צרכה:

אני עאכ"ו. בברכות דף ס"א איתא מכאן למדה תורה ד"א שיחזור גדול עם קטן בשושבינות ואל ירע לו:

לכלה בנאותה. שם בברכות איתא ויבן ה' אלהים וגו' מלמד שקלעה הקב"ה לחוה והביאה אל האדם שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנאיתא וכצ"ל כמו כן הכא:

וקשטה. בכ"ד מיני תכשיטין הנאמרים (בישעיה ג') מ"ר בראשית פח"י ומ"כ:

שנאמר וי"י"ב"א"ה. גימטריא כ"ד. זוהר:

שושבין. משתדל בחופתו ובזווגו. רש"י שם בברכות:
שנאמר עצם מעצמי וגו'. לכך לא היה יכול אדה"ר לקחת לעצמו שושבין:
בת חבירו. שלא תאמר שכ"א ינהג כן לישא קרובתו שהיא ש"ב ואחותו וי"ח לכך מדייק דוקא בת חבירו שאינה אסורה לו. מפרש:

הלכה ד

שעבודת בהמ"ק קיימת העולם מתברך. משום דתמיד של שחר היה מכפר על עבירות של לילה ותמיד של בין הערבים על עבירות של יום כדאי' במדרש על הפסוק (ישעיהו א':כ"א) צדק ילין בה. וגם שאר קרבנות על חטאים ידועים שהיו מקריבים לכפר עונות. נמצא ממילא הברכה מצויה כדאיתא סוף מס' קדושין ראית מימיך חיה ועוף שיש להם אומנות והם מתפרנסים שלא בצער אני וכו' אלא שהרעותי את מעשי וכו' שנאמר עונותיכם מנעו הטוב מכם לאפוקי אם יש לו כפרה על העונות לא גרע מחיה ועוף וזש"ה באיכה מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו שיתפלל רק על מחילת חטאיו ואז נהפך הכל לטובה ומה"ט נ"ל ג"כ שתיקנו חז"ל בתפלת ש"ע בשומע תפלה אנא ה' חטאתי וכו' להתפלל על מחילת עון ויהיה מודה ועוזב מקודם. ואח"כ תפלה על הפרנסה כדינו דלעיל:
על יושביו. שלא היה גלות ונדנוד ממקום למקום כ"א כל אחד תחת גפנו ותאנתו:
ולעבדו בכל לבבכם זו עבודת בהמ"ק. והרי זו אזהרה לכהנים שלא יהיה לכם מבוהלת בשעת עבודה ילקוט שם ועוד מביא הרבה דרשות ע"ז ע"ש וכתב המפרש שדיוקו דאל"כ ולעבדו ל"ל דהא כבר כתיב והיה אם שמוע תשמעו וגו' ע"כ ה"ק אע"ג דתשמרו כל מצותי אם אינכם עושים עבודה בבהמ"ק אין לכם ברכה והטעם מפני שהיה בבית המקדש לחם הפנים וגם היו מקריבין עומר ועל זה נשתלחה ברכה בתבואה ועל ידי שתי לחם נשתלחה ברכה בפירות כדאיתא בראש השנה [טז.] אמר הקב"ה הביאו לפני וכו' כדי שאברך לכם. ועל ידי היין שהיו מנסכין ע"ג מזבח נשתלח ברכה ביין ולא היה מחמיץ כדאיתא בפסחים [דף מב:]:
ובזמן שאין עבודת בהמ"ק וכו' אין העולם מתברך על יושביו. שאין לנו שדות וכרמים ומעט ברכה המצוין הוא על פי טלטול ונדנוד כי דיו לעבד שיהיה כרבו כדאיתא בברכות דף נח ע"ש:
בחגי ה"א. שהכל תלוי בעבודת בהמ"ק:
שימו נא לבבכם. להתבונן במעשיכם:
מיום הזה ומעלה. ר"ל מימים שעברו:

מטרם. מקודם ששמתם אבן אל אבן בבנין ההיכל וזכרו האיך היה המארה נשתלחת במעשה ידיכם:
מהיותם בא. ממה שהייתם באים למדוד כדי תבואה הראוי להיות בה עשרים מדות והיתה עשרה:
היקב. הוא הבור שלפני הגת והיין יורד בה:
לחשוף. לשאוב כמו ולחשוף מים מגבא (ישעיהו ל':י"ד):
פורה. שם מדת היין:
שיקב סימן טוב. גירסת רש"י בחגי שם למדך שהיין מדה יתירה לעולם. ועוד כתב תירוץ למה לא אמר ביין מדה מעוטה כמו שאמר בדגן כגון וכו' לפי שאדם טועה באומד מדת היקב לפי שהוא עמוק אבל הכרי עומד לפניו:
פנה אל הרבה. הלא עד הנה סבורים הייתם להביא הרבה תבואה משדה והנה נהפך למעט:
יען ביתי. כאילו שואל לעצמו בשביל מה היה כ"ז וכאילו משיב ואומר בשביל שביתי חרב ואתם רצים איש לביתו ואינכם שמים על לב:
מיום כ"ד לתשיעי למן היום. ר"ל מכ"ד לחדש שהוא מן היום שהוסד ההיכל שימו לבבכם לברכה הבאה מעתה:
במגורה. הוא מקום אסיפת תבואות כמו נהרסו ממגורת (יואל א):
לא נשא. עדיין לא זרעתם בשנה זו והאילנות עדיין לא חנטו פירותיהן ומעתה תזרעו בזמן ברכה כי בבנין הבית יבא ברכה במעשה ידיכם. כ"ז ממפרשים:

הלכה ה

אלא בחסד. עפד"מ סנהדרין נח א"ב:
חסד חפצתי ולא זבח. זש"ה (תהילים צ"ד:י"ח) אם אמרתי מטה רגלי ר"ל זהו בהמ"ק שהוא א' מרגלי עולם שחרב היא אעפ"כ חסדך ה' יסעדני יש לי כפרה אחרת ואיזה זה חסד שהיא מכפרת כקרבן. מפרש:
מתקן את הכלה. הכין לה כל צרכה כדלעיל קשטה ותקנה:
פרוטה לעני ומתפלל. כדכתיב (תהילים י"ז:ט"ו) אני בצדק אחזה פניך ובזה פודה התפלה מכל מקטריגים המעכבים אותה כמו שהוא מרחם על הבריות כן מרחמים עליו מן השמים וזה הכוונה בגמרא ברכות ד"ח ע"א לעולם ישהה אדם שיעור שני פתחים ויתפלל ר"ל פתח תפתח את ידך לעניך וגו'. מפרשים:
כדי ידע. כאשר ידע:
בעליתיה. בעליתו:

נגד ירושלים. לצד בהמ"ק אע"פ שחרב עשה כמו שאמר ש"ה ויתפללו אליך דרך ארצם (מלכים א ח':מ"ח):
וזמנין תלתא. ערבית ושחרית ומנחה:
ברך על ברכוהי. כורע על ברכיו:
הוא עבד וגו'. ככל אשר היה עושה לפני זאת. רש"י שם:
וכשבא אספסיינוס וכו'. עיין בגטין דף נ"ו הרבה שינויים במעשה זו כמו הכא:
מבקשים להחריב העיר וכו'. כלומר שאתם גורמין החורבן אם אינכם מכניעים לו:
או חץ א'. כלומר הכנעה כאילו עושים שלום ואין בידם כלי זיין א"נ קשת אחד לרמז עש"ה ידך בעורף אויביך (בפרש' ויחי) ואיתא בע"ז דכ"ה שזו קשת וחץ עש"ה (בפ' בלק) וחציו ימחץ והיה הכל כוונתו בזה שלא יעשו לו מלחמה זו. מפרש:
שנים ראשונים. אפשר הכוונה על בני חשמונאי שנטלו מלכות מיונים ומלכו ק"ג שנים כדאיתא בע"ז ד"ט ועוד מלחמה א' נצחו בימי הורדוס עיין ביוסיפון [שכתב נמי שהלך כסתיאו"ת עם אגריפס על ירושלים] ועליהם רמזו כשם שעשינו להם כך נעשו לכם. מפרש:
היו וכו' אנשים שרוים. אוהביו של אספסיינוס היו:
שאין מלינין וכו'. כדלקמן פרק ל"ה ד"ה ואין מלינין וע"ש מ"ש:
עד ש"ה. ל"ג:
שאל מה אתן לך. כי שמעתי עליך שאוהבי אתה ותרצה בשלום:
אלא יבנה. שם בגיטין איתא ג' דברים:
תפלה. בהכ"נ שיהיה מיוחד לתפלה כדאי' בברכות ד"ו ע"ב שא"א ע"ה קבע מקום לתפלתו שנאמר (בפ' וירא) אל המקום אשר עמד שם וגו'. מפרש:
והלבנון. בגיטין שם איתא ואין לבנון אלא בהמ"ק שנאמר (בפ' ואתחנן) ההר הטוב הזה והלבנון. ולמה נקרא לבנון שמלבין עונותיהם של ישראל וכ"א ביומא דל"ט ע"ב:
באדיר. ואין אדיר אלא מלך דכתיב (ירמיהו ל':כ"א) והיה אדירו ממנו. גמרא שם בגיטין:
דיופלא. שני שלוחים חשובים. תענית י"ט:
קשת של זירים. כלי עץ של ארז עיין שבת דף קכ"ג:
ותיפא. דבר של חימום ועצמותיו כמוקד נחרו (תהילים ק"ב:ד') תרגום כמקד תפיא. ערוך ערך תפי:
פתח לבנון. הנבואה הזה הוא על החורבן בית שני ואמר אתה בהמ"ק פתח דלתיך ויכנסו בה האויבים:
ותאכל אש. ר"ל האויב יכלה השרים שבך:

מפתחות. של ההיכל והעזרות:
ולא היינו. שם בתענית איתא ולא זכינו וכו' ופרש"י שאתה מחריב ביתך. ואיתא שם בגמרא שיצאה כמין פס יד ולקחתם. ומפורש מה שהיה קונן עליו הקב"ה וישעיה הנביא קפיטל כב ע"ש:
לעשות וכו' המלך. בתענית דף כ"ט ליתא מתיבת לעשות עד המלך כ"א הואיל ולא זכינו להיות גזברים נאמנים. ואיתא התם שפרחי כהונה עשו ההיא מעשה עם המפתחות:
הילל. ענין יללה:
נפל ארז. לרמז על בהמ"ק דכתיב (מלכים א ו':י"ח) ושדרות בארזים וגו' הכל ארז. את הבית חיפה בעצי ארזים:
אדירים. אלו האבות ושבטים כדכתיב (תהלים יז) לקדושים וגו' ואדירי כל חפצי בם וער"פ כל מנחות דנ"ג. מפרש:
אלוני בשן זה משה וכו'. שנקרא בשן ע"ש שנתדשנו ישראל ע"י במדבר אף שהיו בארץ לא זרועה ובזכותם נתפרנסו. המן בזכות משה והענן בזכות אהרן ובאר בזכות מרים. מפרש:
יער הבציר זה ק"ק. הבציר ענין מבצר וחוזק. וזה הק"ק שהוא עיקר וחוזק של בהמ"ק ויער הוא המקדש דכתיב (במלכים ז) בבנין הבית ויבן יער בית הלבנון. מפרש:
אדרתם. מעוזם וחזקם כמו לגפן אדרת (יחזקאל טז) כי דוד ושלמה בנו הכניעו את האומות כמו שמבואר בכתובים והמפרש כתב אדרתם תפארתם שהיה שמעם בכל העולם לטוב:
כי שודד. כלומר שנחסר מהם נביאים גדולים שהיו עומדים בפרץ:
גאון ירדן זהו אליהו ואלישע. דתרוויהו צלחו הירדן כדכתיב (במלכים ב ב':א') גם ע"י אלישע נבקע כדפירש אליהו ממנו ונטל אדרתו של אליהו והטיל על הירדן וצלח בו. מפרש:

הלכה ו

ובנעימה. נראה שכוונתו ג"כ כמו דאיתא בסנהדרין דל"ח ע"א בקול ובמראה ובדעת וקרו לה הכא הדעת בשם נעימה כי באמת דבר נעימה ומתוקה. ומבלעדי הדעת לא ירים איש את ידו ורגלו. משו"ה נקבע ג"כ בברכה ראשונה של אמצעיות בש"ע אתה חונן לאדם דעת ברוך חונן וכו' וכאשר האריך בזה ח"ה שער הבחינה ע"ש:
מקנאין זה בזה. שם בסנהדרין איתא בדעת מפני הגזלנין והחמסנין ופרש"י אם יודע מה שבלב חבירו יחפש מצפוניו וידע היכן ממונו ע"כ אע"פ שזה יודע ג"כ שחבירו עושה

לו ויטמר עצמו אעפ"כ אולי יהיה חבירו אלים ולו יהיה הכח והממשלה על של חבירו גם קשה להוציא קשה מכולם ועיין במפרש:

מתקנאים וכו' ולפיכך וכו'. מכח שינוי דעת האנשים שאין חפצו של זה כו' כי זה יחפוץ בשדה פלוני ובמלאכה פ' ומ"מ פ' וזה באחר שאילו היה הכל חפצם שוה בדבר אחד היו מתקנאים וכל א' נפשו חפיצה במה שביד חבירו. מפרש. גם היה נחסר ישוב העולם שכולם כאחד היה חנם על דבר א' לכך יש שנוי דעה וצריכים מכח זה חד לחבירו וכפופין לצפות למלאכה או סחורה שאין לו ועוד מדרך טבע העולם שחן מקח על מקחו כדאיתא סוטה דמ"ז שלשה חן הם וכו' נמצא כשאין הדבר שוה כל אחד משמח יותר בשלו באמרו שטוב מחבירו הוא ע"י כך אין מתקנאים וכו' ואיתא בירושלמי אפילו הפירות והתבואה אינם שוים מטעם הנ"ל ע"ש:

ולא מכירין את בעליהן. ר"ל אפילו ביום ולעיל בקול פירושו אפי' אם לא היה מראיהן שוה מ"מ בלילה שלא יתחלפו לכך נשתנה הקול:

פרק ה

הלכה א

אנטיגנוס איש סוכו. איש לשון אדון כדתנן ביומא פ"א מ"ג אישי כה"ג. ר"ל אדוני:

סוכו. מקום. שהיה אדון למקום הנקרא סוכו ר"ב ות"ט:

הוא היה אומר. הכי הוי מרגלא בפומיה. רש"י:

פרס. לשון ערך ערכך מתרגמינן פורסני והוא מה שאדם נותן למי שעבד אותו והוא אינו חייב בדין ליתן לו כלום כמו מה שיתן אדם לבנו קטן או לאשתו או לעבדו מפני קורת רוח שעשו לו ואפילו לתקות פרס כזה לא יעבוד אדם את בוראו אלא מאהבה בלבד וזה ההפרש שיש בין לשון פרס ללשון שכר כי השכר הוא שינתן בדין. רמב"ם ור"ב שם:

ויהי מורא שמים עליכם. אדם שאתה עובד מאהבה עבוד ג"כ מיראה שהעובד מאהבה זריז במצות עשה והעובד מיראה נזהר ממצות ל"ת ונמצאת עבודתו שלימה וכן אמרו חז"ל [ירושי' פ"ט בברכות ופ"ה דסוטה] עבוד מאהבה עבוד מיראה עבוד מאהבה שאם באת לשנוא דע שאתה אוהב ואין אוהב שונא עבוד מיראה שאם באת לבעוט דע שאתה ירא ואין ירא בועט. ר"ב:

כדי שיהיה שכרכם. נראה שצ"ל ויהיה שכרכם:

כפול לע"ל. על עבודה שלימה כזו. וזקני הגאון מהר"ל מפראג ז"ל כתב בספר ד"ח דלכך אמר אלא הוו כעבדים וכו' ולא די לו באמרו אל תהיו וכו' לפי שאמרו ואל תהיו

היה נשמע ששולל ואוסר מלהיות כעבדים המשמשין וכו' וזה אינו שאין זה אסור שגם העובד כן הוא צדיק גמור אבל לא בא אלא להורות שיש עוד מעלה ומדרגה יותר גדולה והוא העובד מאהבה ולכך הוצרך לכפול ולומר אלא הוו כעבדים וכו' לומר שאין תכלית כוונתו אלא שתהיו כעבדים המשמשין שלא ע"מ וכו' וזה היא המעלה היותר גדולה אבל אין ר"ל לאסור לשמש ע"מ לקבל פרס והובא ג"כ בתוי"ט. ובמד"ש האריך נמי עוד בזה גם המפרש עיין עליהם:

הלכה ב

אבותינו. ר"ל רבותינו וקראו אבות כד"א (מלכים ב ב':י"ב) אלישע על אליהו אבי אבי שהיה רבו ובמ"ק דף כו אבי זהו רבו שלמדו חכמה:

אילו היו יודעין. זה כוונת שדקדקו בדבריהם ר"ל שכוונת אבותיהם הודעה שעובדים ואינם מקבלים פרס:

לא היו אומרים. דעתם הזרה היה על תחיית המתים של הגוף כי מאחר ששמעו שיעבדו להקב"ה מאהבה ויהיה שכרכם כפול לעוה"ב בודאי יש שכר ועונש. אמנם דעתם הזרה היה שבודאי הקב"ה יתן לאיש כמפעלו שכרו בעוה"ב אמנם לנשמה זה יהיה שכרה שתתעדן בג"ע בתענוג רב אבל לגוף אין לו שכר רק סופו לעפר וכפרו בתחיית המתים לבד ולא בשכר והיינו שדקדקו בלשונם וכי יש פועל שיעשה מלאכתו כל היום ולא יטול שכרו דזה רמז על הגוף החומר שטרח כל היום ותהיה לריק יגיעו ולכך סיימו אילו היו יודעין אבותינו שיש ת"ה דייקא דביה לא האמינו שיחזור הגוף החומר לכמות שהיה שיקבל שכרו הנצחיי כי יסודו מעפר וסופו לעפר. מפרש:

והיו משתמשין. ר"ל אנטיגנוס ותלמידיו שהיו עשירים והיו משתמשים בכסף וזהב ואפ"ה לא היתה דעתם גסה עליהם משום טעם הנאמר:

שלא. ונ"א גרסינן ולא היה דעתן גסה עליהם. כך היו אומרים צדוק וביתוס אע"פ שפרושים משתמשין בכלי כסף וזהב אין דעתם גסה עליהם אלא מסורת הוא ביד פרושים ר"ל קבלה בידם כן ואין טעם בדבר על אותו צער בחנם כלומר להגוף כדלעיל ועיין ברשב"ם בב"ב דקט"ו ע"ב הביא גם כן אדר"נ הלז ובתוי"ט בפרקים פ"א מי"א:

פרק ו

הלכה א

יוסי בן יועזר. ויוסי בן יוחנן הנזכר בפרק דלקמן וכל הנזכרים לקמן זוג זוג פלוני ופלוני קבל מפלוני ופלוני הראשון מהם נשיא והשני אב"ד ר"ב פ"א מ"ד ועיין אמרי שפר פ' וילך:

ועד לחכמים. כשירצו החכמים להתקבץ ולהתוועד יהיה ביתך מוכן לדבר זה שיהיו רגילין לומר נתקבץ בבית של פ'. ר"ב:

מזומן לחכמים. שא"א שלא תלמוד מהם איזה דבר חכמה וטובה משלו משל למה"ד לנכנס לחנותו של בשם אע"פ שלא לקח כלום מ"מ ריח הטוב קלט והוציא עמו. שם:

הריני משמר לך. ר"ל כאדם האומר לחבירו הנה אמתין לך במקום פ' שהוא מקום מסויים ומפורסם כך יהיה ביתך מסוים ומפורסם לת"ח:

שנה לו. מלשון ושננתם שתלמוד לו מה שחפץ:

ואם לאו פטרהו מיד. והיינו שדייק בית ועד לחכמים ר"ל לחכמים הבאים ללמוד ולומדים ממך ולא שיושבים בטלים אצלך ואין בידך ללמוד עמהם. מפרש:

ואל ישב לפניך. ואם לומד אצלך:

יקבלהו עליו באימה. כדאיתא בכתובות דף ק"ג ע"ב זרוק מרה בתלמידים. וכתב בש"ע י"ד סימן רמ"ו סי"א לפיכך אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש בפני התלמידים ולא לשחוק בפניהם ולא לאכול ולשתות עמהם כדי שתהא אימתו מוטלת עליהם וילמדו ממנו מהרה:

באימה. שנאמר וגילו ברעדה עיין רפ"א ד"ה ר' מתיא ב"ח משי"ש:

הלכה ב

אלא לך אצלו. כמו שאמר רבי יוחנן בסוטה דף כ"א החכמה מאין תמצא (איוב כ"ח:י"ב) אין ד"ת מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו יודע ופירש"י מאין המצא מן העשוי כאין תמצא וכתב המהרש"א שם זה הפירוש בפ"א פ"ד איזה חכם וכו' ר"ל איזה חכם שהתורה מתקיימת בידו הלומד מכל אדם ואינו משים עצמו חכם וכו' ע"ש ועוד ר"ל ע"פ מה דאיתא במנחות דף ז' ע"א אבימי מסכתא אתעקר ליה (מסכ' דמנחות נשתכחה הימנו. רש"י) ואתא קמיה דרב חשדא לאדכורי גמריה ולישלח ליה (לרב חסדא. רש"י) וליתיה לגביה סבר הכי מסתייעא מילתא טפי (משום יגעתי ומצאתי מגילה ד"ו. רש"י) ע"כ אמר הכי ג"כ לך אצלו:

על הארץ. כדמצינו בדהמע"ה כשהיה יושב בישיבה היה יושב ע"ג קרקע (מ"ק דף ט"ז ע"ב) וכתובות דף ק"ו כי הוי קיימי רבנן ממתיבתא דר"ה ונפצי גלימייהו הוי סלקא אבקא וכסי ליה ליומא:

זה ר"א. כלומר כדרך שעשה ר"א בן הורקנוס כדמפרש לקמן:

זה ר"ע. כדרך שעשה ר"ע:

תחלתו של ר"ע. במה דסיים פתח אע"פ שר"ע תלמידו של ר"א היה כדלקמן ובסנהדרין ס"ח ע"א ועיין תוס' ב"מ דף ד' ע"ב ד"ה אין נשבעין. ותיו"ט פ"ג דבכורים מ"י. ופ"א דמכות מ"ז ד"ה ר"ש:

ולא שנה כלום. דייק ולא שנה ר"ל משנה וגמרא לאפוקי פסוק היה למוד ולפ"ז שפיר קאמרי ליה לקמן עקיבא אי אתה קורא אבנים שחקו מים משום שזה הוא פסוק באיוב י"ד:

ד"ת שקשה כברזל. עיין פ"ק דתענית דף ד':

הלך הוא ובנו. ר"ל בנו שהיה לו קודם שנשא בת כלבא שבוע המבואר בכתובות פרק אע"פ דף ס"ג ובזה מתורץ קושית התוס' בשבת דף ק"נ ע"א ד"ה וריב"ק וב"ב קי"ד ד"ה ומטו ובכורות נ"ח ע"א חוץ מן הקרח ע"ש כ"כ בגליון הש"ס של הגאון הבקי מורי"ב נ"י ב"ה ש"ש:

א"ב ולמדה. אע"פ שמוכח לעיל דמקרא היה הלומד אפשר הכוונה בכאן שלמדו א"ב על דרך דאיתא שבת דף ק"ד ע"א אתו דרדקי לבהמ"ד וכו' א"ב אלף בינה וכן א"ת דרך א"ת ב"ש א"נ למה התורה מתחיל בבי"ת שהוא לשון ברכה ועשרת הדברות כאל"ף שהיא אות ראשונה ומורה על אחדות כדאיתא במדרשים. מפרש:

לפני ר"א ור"י. כדאיתא נדרים פ"ו דף מ"ט שלמד אצלם י"ב שנים:

כיון שאמר שאמרו. צ"ל:

אל"ף זו למה נכתבה. ר"ל בצורה זו ותג זו וקוץ זו כדאיתא מנחות דף כ"ט ע"ב שר"ע היה דורש על כל קוץ וקוץ תילי תילין. מפרש:

משל לסתת וכו'. נשא המשל לאבן שהוא רמז על היצה"ר שנמשל לאבן סוכה נ"ב וכד"א והסירותי לב אבן מבשרכם יחזקאל י"א י"ח ובקדושין ד"ל אם אבן הוא נמוח והמפרש מאריך בזה ע"ש:

כך עשה להם ר"ע וכו'. שלמד מהם לאחדים עד שתפס הכל ונתגדל:

מבכי. על יד בכי ותפלות:

נהרות. התורה שנמשלו למים:

חבש. כבש ותיקן עצמו בו כד"א בפרש' וירא ויחבוש את חמורו ר"ל חומר התאוה ותרגום ואתקן:
ותעלומה. דברים הנעלמים ונסתרים:
יוציא אור. הוציא לאור. ובפרקי דר"א פ"ו איתא חלון יש ברקיע ושמו תעלומה משם תולדת השמש לתקופתו. והכא המשל לתורה שנמשלה לשמש שמאיר עינים:
מתקשט בה. ר"ל שאר צרכיו דקחשיב לקמן:
לישן עליהם. כדאיתא בנדרים דף נ' בסיתוא הוו גני בי תבנא וכו' אתי אליהו וכו' ע"ש:
עתיד ר"ע וכו' אתי אליהו וכו'. ביומא דף ל"ה ע"ב איתא הילל וע"ש ברי"ף:
אלא אומרים להם. והם אומרים גרסינן ר"ל שהם יענו תשובה והתנצלות דר"ע היה לו אשה צנוע והיא גרמה לו כל זה כדאיתא בכתובות דף ס"ג והיה אומר לתלמידים שלי ושלכם שלה הוא פירש"י תורה שלמדתני אני ושלמדתם אתם על ידה הוא מפרש. אבל בנ"א מתוקן הלשון לנכון:
ולסוף י"ג שנים. שם בכתובות ונדרים משמע לסוף י"ב היה:
בקרדמין. ענין תכשיט בנות המלך מעילים תרגום כרדוטין (שמואל ב י"ג י"ח):
ובעיר של זהב. תכשיט של זהב שירושלים מצויר בה נדרים שם ושבת דנ"ט וע"ש בתוס':
ביישתנו ממה שעשית לה. ביוש הוא לנו ולנשותינו שאין הולכים בתכשיטים חשובים כמותה:
אמר להם הרבה וכו' בתורה. שהיתה מסתפקת עמי במועט והרשה לי לילך לבית רב כמבואר הכל באריכות בכתובות ונדרים ע"ש:

הלכה ג

בן כ"ב שנים. בפרקי דר"א פ"א איתא שהיה בן כ"ח שנים:
אמר אלך ואלמוד וכו'. שם איתא עשה שתי שבתות ולא טעם כלום עד שנגלה לו אליהו ז"ל וכו' ונתן לו העצה שיעלה לירושלים ללמוד אצל ריב"ז. וע"ש עוד כמה שינוים במעשה זו כמו דאיתא הכא:
אבן שדימה. היה דומה לו שהוא דבר מאכל שנתעפש ונשתנה צורתו. מפרש:
באכסניא. שם איתא מי היה אכסניא ר"י בן חנינא ור"י הכהן:
שמע עליו וכו'. שם ליתא מפני ששמע שהיה לומד תורה הדירו אלא כך איתא בזה"ל שהיה בוכה ללמוד תורה אמר לו אביו והלא בן כ"ח שנים אתה ואתה מבקש ללמוד אלא קח לך אשה ותוליד לך בנים ואתה מוליכן לבית הספר וכו' אמרו בניו של הורקנוס לאביהם עלה לך לירושלים ונדה את בנך אליעזר מנכסים וכו' עד שבא לשם ושמח ע"ש:

גדולי ישראל. דקחשיב לקמן בן ציצית הכסת ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע וכ"ה התם בפדר"א פ"ב:

שבא. ר"ל אביו:

אל תניחוהו. שם איתא בפ"ב שהיה ריב"ז אומר עשו לו מקום ועשו לו מקום והושיבו אותו אצלו ע"ש. ע"כ גם הכא הכוונה אם בא לישב למטה משום ענווה אל תניחהו אלא שישב בראש אצל גדולי הדור משום חשיבות בנו שהוא גדול הדור וכעין זה כ' המפרש:

ומרתת. מפני אימתן:

בראש כל גדולי ישראל. ובמס' גיטין דנ"ו איתא בין גדולי רומי ופרש"י כשהיה הולך ברומי להקביל פני הקיסר ועוד אי' טעם שהיו ציציותיו של טליתו נגררות ע"ג כרים וכסתות ופרש"י שלא היה מהלך אלא ע"ג מילת:

בתו ושומרת יבם היתה. בכתובות דס"ה איתא שכלתו היתה שומרת יבם. ושם דס"ו ע"ב איתא על בתו של נקדימון שפסקו לה חכמים ארבע מאות זהובים לקופה של בשמים לבו ביום ופרש"י לצורך יום אחד שמת בעלה ובאתה לב"ד לפסוק לה צרכיה מנכסיו וע"ש בתוס' ד"ה וענו אחריה וצ"ע קצת דברי המהרש"א בח"א לעיל ספ"ה על כלתו דלכאורה דברי תוס' דהכא המה ע"ש:

שנקדה. נקבה לשון מקדרים בהרים עירובין פ"ה מ"ד. רש"י בגיטין דף נ"ו. ובתענית דף י"ט כתב נקדה זרחה לשון מקדיר שהיתה מקדרת ברקיע וזורחת. ותוס' כתבו כמ"ש רש"י בגיטין. ובוני היה שמו גמ' שם בתענית. וכתב בפרדר"א פ"ב שנקדימון ב"ג היה לו מזון ג' סאין קמח לכל אחד ואחד שהיה בירושלים:

הלך. ר"ל נקדימון הלך. גמרא דתענית שם:

שר א'. שם איתא הגמון אחד:

הלויני וכו' ואני אתן לך י"ב מעינות מים. כלומר שירדו גשמים ויתמלאו כל המעינות מים אותן מעיינות לא היו נובעין מימיהם כ"כ ואינן מתמלאין מאליהן (כ"כ) כשאר מעיינות. רש"י שם:

עינות מים. לעולי רגלים. שם:

מכאן ועד יום פלוני. ליתא התם גם הכא נראה דל"ג משום דאח"כ אמר וקבע לו זמן ואפשר לומר וקבע לו זמן כפי דבריו עד יום פלוני:

כיון שהגיע זמן. ולא ירדו גשמים. גמרא שם:

שלח לו. בשחרית שלח לו וכו' וכן בצהרים וכן במנחה. גמרא שם:

ועכשיו ירדו גשמים. בתמיה. רש"י:

לבית המרחץ שמח. אפשר שעשה זה דרך לגלוג שהם לא היה להם מים לשתות שהוצרכו לתת לו י״ב ככרי כסף והוא יש לו גם היום מים למרחץ. מהרש״א שם. וכ׳ עוד ונקט נקדימון בתחלה מספר זה של י״ב שהיה סומך על זכות כלל ישראל י״ב שבטים כמ״ש בהם ושם שתים עשרה עינות מים (בפ׳ בשלח) ואם שלא יהיה זכותן יועיל בזה יתן לו י״ב ככרי כסף פדיון נפש י״ב שבטים ע״כ ע״ש שהאריך יותר בזה:

לבהמ״ד. ובעוד שאותו הגמון בבית המרחץ נכנס נקדימון ב״ג לבהמ״ק. גמ׳ שם:

שלח לאותו שר. שם בגמ׳ איתא יצא אותו הגמון מן המרחץ ונקדימון ב״ג מבית המקדש כשפגעו זה בזה א״ל תן לי דמי מים יתירים וכו׳:

ומים ברשותי ירדו. לפי הגירסא דהכא מתורץ שפיר קושית המהרש״א שם ד״ה וא״ל יודע אני וכו׳ שלא הרעיש וכו׳ ע״ש:

רבש״ע. שם בגמרא איתא רבש״ע הודע שיש לך אהובים בעולמך וכשם שעשית לי נס בראשונה כן עשה לי נס באחרונה:

בשבילך. אלמלא שנקדה חמה היה לי פ״פ עליך שאוציא ממך את מעותי. גמרא. וע׳ במפרש שמאריך בענין זה איך סמך נב״ג על הנס ובדברי מהרש״א לעיל מתורץ זה נמי׳:

רעב ככלב. שמזונותיו מועטים ושיהא אכילתו ג״י כדאיתא בשבת פכ״ד דף קנ״ה:

מביתו שבע. בפרדר״א פ״ב איתא שהיה לו בית ד׳ כורין של גנות טוחין בזהב:

קנאים. במס׳ גיטין דנ״ו מוכח שהיו הנהו בריוני דירושלים ופרש״י שם אנשים רקים ופוחזים למלחמה שלא רצו להשלימו עם אספסיינוס ע״ש:

כ״ב שנים. שם בגיטין איתא כ״א שנים:

ולא השגיחו עליו. כדאיתא שם קמו בריוני קלנהו להנהו אוצרות והוה כפנא:

מה היו עושין אנשי ירושלים. הכוונה על מלחמותיהם שנלחמו עם אספסיינוס ומבואר באריכות בס׳ יוסיפון ב״ג מפ׳ ע״ה והלאה ע״ש:

שולקין את התבן. מחמת רעב שהיה:

חמש תמרים וארד. מחומה למחנה האויב ואהרוג חמשה מהם ואביאם לעיר:

אילו היו אוכלין וכו׳. היה כחם יותר:

פרק ז

הלכה א

יוסף בן יוחנן. בפ״א פ״א מ״ה איתא יוסי׳:

למזרח ולמערב. שנוי סדר הקפה לא ידעתי הטעם ונראה שצ"ל לדרום ולמזרח ולצפון ולמערב. וכן היה הקפת המזבח כדאיתא בפ' איזהו מקומן משום דכל פנות הוא דרך ימין:

ולא בני ביתך ממש. שלא יקמץ ביותר עם ב"ב כדאיתא ירושלמי פסחים פ' מ"ש שהיו ב' ת"ח הולכין לגבות נדבה לביתו של חסיד אחד והיו רואים שהיה מצמצם במזונות ב"ב עד מאד וחזרו לאחוריהם וכו' ע"ש:

א"א וכו' את שאין דרכו לאכול. האכילהו והשקהו כדי שיהיה משיבת נפש לאביון התאב למה שאין סיפק בידו. וברך לשמים. סוטה דף י' איתא לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו [לאברהם] אמר להם וכי משלי אכלתם משל אל עולם אכלתם הודו וברכו למי שאמר והיה העולם זה שאר"ל שם א"ת ויקרא אלא ויקריא שהקריא אברהם שמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב ועמ"ש בס"ד דא"ר פ"ד ד"ה מעט מים:

נחת רוח. שהוליד בן למאה שנה ושאר טובות ולא בא עליו ג"כ כפורענות של איוב:

אשל. לשון שאלה שאל א"א לאורח מה תשאל ענבים תאנים ורמונים וכו'. מ"ר וילקוט. ורש"י כתב בכתובות ד"ה ע"ב ד"ה בבריתו של א"א ובסוטה ד"י ע"א ד"ה פונדק אש"ל נוטריקון אכילה שתיה לויה:

הלכה ב

למוד ב"ב. זה פירוש על ויהיו עניים ב"ב דעניים פירושו לשון ענוה כמו עד מתי מאנת לענות מפני ותרגומו להתכנעא והוא מגזרת עני דמשמעותו להיות עני ושפל כמו שפרש"י (בפ' בא). מפרש:

שאדם ענוותן לא יקפיד מסתמא על העני לכן ב"ב אמרו לו הן. אבינו בבית אע"פ דאיתא פ"ק דברכות דף ד' למד לשונך לומר איני יודע:

ובזמן שאין אדם ענוותן. כד"א (משלי כ"ט:י"ב) מושל מקשיב וגו'. א"נ שיראים מב"ב משום שהוא קפדן:

אפי' היא אשתו. לפי שאתה מתבטל מד"ת או שאם באת להרבות עמה דברים תבא לספר לה המחלוקת שעשית עם חבירך ודעתן של נשים קלות עליהן ומיד תלך גם היא ותתקוטט עם חברתה אשת חבירך ותמצא מביאה לידי בזיון. כך מפורש באדר"נ שהובאו מא"י ובאדר"נ של צרפת מוקים באשתו נדה (והראשונים נתנו סימן למעט הדבור באשתו נדה. "נאלמתי "דומיה "החשיתי (תהלים מ"ט). ר"ת נדה). וכדי שלא יבא עמה לידי עבירה ונראה דאפילו טהורה לפי שבוטל מד"ת. רש"י שם בפ"א. והא דנקט הלשון שיחה ולא נקט דברים משום דלא תיקשי הא אמרינן בב"מ דנ"ט ע"א אתתך

גוצא גחין ולחיש לה לכך דקדק שיחה בעלמא אבל עניני מו"מ הותר כדמחלק הגמרא שם. מפרש [מאן פלג בין שיחה לדבור ומעיקרא לק"מ דאל תרבה קאמר אבל הצריך שרי לדבר עם אשתו. ואפי' עם אשה דעלמא כשהוא מוכרח]:

ואצ"ל באשת חבירו. שלא ירבה שיחה עמה מפני החשד:

פרק ח

הלכה א

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם. מיוסי בן יועזר ומיוסי בן יוחנן. רש"י:

יהושע בן פרחיה אומר. הכי הוה מרגלא בפומיה והכי אמרינן בכולהו. רש"י:

לכף זכות. כשהדבר בכף מאזנים ואין לו הכרע לכאן ולכאן כגון אדם שאין אנו יודעים ממעשיו אם צדיק אם רשע ועשה מעשה שאפשר לדונו לזכות ואפשר לדונו לחובה מדת חסידות הוא לדונו לכף זכות ואומר שנתכוין לטובה עד שתדע בבירור שאינו כן שאם אתה תדין חבירך לזכות ידונו אותך מן השמים לזכות אבל אדם שהוחזק ברשע מותר לדונו לחובה שלא אמרו אלא החושד בכשירים לוקה בגופו מכלל שהחושד ברשעים אינו לוקה. רש"י ור"ב:

טעם שהניח לו במקרא וכו'. פ"ק דע"ז ד"ט ע"ב מחלק ה"מ גמרא אבל סברא הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה עיין לעיל פ"ג ד"ה מרב א'. ועירובין נ"ג ע"א:

ומלא טוב וברכה. וכדאיתא לקמן טובים שנים וגו' אשר יש להם שכר טוב בעמלם (קהלת ד':ט'):

הלכה ג

וקנה לך חבר. כדרך קנין סחורת שמאד מדקדק שלא יתאנה עצמו במקח רע. מפרשים. וע"ז אנחנו מתפללים בכל יום הצילנו מחבר רע ואגב אמינא מלתא עוד כוונה בזה הצילני מחבר רע שלא יצטרך לקבל צדקה ופרנסתו מאדם רשע ורע כי ע"כ צריך ליתן לו חלק לעוה"ב בג"ע וזקיני הגאון מהר"ל מפראג בס' ד"ח דקדק שלא אמר קנה לך תלמיד שאין ראוי לעשות דבר זה לעשות האדם לעצמו לרב וליקח לעצמו שם חשיבות לומר תלמוד ממני כמו שעושים בארצות הללו. הובא בתוי"ט. וכוון אל האמת כדאיתא לקמן פי"א ד"ה ושנא את הרבנות וכו' שנאמר יהללך זר וכו'. וע"ש בס' ד"ח מה שמחלק בזה מי שבידו כח להעמיד תלמידים הרבה וראוי. כבר הזהירו לעיל והעמידו תלמידים הרבה וכדאיתא בע"ז ד"ט ע"ב ע"ש:

חבירו מחזירו. לכך איתא בברכות ד"ו תרי מכתבן מילייהו בספר הזכרונות חד לא מכתב מיליה ופירש המהרש"א בח"א שם לפי ששנים מתוך משא ומתן שלהן בדברי תורה יבואו ברוב על האמת שניתן ליכתב מילייהו בס' הזכרונות לפניו יתברך אבל הא' אפשר שיבא לטעות בלמודו ולא ניתן ליכתב עכ"ל וע"פ מה שכ' התוי"ט בפ"א פ"ג מ"ב בשנים כ' ויש ביניהן ד"ת ובא' כ' שיושב ועוסק בתורה משום שהיחיד אינו רגיל להוציא ד"ת מפיו לפיכך קאמר התנא אצל שנים ויש ביניהם דברי תורה ע"כ בקיצור ולפ"ז שפיר קאמר תרי מכתב מילייהו היינו הד"ת שמדברין איש אל רעהו לאפוקי חד אינו מדבר רק מעיין לכך לא נכתב מיליה כ"א העסק בלבד כנ"ל *[ואינו נראה אלא אפי' קורא ומדבר ומעיין ומוציא הדברים בפיו אין לו שכר כשנים ולא מכתב מיליה בס' הזכרונות]:

הלכה ד

אגודה א'. שאגודה הוא שלשה שכן מצינו בג' מינים שבלולב שהיו נאגדין כא' ועוד תנן ולקחתם אגודת אזוב ג' קלחים ודי גרדומין. רש"י ועי' בתוס' סוכה דף י"ג ע"א ד"ה בשלש:

הבונה בשמים מעלותיו. הקב"ה בנה שמים מעלותיו והשרה שם שכינתו. רש"י:

ואגודתו על ארץ יסדה. וכשיש שם אגודה עוסקים בתורה השכינה יורדת למטה לארץ כי קבוצת הצדיקים דהיינו ג' שעוסקים בתורה היא היתה יסוד הארץ לתקנת השמים שבשבילם הכל קיים וגם הארץ יסדה על ג' אש ואויר ומים על יסוד ארץ הם מקיפים. רש"י ור"ב:

ה' שמו. כי שישראל שוין בעצה א' מלמטה שמו הגדול משתבח מלמעלה שנאמר ויהי בישורון מלך (בזאת הברכה) אימתי בהתאסף ראשי עם וכו' וכשהם ג' נקראו שוים בעצה אחת וכה"א ואגודתו על ארץ יסדה ולא כשהם אגודות אגודת רשב"י אומר משלו וכו'. ילקוט בשם ספרי שם:

הלכה ה

איש אל רעהו. היינו שנים:

והספיק הקב"ה בידיהם. שמקויים בהם ותגזר אומר ויקם לך (איוב כ"ב:כ"ח) ודרש ר"נ בתענית דכ"ג אתה גזרתה מלמטה והקב"ה קיים אמריך מלמעלה לכך אע"פ שנגזר גזירה שיהיה שבוי ואסור בכבלים והם אומרים שרצונם לפדותם הספיק השיב"ה בידיהם:

ועושין מיד. כד"א טרם יקראו ואני אענה (ישעיה ס"ב):

אלו שמחשבין בלבם וכו' כלומר שלא הוציאו מפיהם שרצונם לעשות המצוה ההיא אלא המחשבה היה בלבד ואומרים ר"ל בלב כד"א לדבר אל לבי (בפ' חיי שרה כד) ויאמר עשו בלבו (בפ' תולדות). אע"פ ששכרן כאילו עשאו כדאיתא בברכות דף ו' ושבת ס"ג וקדושין דף ל' מ"מ אילו הוציאו מפיהם הדבור היה מועיל שנאמר ותגזר אומר וגו' לכך לא הספיק הקב"ה על ידיהם לפדות השבוי כ"א בינתיים בא מלאך והשבוי נחבט בקרקע. ולפ"ז גרסי' ולא הספיק הקב"ה בידיהם שבא מלאך וחבטו בקרקע. כנלע"ד וראיה גדולה לפרושי משבת שם דס"ג ולחושבי שמו וכו' א"ר חיננא בר אידי כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות שנא' שומר מצוה וכו' א"ר אסי ואיתימא ר"ח אפי' הקב"ה גוזר גזירה הוא מבטלה. שנא' (קהלת ח':ד'-ה') באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה וסמיך ליה שומר מצוה וגו':

הלכה ו

יחיד וכו' שכרו מתקבל. ומקשה הגמרא בברכות דף ו' השתא חד תרי ותלת מיבעיא ומשני תרי וכו' כאשר העתקתי לעיל ד"ה ועוסקים בתורה ע"ש מה שכתבתי בס"ד:

וידום. לשון קול דממה דקה כדרך השונה יחידי שהוא שונה בלחש. ר"ב:

נטל. לשון סכך כמו וסכות על הארון ומתרגמינן ותטול. כלומר שהשכינה סוככת עליו. א"נ כי נטל עליו כאילו נתינת כל התורה כולה היתה בעבורו בלבד. רש"י ור"ב. ובפ"א פ"ג הגירסא מפסוק בכל מקום אשר אזכיר וגו' ועמדו בזה המפרשים ע"ש:

עמד ונטל את המגילה. בזה המשל מתורץ שאינו סותר מה שאמר כאן שיחיד שיושב ועוסק בתורה שכרו וכו' הלא איתא בברכות דס"ג שאין התורה נקנית אלא בחבורה דר"י ב"ח מ"ד חרב על הבדים ונואלו (ירמיהו נ':ל"ו) חרב על שונאיהם של ת"ח שיושבין בד בבד ועוסקים בתורה ולא עוד אלא שמטפשין וכו' ולא עוד אלא שחוטאין וכו' דהתם מיירי שיש לו ללמוד עם חבירו. וכאן מיירי שאין מצוי בידו חבר אפ"ה מרוב תשוקתו ותאותו אינו מבטל רגע א' ועוסק בתורה אפי' לבד מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו שלבו לשמים אז הקב"ה קובע לו ג"כ שכר טוב וזהו המשל ג"כ שאביו הלך מבנו אעפ"כ אינו פוסק ונוטל המגילה והוגה בה ומדויק הכל. כ"כ המפרש. ול"נ ע"פ סברת רש"י שכ' לחד פי' וקנה לך חבר י"א ספרים מתורץ כפשוטו הכל לנכון שספרים חבירים לו אע"פ שעוסק לבד וע"ז מביא המשל ג"כ שפי' שלקח התינוק המגילה והוגה בה ר"ל הספר שהוא לו לחבר ובזה מיירי כאן מה שאמר שא' יושב ועוסק בתורה:

הלכה ז

והוי דן וכו'. עיין ריש זה הפרק:

מעשה בריבה. בשבת דקכ"ז איתא בזה"ל ת"ר הדן את חבירו לכף זכות דנין אותו לזכות ומעשה וכו':

בריבה. נערה. רש"י שם:

לקובה. אהל שעשוי כמין כובע. אחה"ע וגיכ"ק מתחלפים וכד"א אל הקבה (ס"פ בלק):

מהורהנת. ממושכנת רש"י כתובות דכ"ו:

העבודה. היא לשון שבועה אבל לא בעבודת בהמ"ק דהא מעשה בחסיד א' הוא ר"י ב"ר אילאי או ר"י בן בבא כדאיתא בתמורה דף ט"ו ע"ב ואחר החורבן היה אלא בכך היה שבועתם העבודה לשמים וברמז נקודת עבודה הם נקודת שם של ד'. מהרש"א שם בח"א:

כך הקב"ה ידין אותך לכף זכות. דרך בשורת המצוה אמר לו שיהיה כן אם יהיה שקול מכריע מצוה זו מפני שהיא מדברים שאוכל פירותיהן בעוה"ז כדאיתא שם בגמרא הני בהני שייכי ופרש"י דן את חבירו לכף זכות בכלל הבאת שלום דמתוך שהוא מכריעו לזכות ואמר לא חטא לי בזאת אנוס היה או לטובה נתכוון יש שלום ביניהן ובספ"ק דקדושין איתא שג"ח יש לו מעלה אם הכף מאזנים שקול מכרעת. מפרש. ול"נ שהוא מדה נגד מדה כי לכף זכות דיוק הלשון לכף כתבתי לעיל ריש הפרק בשם רש"י כשהדבר בכף מאזנים ואין לו הכרע לכאן ולכאן וכו' מדת חסידות לדונו לכף זכות ע"ש לכן הקב"ה מכריע עליו ג"כ הכף מאזנים לזכות. ומה שמקי' המפרש מה צריך לברכו הלא קמי שמיא גליא כוונתו לק"מ כי הברכה והדיבור דלתתא מתעוררת ברכה דלעילא כדלעיל ותנזר אומר וגו' ומצינו בהשיב"ה בעצמו אמר (בפ' נשא) ושמו את שמי על בני ישראל אע"פ שאני אברכם מ"מ תחלה ושמו ואח"כ אני אברכם וכן מצינו במשה רבינו ע"ה (בפ' דברים) ה' יוסף עליכם וגו' ויברך אתכם כאשר דבר לכם דיוק דבר לכם. יע"ש ברש"י בחומש:

הלכה ח

שוב במעשה שם. בשבת דקנ"ז איתא מעשה זו קצת בסגנון אחר ע"ש:

שני חסידים. שם בגמ' אית' חסיד א' ופרש"י כ"מ דאמרינן מעשה בחסיד א' או ר"י בר"א או ר"י ב"ב כדאיתא מס' תמורה דט"ו ע"ב וע"ש בברכת הזבח דבר נאה ומתקבל על רש"י זו:

לשום לסטים. שהיו חושדים אותו גנב ולסטים:

שאני חבוש וכו' מפני הזנות. ר"ל שהייתי מתעסק לפדות ריבה א' משביה שלא תבואה לידי זנות:

לא הלכה עד בדברים בטלים. לא גרסי׳ שם ולא נמצא כן בס״א:
שתישן עמי בבגדיה. מפורש שם בשבת הטעם. פיסקא של א״ל בשעה שהשכבתי וכו׳ דאיתא שם חסר במקצת ש״ס:
ושמא ראית קרי. עיין יבמות דע״ו ע״א:
הטבילוה כדי שתטהר. כדפסקינן בי״ד ס״ס רס״ח ע״ש:
המקום ידין. גם שאמרו בשבת דקי״ח יהא חלקי עם מי שחושדין אותו ואין בו. מ״מ אין אדם רוצה שיהיה נחשד וגם נראה שלא אמר כן יהי חלקי וכו׳ אלא במי שלא היה מביא את עצמו לידי חשד אבל בכל הני דשמעתין דמתוך מעשיו מביא עצמו לידי חשד לא אמר ר״י יהא חלקי עמו דלא היה לו להביא עצמו לידי חשד וק״ל מהרש״א שם בח״א:
מעשה בחמורו של ר״ח ב״ד. בשבת דקי״ב ע״ב איתא ר״ח ב״ד (ומה שכתב רש״י תענית כ״ד. ט״ס. וצ״ל אדר״נ ספ״ח) ור״פ בן יאיר. ובחולין ד״ז איתא מעשה בחמורו של ר׳ פנחס בן יאיר. ועי״ש בגמ׳ ובילקוט בראשית כ״ד על פסוק ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים:

פרק ט

הלכה א

יהושע בן פרחיה. לא גרסינן הכא בפ׳ זו כי לעיל בפ׳ שלפניו מפורש דברי ר׳ יהושע בן פרחיה והכא מפרש דברי נתאי הארבלי וכ״ה בפרקי אבות פ״א. מפרש:
הרחק. מבנין ההפעיל ולא אמר התרחק שהוא ממין התפעל כוונת התנא שאם יבוא שום אדם לשכון עם השכן רע לפי שאינו מכירו שירחיקהו ויזהירו שלא ישכון עמו. מד״ש בשם הר״י לירמא:
משכן רע. מאד תתרחק מאותן ב״א המראים עצמן שהם אוהבך ושכינך ובקרבם ערמה ומרמה וכעין זה איתא במד״ש על מתני׳ דהכא ה׳ לי בעוזרי (תהילים קי״ח:ז׳) ר״ל אותן ב״א שמראים בעצמם שעומדים לעזרתי ובקרבם תוך ומרמה לכן מבקש לה, שחופש כל חדרי בטן יהיה לי בעוזרי ואני אראה בשונאי שהמה פומבי ואוכל להנצל מהם ע״כ:
א׳ שכן וכו׳. דרך לא זו אף זו קתני לא מיבעיא שכן בבית שמצוי תמיד אלא אפילו וכו׳ ואפילו שכן שבשדה שאינו מצוי אלא באקראי אפ״ה צריך אתה לעשות גדר והרחקה מפניו כי מן השדה יבוא לבית ועי״ז תלקה כותלך וכדומה. מפרש:
מלמד וכו׳. מביא ראיה מן המקרא על הרחקת שכן רע מבית:

ר"י בנו של ר"י בב"א. היינו דאמרי אינשי אוי לרשע וכוי כצ"ל כנ"ל ובזה מתורץ קושית מפרש שר"י בשר"י ב"ב היינו ת"ק:

הלכה ב

נסו. ענין נסיון להקב"ה הוא מעוט האמונה והסתפקות בו ולכך חטא העגל ג"כ נקרא נסיון. תוי"ט בפ"א פ"ה מ"ד ועי"ל רפל"ד:

ולא נענשו אלא על לה"ר. הביא זה הכא משום דנגעים באים ג"כ על לה"ר כדלקמן:

אחד על הים. בערכין דט"ו ע"א קחשיב הגמרא שנים על הים א' בירידה וא' בעליה. ולא קחשיב התם א' בחורב וכ"ה בס"א הכא ג"כ ולקמן:

בתחלת המן. אל תותירו ויותירו:

בסוף המן. אל תצא ויצאו כך איתא הסדר בקרא (פ' בשלח) אבל בגמרא דערכין הנ"ל איתא להיפך אל תצאו וגו' אל תותירו וגו' ולא ידעתי למה:

בשליו הראשון. בשבתכם על סיר הבשר וגו' (בפ' בשלח):

בשליו האחרון. והאספסוף אשר בקרבו (במדבר י"א:ד') גמרא שם:

א' במרה. דכתיב ויבואו מרתה ולא יכלו לשתות וגו' וילכו (שמות ט"ו:כ"ג):

וא' ברפידים. (שם יז) ויחנו ברפידים ואין מים לשתות וגו' וירב העם וגו' גמרא שם ולכאורה קשה מדוע קחשיב הנהו מאוחר שהמה מוקדמים אבל באמת בגמ' שם הנך ראשונה יסעו דקחשיב אותם מיד אמר שנים בים ע"ש:

ואחד בחורב. לא גרסי' כי היינו חורב היינו מעשה העגל ועי"ל ד"ה אחד על הים וברש"י חומש ריש דברים על פסוק אחד עשר יום מחורב:

של מרגלים קשה מכלם. ע"ז נחתם גז"ד שהיה בו לה"ר. גמ' שם:

כיוצא בו וכו'. מביא עוד ראיה על הוצאת דבת הארץ נתחתם דכתיב דבת הארץ רעה על דבת הארץ שהוציאו ולא תימא משום שאמרו כי חזק הוא ממנו כדאיתא בגמרא שם. מפרש. ול"נ משום שאמר למעלה נגעים באים בעונו של רשע. לכך קאמר כיוצא בו המה עונשים על לה"ר עוד מלבד הנגעים:

ושחה לה למרים. ר' נתן אומר מרים היתה בצד צפורה בשעה שנא' למשה אלדד ומידד מתנבאים במחנה כיון ששמעה צפורה אמרה אוי להם לנשותיהן של אלו אם הם נזקקין לנבואה שיהיו פורשין מנשותיהן כדרך שפירש בעלי ממני ומשם ידעה מרים והגידה לאהרן הובא ג"כ ברש"י חומש ס"פ בהעלותך ע"ש:

וילך מלמד שנסתלק מאהרן. בשבת דצ"ו ע"א קדריש מויפן אהרן שפנה מצרעתו פרש"י שקדם ונתרפא:

בהחבא. בסתר:
של אבא עמרם. ל"ד דזה המעשה היה בסוף מ' כמ"ש תוס' פר"ע דפ"ז ויבמות ס"א ואז היה עמרם כבר מת אלא ה"ק על בשרו של אבינו עמרם כאילו היה הצרעת עליו באשר שאנחנו בשר א' ויצאנו מבטן א' מאבינו עמרם כי בשרנו הוא. מפרש. ול"נ ע"ד דכתיב בפ' תצא קללת אלהים תלוי זלזולו של מלך הוא שאדם עשוי בדמות דיוקנו וישראל הם בניו משל וכו' עיין רש"י בחומש שם כך הכא הכוונה בזוי הוא לאבינו עמרם ויצטער בקבר ע"ז:
שנאמר אל נא תהי. סיפיה דקרא ויאכל חצי בשרו:
נאבד את אחותנו. בתמיה:
אלא למענך מחול לה. בב"ק דכ"ה וב"ב קי"א וזבחים ס"ט איתא ק"ו לשכינה וכו' אלא דיו ע"ש וכתב המפרש שהאדר"נ מיאן בזה משום דאין שייך נגד הקב"ה דיו וכו' דמה דמות נערך לו ולכך כתב מפני כבודו של משה אמר שמואל ע"כ ול"נ שכוונה ג"כ הכא שאמר הקב"ה נגד כבודו ג"כ רק דיו ומחל מפני כבודו של משה ע"ד שכתבו המפרשים בפ' מטות נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים:
מה משכן י' אמות. דכתיב עשר אמה אורך הקרש (בפ' תרומה):
אף משה י' אמות. שבת דצ"ב ונדרים דף ל"ח ובכורות דף מ"ד ע"א איתא אמר רב משרע"ה עשר אמות היה שנאמר ויפרש את האהל מי פרשו משה רבינו פרשו וכו' ע"ש וקחשיב התם בנדרים נמי שאר מעלות ע"ש:
י' אמות קומתו. נמצא היה נאה בגדלו וכן הוא אומר (יחזקאל ל"א ז') וייף בגדלו וגו' ויש לרמז פסוק זה על משה ע"ש:
יכול וכו' כמה"ש. דכתיב עניו מאד:
עניו כדורות הראשונים. ר"ל האבות אי"ו:
ג' מיני מוכי שחין. ספ"ז דכתובות דע"ז ע"ב איתא כ"ד מיני שחין הן. וי"ל דהנהו כ"ד שייכי בהנהו ג' דאותן קשים ובוודאי נפשם שפלים ונבזים ונמוכי רוח עד מאד ואפ"ה נפשו של משה היה נמוך מהם כדכתיב עניו מאד מכל אפילו מאלו ג'. מפרש:
לח יבש. עיין בכורות דמ"א וב"ק דף פ':
בעל פוליפוס. ל"ג אלא בעלי ראתן גרסי' כי בעל פוליפוס הוא מום של ריח החוטם או הפה כדאיתא שם בכתובות:

הלכה ג

רשב"א אומר וכו'. בערכין דט"ו ע"ב איתא זה בשם ר"י בן זימרא:

בגחזי שסיפר להי"ר. שם דף ט"ז ע"א איתא אר"ש בר"נ אר"י על ז' דברים נגעים באים וכו' ועל שבועת שוא דכתיב ויאמר נעמן הואל וקח ככרים וכתיב וצרעת נעמן תדבק וגו'. ועל ספירת לה"ר הביא הגמרא פסוק בתהלים (ק"א) מלשני בסתר רעהו אותו אצמית וכתיב וכו' וכתב המפרש שיש ליישב גירסא דהכא משום דבאמת סיפר גחזי לה"ר כדמוכח בפסוקים וע"פ מדרש חז"ל שאמר אלישע לגחזי קח המטה והחיה את בנה של שונמית ואל תדבר לשום אדם בדרך דיבור קל והיו בעיני גחזי כמצחק וכשהלך אמר לכל אחד ואחד התאמין שמקל זה יחיה מתים ואין לך להי"ר גדול מזה דעונשו נגעים דכתיב וזאת תהיה תורת המצורע מוציא רע. והנה הלה"ר גרם לו ולעצמו של גחזי הצרעת. והשבועת שוא גרם לבניו כדאיתא בשבועות דל"ט שבשבועת שוא נפרעים ממנו וממשפחתו שנא' אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה':ה') ואין בשרו אלא קרובו שנאמר ומבשרך אל תתעלם (ישעיה נח) ובזוהר פ' תזריע על פסוק ואיש כי יהיה בו בהרות איתא ג"כ האי טעמא שנדבק בזרעו משום השבועה. ועוד איתא התם דחמא אלישע דלא נפיק מגחזי ברא דמעלי ע"כ:

י"ב מיל. נגד י"ב שבטים. ועל י"ב מיל היו חונים במדבר:

הכהנים מבוהלים לצאת. כדכתיב שם ויבהילוהו משם וגם הוא נדחף לצאת:

בית החפשית. בירושלמי מפורש שעשו לו בית בבית הקברות ע"ש במתים חפשי (תהלים פ"ח) רש"י שם:

הלכה ד

אדם רע. זה רשע שהוא רע לשמים ורע לבריות כדאי' ספ"ק דקדושין ע"ש אוי לרשע רע וגו'. וכן מצינו באחאב שהרג לנביאים ולנבות ולכך נאמר באחאב רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע וגו'. אדם רשע הוא רק רע לשמים ולכך נקט התנא אל תתחבר לרשע וכ"ש לרע שהוא לבריות ג"כ וכעין זה כתב המפרש:

עצה רעה. פ"ב בסנהדרין דף כ"א ע"א מפורש זה ע"ש:

ואפילו לתורה. וש"ת הריני זהיר מלהיות לו שכן שהוא התחברות תמידי. ואיני מתחבר עמו אלא לסחורה או לד"ת דרך אקראי בעלמא לכך חזר והזהיר ואל תתחבר לרשע אפילו באקראי כ"כ במד"ש בשם ה"ר מנחם לבית מאיר וכך אמרו חכמים כל המתדבק ברשעים אע"פ שאיני עושה כמעשיהם נוטל שכר כיוצא בהם. למה"ד לנכנס לביתו של בורסי אע"פ שלא לקח ממנו כלום מ"מ ריח רע קלט והוציא ממנו כ"כ הרע"ב והמפרש כתב שאפילו לתורה הוציא האדר"נ מהדיוק ואל תתחבר דלשון חבר שייך אצל בעלי תורה כמ"ש הרמב"ם ז"ל דלכך נקרא ת"ח חבר שחברותם נאה ונקראו באמת חיבור

לא כן חיבור ע"ה והיינו דקאמר ואל תתחבר לרשע אפילו לענין שתהיה שם חבר נקרא עליך היינו ללמוד תורה אפי"ה אם הוא רשע לא תאמר לו עכ"ל ועיין סוטה דף כב:

הלכה ה

ואל תתייאש וכו'. וז"ל רש"י שאם אתה עשיר אל תבטח בעשרך לפי שהפורענות ממהרת לבא לכן תהיה כל שעה בפחד וכה"א אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח:י"ד) וכן אם בא עליך רעה אל תתייאש לפי שהישועה קרובה לבא וכה"א הן לא קצרה יד ה' מהושיע (ישעיהו נ"ט:א'):

פרק י

הלכה א

יהודה בן טבאי וכו'. קבלו מהם. ר"ל מיהושע ב"פ ונתאי הארבלי:

כעורכי. לשון ערכאות של כותים ערכאות של בית דוד. רע"ב:

הלכה ב

הדיינים. כי הדין שפסקו הדיינים לזכות לזה הוא בסיבת בעל הדין שסדר זה טענותיו לפניו ולמדם לטענות וע"ז יזכה בדין א"כ זה הוא עורך הדיינים לדון דין זה. כ"כ בלב אבות:

וכשיהיו בע"ד עומדים לפניך יהיו כרשעים. ועפ"ז כתב הש"ך בח"מ סי' י"ז ס"י שאי' בס' חסידים דאין להסתכל בפני הבעלי דין כשטוענין דאסור להסתכל בפני רשע ע"כ וכתב בספר יערת דבש זש"ה לא תכירו פנים במשפט *[אחר שאמרו הטענות דבאמור הטענות יכול הדיין להכיר מפניהם ומתנועותיהם ושינוי פניהם וכיוצא]. ואמרתי היינו טעמא דנאמר על משיח (ישעיהו י"א:ג') והריחו ביראת ה' וקדריש רבא דמורח ודאין דכתיב לא למראה עיניו ישפוט סנהדרין דף צ"ג ע"ב. כי אסור להסתכל בבע"ד כנ"ל וע"ש במהרש"א שמפרש בענין אחר:

אל תבהל ברוחך להשיב וכו'. הדין או ההלכה ששמעת ותרצה לסתור ולהשיב עליו על ידי זה ישתנה הדין לפי טעמך אם כן תהא אתה כעורך הלכה לפני הדיינים כמו שבעל דין עורך הדיינים לפסוק הדין לזכותו. מפרש. וע"פ מהירתו שנבהל להשיב טועה הוא בדין והרע"ב כתב עוד יותר אזהרה כעורכי הדיינים ר"ל כגדולי הדיינים ובתלמיד היושב לפני רבו מדבר שלא יעשה עצמו כגדולי הדיינים לדבר לפני רבו כפוסק את הדין ע"כ:

וההלכה בזמן ששאלוני. ר"ל הרב לתלמיד דהיינו שלשים יום קודם הרגל כדאיתא בב"מ דצ"ו ע"א כ"ה בס' קול יהודה. והכוונה ג"כ שלא יבלבל בשום ד"א שלא מענינו:

נמצא העני אויבי. שיאמר מסתמא נשאתי פנים להעשיר:
נמצא העשיר אויבי. שיאמר מסתמא עברתי על לא תשא פני דל משום שאני מחוייב לפרנסו ולכך נקט המליצה בעני ועשיר לאפוקי שני ב"א השווים אין התרעומות כ"כ שיחשבו בעצמם שהדין אמת כי מה"ת יזכה זה יותר מזה. מפרש:
לא תכירו פנים וגו'. הביא מקרא ממשנה תורה והלא איתא במוקדם בפ' קדושים לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול. משום דקאי אדלעיל וכשבעלי דינים עומדים לפניך וכו' ועיין מש"ש בשם יערת דבש. ועוד שמפרש אח"כ סיפיה דקרא כקטן כגדול תשמעו:
היה רבי מאיר אומר וכו' עד אלא מה ת"ל. במסכת שבועות דף ל' ע"א איתא ת"ר ועמדו שני האנשים (דברים י"ט:י"ז) מצוה לבע"ד שיעמדו (פירש"י דהאי קרא בבע"ד איירי דכתיב אשר להם הריב) א"ר יהודה שמעתי שאם רצו להושיב שניהם מושיבין וכו' ובכן תבין ג"כ סוגיא זו שצ"ל כמו התם:
אחד עומד ואחד יושב. שלא יראה חבירו שמכבדין אותו יותר ממנו ויסתתמו דבריו. רש"י שם:
מה ת"ל כקטן כגדול וכו'. שם פ"ק ד"ח איתא אמר ריש לקיש כקטן כגדול תשמעון שיהיה חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה למאי הילכתא אילימא לעיוניה ביה ומפסקיה (ר"ל לאמתו רש"י) פשיטא אלא לאקדומי פרש"י אם בא לפניך דין של פרוטה וחזר ובא דין של מנה הקודם לפניך הקדם לחתוך ע"כ:

הלכה ג

הוא היה אומר. אדלעיל קאי שיהודה ב"ט קיבל מרי יהושע ב"פ. ואיתא במסכת חגיגה דף ט"ז שרבי יהושע בן פרחיה נשיא היה. לכך היה אומר זה המליצה כדאיתא ג"כ מפורש בשם רבי יהושע בן פרחיה זה סוף מנחות דף ק"ט ע"ב וז"ל הגמרא שם אמר רבי יהושע בן פרחיה כל האומר עלה לה אני כופתו ונותנו לפני הארי כל האומר לי וכו' והתוס' כתבו שם שרבי קלונימוס הגיה שם בגמרא על פי נבואה וכו' ונראה שהנבואה דיבר בו שכיון להלכה כמו שאיתא הכא מפורש כך האי גרסא. לאפוקי מפי' קמא שם:
עד לחייו. כדאיתא בפרק דלקמן ושנא את הרבנות:
בשעה שאמר לו. ר"ל שמואל ואפשר שכצ"ל:
היה מתחבא. ולכך נתקיים בו שפל רוח יתמוך כבוד (משלי כט) כל מי שבורח מן השררה השררה רודפת אחריו. ילקוט בשם התנחומא. וכן מצינו בסנהדרין דף י"ד ע"א ר"ז הוה מיטמר למיסמכיה וכו' ועיין ב"ב דף צ"א ע"ב וירושלמי פ"ג דבכורים וק"ל:

הלכה ד

שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור וכו'. מפני המעשה הבא לידו היה רגיל לומר כן שתלה שמנים נשים באשקלון ונהרג בנו בבית דינו ע"י עדות שקר. מדר"ש בשם רשב"ם. ומעשה זו הביא רש"י באריכות כיצד עשאו העדות שקר סנהדרין דף מ"ד ע"ב ד"ה דבעי מכסא. והוא מן הירושלמי פ"ב דחגיגה וקצת התעוררו ג"כ תוס' בחגיגה דף ט"ז ע"ב:

מתוך. צ"ל ומתוך:

הוי זהיר בדבריך. שלא יאמר הדיין שמא כך וכך היה המעשה או אם היה הדבר כך היה פלוני זכאי ומתוך דברים הללו לומד בע"ד או העדים דבר שלא היה ולכן ג"כ בשעת חקירה הוי זהיר בדבריך שמא מתוך דבריך יבינו מה שבלבך ויבינו לשקר ולומר מה שלא היה. רש"י ורע"ב. ואע"פ שפתח בעדים אבל ה"ה והוא הטעם ג"כ בבעל דין. ועוד הוי זהיר מלתא באפי נפשיה הוא וכו' תוי"ט:

פרק יא

הלכה א

שמעיה ואבטליון. גרי צדק היו ומבני בניו של סנחריב הם כ"כ הרמב"ם בהקדמה ורע"ב. ופי' זקיני הגאון מהר"ל מפראג ז"ל בס' ד"ח שמעיה ואבטליון אמרו שהיו מקהל גרים. וכן מוכח ביומא דף ע"א ע"ב שאמר להם הכה"ג ייתון בני עממיא לשלם ופרש"י שמבני בניו של סנחריב היו ע"ש ובגיטין דף נז איתא מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים ומאן נינהו שמעיה ואבטליון אבל אין הפירוש שהם עצמם היו גרים שא"כ היך אפשר למנותן לנשיא ואב"ד כי שמעיה היה נשיא ואבטליון אב"ד כדאיתא בחגיגה דף ט"ו אלא שבאו מן הגרים ובודאי אמן מישראל היו ולכן היו מותרים למנותן לנשיא ואב"ד אבל יש שפירשו כי הם עצמם גרים היו בודאי זה טעות גמור ע"כ וכ"ה בתוס' יו"ט:

אהוב את המלאכה. אפילו יש לו במה להתפרנס כדברי ר"י לקמן חייב לעסוק במלאכה שהבטלה מביא לידי שעמום. ר"ב ועיין בתוי"ט:

אהוב את המלאכה. כי גדול הנהנה מיגיע כפו שנאמר בו אשרך וטוב לך כדאיתא פרק קמא דברכות דף ח' ע"ש וברי"ף על עין יעקב והארכתי בזה בס"ד בחדושי:

ואל יהיה שונא וכו' אפילו מלאכה בזויה לא יתבייש מב"א ואם עני הוא ובע"כ צריך להתפרנס על ידי מלאכה אל יהיה לו לעול ולמשא:

כשם כשהתורה נתנה בברית. שנאמר (ירמיהו ל"ג:כ"ה) אם לא בריתי יומם ולילה וקאי על התורה כענין שנא' והגית בו יומם ולילה. ועיין תוי"ט פ"ק דאבות מ"ב שנא' ששת ימים תעבוד וגו' נ"ל שצ"ל שנא' ששת ימים יעשה מלאכה (שמות ל"א:ט"ו) כי שם נאמר ברית בסיפא לדורותם ברית עולם שקאי ג"כ על המלאכה:

ומתנצל. מן המיתה:

אע"פ שנהנה מן ההקדש כדלקמן. מעות של הקדש וכו' ואכל. מסתמא כך הוא אם אין לו מה לאכול על שבת קודש שלוקח מן הבא לידו לאפוקי בחול היכי שאין לו אינו מתאוה כ"כ לתענוגים ומסגף עצמו קצת. ועיין פ"ד דפסחים דף נ' ע"ב דאיתא ע"ז יש זריז ונשכר וכו' מתחייב מיתה לשמים כדא"ר פסחים ל"ג סנהדרין פ"ד הזיד במעילה חייב מיתה כלומר בהנאת הקדש דיליף חטא חטא מתרומה:

בשכרו וכו' מתנצל מן המיתה. ששכיר הוא ובא בשכרו ומעות של הקדש מתחלל על המלאכה:

שיעשה כל שבעה. כלומר שיכול לבוא לכך שבע"כ יהיה צריך לעשות מלאכה בשבת. ולע"ש אין לו מה שיאכל. ומסתמא הולך לגנוב או לגזול ושאר המצאות רעות וע"ז נפל בין הגייסות ונתפס:

בקולר. בלשון רומי סוגר הנתון בצואר השבוים והחייבים. ערוך ערך קלר:

כל זאת שלא עשה כל ששה. ונ"ל שזה מרמז הפסוק בי' דברות ששת ימים תעשה מלאכה. מכח זה ביום השביעי שבת תוכל לשבות שיהיה שבת וכעין זה כתב המפרש ומתורץ בזה קושית העולם וכי נצטוינו דוקא לעשות מלאכה בז' ימים:

אדה"ר. עיין במ"ר:

מי שאין לו מלאכה. שהכל מתוקן:

ועשית כל מלאכתיך. דייק הקרא ועשית אתה בעצמך. מפרש:

כל מלאכתך. כל רבוי הוא:

רבי טרפון. נ"א ר' יוסי:

שנאמר ויגוע וגו'. דרך רמז בעלמא הוא ויגוע ממלאכה ויאסף אל עמיו ומצינו בתהלים ק"ד יצא אדם לפעלו וגו' תוסף רוחם יגועון ותוסף מלשון ואספתו אל תוך ביתך (בפ' תצא) וראב"ע כתב מלשון כמו רוחו ונשמתו אליו יאסוף (איוב ל"ד יד) כלומר שמתעצל ממלאכה וסיפיה דקרא ואל עפרם ישובון כי הבטלה מביא לידי שעמום ומהומה וע"ז מת:

הרי שנכפה. והוא חולי הנופל לארץ (כמ"ש רש"י יבמות ס"ד כתובות ס"ב):

ונפל על אומן. שחלה ולא יכול לעשות עוד מלאכה ומשו"ה אינו משתכר ומרויח לאכול ולשתות נמצא מת מתוך הבטלה:
על ראש הגג וכו'. דרך חירות:
שמענו לאנשים שעשו מלאכה:
ויכלא העם וגו'. הכל משמע:
ליטול עצה מנשיאים. שמשה אמר כל נדיב לב יביאו תרומת ה' ולא אמר לנשיאים וכו'. מ"ר נשא פי"ב:
יצטרך לנו משה. אמרו אלו עושין את המשכן ולנו הוא אומר שניתן נדבה. ילקוט שם סי' תשי"ג בשם ספרי:
והמלאכה היתה דים. שלא יביאו עוד שום דבר:

הלכה ב

ושנא את הרבנות. המפרשים פירשו מפני שהרבנות מקברת את בעליה כדאיתא ספ"ק דסוטה ביוסף והאדר"נ סבר אפילו שום גאוה והתנשאות לומר אני ראוי למלוך תשנא וע"ז מביא ראיה שפיר מקרא יהללך זר וגו' וכעין זה כתב המפרש ועי"ל פ"ח ד"ה עשה לך רב בשם ד"ח:
דומה לנבלה. עיין במ"ר פ' ויקרא ספ"א. ובתנא דבי אליהו פ"ו בפירוש זקוקין דנורא סק"כ ובס' עיון יעקב שחיבר בעהמ"ס חק יעקב על אגדות הש"ס סוף מסכת כתובות ובספר ווי העמודים עמוד השלום פכ"ו ועוד נ"ל ע"פ תקוני זוהר ת' חמישאי על פסוק לא תלין נבלתו שלא ישדך עם ע"ה כו' ע"ש:
מתרחק ממנה. כך ב"א מתרחקים מהגבוה ההוא. שנאמר אם נבלת בהתנשא וגו' (משלי ל':ל"ב). והתרגום לא תתרומם דלא תיטפש:
בן עזאי אומר. ה"ג בילקוט:
שמא. לא גרסי' שם בילקוט:
תמרים חרובים. עיין פסחים רדפ"ח וירושלמי דתענית פ"ד:
אתה מוצא. שם הגירסא לסוף נעשה סופר ונמצא בו כל התורה:
רד מטה. אם משפיל עצמו:
למעלה. לסוף עולה לגדולה ונעשה מעלה:
ומעלה. אם מגביה ומעלה עצמו למטה. לסוף משפילין אותו למטה. והמפרש כתב רד יש לפרש כמשמעה לשון ירידה. וגם ההיפך לשון ממשלה כמו וירד מיעקב בפ' בלק. וכן לשון עלה סובל ג"כ ב' פירושים א' כמשמעה עליה למעלה ואחת הסתלקות כמו

בהעלות הענן ונעלה הענן בפרשת בהעלותך והיינו דקאמר אם הוא מפרש בעצמו רד למטה יזכה לעלות כפי פי' השני וכן בעלה וכו'. ועי"ל ס"פ כ"ה ד"ה רד ממקומך וכו':

הלכה ג

לרשות לשון רשות מי שיש לו רשות שר וכדומה:

שם ברשות. שעושר הוא. ד"א. במשל ראשון א א ללסטים לקחת הבהמות משום דמסתמא יש עליהם שומרים. אבל במשל האחרון שיש לו הרבה מטלטלין בבית יכול לאבד הון רב מגנבים:

מברך וכו'. ועל זה איתא בערכין דף ט"ז תני רב דימי אחוה דרב ספרא לעולם אל יספר אדם בטובתו של חבירו שמתוך טובתו בא לידי רעתו:

אני הוא שר העיר. ר"ל שמתפאר שעל פיו ישק השר כל עמו ובלעדו לא ירים ידו ורגלו מפני שגוזלין לישראל. כי מסתמא מוסר הוא ממון של ישראל משום כך הוא התקיף הגדול כי אין השרים מקרבין לאדם אלא בשעת הנאתן והמפרש כתב כי מן הסתם העובד כוכבים גוזלין וחומסין ב"י כד"א אכלו עמי אכלו לחם (תהילים י"ד:ד') ואם מתפאר עצמו שהשר סומך הכל עליו ועושה על פיו נמצא כל הגזילות ג"כ נקראים על שמו וכאלו הוא עשה:

הלכה ד

פתח הנאה. כדאיתא בפ"א פ"ב הוו זהירין ברשות שאין מקרבין וכו':

הלכה ה

חכמים הזהרו. ה"ה שאר בני אדם מוזהרים מכך רק מסתמא בדברי הדיוט אין משגיחין כ"כ כמו בד"ח לכך הזהיר יותר לחכמים מד"ש בשם הרי"ש:

הזהרו בדבריכם. שלא תניחו מקום לטעות כדבריכם רע"ב:

שלא כת"ת. כמו שקרה לאנטיגנוס איש סוכו עם צדוק וביתוס תלמידיו כדלעיל פ"ה ע"ש:

ותחובו חובת גלות. כלומר אע"פ שבמקום שאתם בו אין שם מקום לטעות יש לחוש שמא יגרום החטא ותתחייבו גלות ותגלו למקום שיש שם אנשים שמראים פנים בתורה שלא כהלכה שהמים רעים הם כנוי לפנים בתורה שלא כהלכה וישתו התלמידים הבאים אחריכם מאותן דברים דברי אפיקורסות שישארו אותן דעות בטילות בעולם ר"ב שם:

ותחובו וכו' ויגלו. ל"ג שכפול הוא כי נזכר לעיל. א"נ נראה שפיסקא הוא לפרש מים הרעים:

ד״א מים הרעים כמשמעה. שמטמטם הלב וסותם מעיינות החכמה עיין כתובות דף ע״ז וכתב המפרש כד״א בפרשת בשלח ויורהו ה׳ עץ וישלך אל המים וימתקו המים וגו׳ חק ומשפט פרש״י במרה ניתן להם מקצת פרשיות של תורה ור״ל עתה שמתקו המים נתן להם ולא קודם לכן משום דהמים רעים היו מטמטם את לבם:

וי״א שמא יגלו לעבודה קשה. שהיא ג״כ מטמטם הלב כלומר גלות וצרות שעבוד כדאיתא במד״ש והמפרש כתב כד״א ולא שמעו אל משה מעבודה קשה ושמעו לשון הבנה מלשון גוי אשר לא תשמע לשונו שלא הבינו מכח עבודה קשה ע״כ ע״ש:

פרק יב

הלכה א

הלל ושמאי קבלו מהם. משמעיה ואבטליון:

הלכה ג

באדם רשע ונתן לו שלום. אע״ג דאסור ליתן שלום לרשע (כי שמו של הקב״ה שלום) כד״א (ישעיהו מ״ח:כ״ב) אין שלום אמר ה׳ לרשעים. ה״מ שלום בעלמא אבל בזה השלום מונע הרשע מן העבירה מצוה היא כי גדולה עבירה לשמה. וכדאיתא סוף מס׳ ברכות ר׳ נתן אומר הפרו תורתך משום עת לעשות לה׳ ופי׳ הר״ב פעמים שמבטלים ד״ת כדי לעשות לה׳ אף זה המתכוין לשאול בשלום חברו זה רצונו של מקום שנאמר בקש שלום ורדפהו מותר להפר תורה ולעשות דבר הנראה אסור. ומצינו שביעית פ״ד מ״ג וספ״ה דגיטין שאפילו לעובד כוכבים שואלין בשלום מפני דרכי שלום:

שנתן לו שלום. ואם היה יודע מרשעתי מסתמא לא היה מקרב אותי בשאילת שלומו:

מטרף. מכה כמו ביצים טרופות:

הוא יושב. והיה יושב כצ״ל. וכ״ה בילקוט:

גפפו. חבק. התרגום על ויחבק וגפף:

הלכה ד

אהרן דין אמת לאמיתו. בילקוט פרשת חקת הגירסא ויבכו את אהרן כב״י. למשה לא בכו אלא אנשים מפני שהוציא הדין לאמתו ומשה היה מוכיחן בדברים ואהרן לא אמר מימיו לאיש סרחת וכו׳ נמצא לפ״ז הוציא הדין לאמתו קאי אמשה. ותיבת מניין הכא ט״ס וצ״ל אבל אהרן לא אמר וכו׳ והטעם שתפס משה הדין עיקר ואהרן השלום דאיתא בתנחומא הובא בילקוט (תהלים פ״ה) חסד ואמת נפגשו וגו׳ חסד זה אהרן שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך (דברים ל״ג:ח׳) ואמת זה משה שנאמר בכל ביתי נאמן

הוא (במדבר י"ב:ז') צדק זה משה שנאמר צדקת ה' עשה וגו' ושלום זה אהרן שנאמר בשלום ובמישור וגו' נמצא היה אהרן מדת שלום ומשה מדת אמת ואיתא במ"ר בראשית פ"ח על פסוק נעשה אדם חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. חסד אמר יברא שהוא גומל חסדים. ואמת אמר אל יברא שכולו שקרים צדק אמר יברא שהוא עושה צדקות שלום אמר אל יברא דכוליה קטטה מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכו לארץ הה"ד ותשלך אמת ארצה (דניאל ח':י"ב) אמרו מה"ש לפני הקב"ה רבון העולם מה אתה מבזה תכסיס אלטיכסייס (פי' המ"כ אנטיכסייס) חותם שחותמו של הקב"ה אמת) תעלה אמת מן הארץ הה"ד המת מארץ תצמח (תהלים פ"ה) ע"כ המדרש. וכתב הידי משה וא"ת למה לא השליך שלום לארץ ותירץ ג' תירוצים וחד מהם דכיון שהשליך אמת יהיה מותר לשנות מפני דרכי שלום ונוסף כח לשלום ובזה יפה כחה ולא קיטרגה ודו"ק עכ"ל נמצא לפ"ז אהרן שהיה מדת שלום וניתן כח לשלום לשנות מפני המחלוקת לכן היה רודף שלום והיה משנה בזה כמה דברים בין אדם לחבירו שהותר מדתו לכך לאפוקי משה שהיה מדת אמת ואין לשנות בו ע"כ אתו במדתו כנ"ל וה' יורנו נפלאות מתורתו:

אלעזר ופינחס וכו' כה"ג. ר"ל פינחס היה משוח מלחמה כדאיתא פ"ח דסוטה דמ"ג. ורש"י בחומש פי' מטות. ובזה מתורץ דלא קחשיב איתמר. אבל קצת קשה לפי י"א זה א"כ על מיתת משרע"ה מסתמא נמי בכו אלעזר ופינחס ולמה לא בכו עמהם כל ישראל וי"ל:

הלכה ה

וכי בינו לב"א שאל. דלא מצינו שהוציא שאלה זו מפיו כ"א מתשובה של הקב"ה מוכח שמשה נתאוה לכך לכך מדייק לקמן הא למדת שבקש וכו':

כאשר מת אהרן אחיך. באותה מיתה שראית וחמדת בה שהפשיט משה את אהרן בגד ראשון והלבישו לאלעזר וכן שני וכן שלישי וראה בנו בכבודו א"ל משה אהרן אחי עלה למטה ועלה פשוט ידך ופשט פשוט רגליך ופשט עצום עיניך ועצם קמוץ פיך וקמץ והלך לו אמר משה אשרי מי שמת במיתה זו. רש"י בשם ספרי ס"פ האזינו:

במקום שאני יושב אין נותנין לך רשות לעמוד. שמשה היה תמיד עוסק בתורה ומגרש בזה היצה"ר הוא המלאך המות כי הוא תבלין שלו כדאיתא (בסוכה דנ"ב) [בקדושין ד"ל:]. וכהאי גוונא מצינו בדוד הע"ה כל יומא דשבתא הוה יתיב וגריס וכו' קם מ"ה קמיה ולא יכיל ביה כדאיתא בשבת דף ל' ע"ב באריכות מזה ע"ש:

מששת ימי בראשית. עיין במ"ר ובעל הטורים ריש פ' בראשית:

שנאמר ויאמר ה' הנה מקום אתי. מזומן מששת ימי בראשית לדבר אתך פנים אל פנים. א"נ הכוונה בסיפא דקרא וחנותי את אשר אחון באותה שעה הראה לו הקב"ה כל אוצרות של מתן שכר שמתוקנות לצדיקים אמר לפניו רבש"ע האוצר הזה של מי אמר לו של עושה צדקה. הזה של מי הוא. של מכלכל יתומים וכן כל אוצר ואוצר וכו' עד אני עושה עמו חנם שנאמר וחנותי וגו' עיין כל זה באריכות בתנחומא וילקוט. והכל היה מתוקן מששת ימי בראשית כנ"ל:

בצרור החיים. סיפיה דקרא את ה' אלהיך עמו בכסאו. רש"י שבת דף קנב ע"ב ואביגיל אמרה כן לדוד שיהיה נשמתו גנוזה אצל שאר צדיקים והיא היתה מכלל ז' נביאות כדאיתא במגילה דף י"ד ויש בזה המאמר סוד גלגול נשמות שנפש אדם שלא זכה בחייו נתנה עד ג' פעמים בגוף אחרים אולי יזדכך הנשמה שם וסמכוהו אקרא הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש וגו'. משא"כ נפש הצדיק גמור במותו נשאר כך ולא בא לגוף אחר וז"ש נפשות של צדיקים גנוזות תחת כסא כבוד שנא' נפש אדוני צרורה בצרור החיים נשאר שם באוצר החיים משא"כ נפש הרשע יקלענה בכף הקלע מגוף לגוף והיינו המשל שיתנו לכביסה אולי יזדכך ויתכבס בגוף אחר היות נקי. מהרש"א בח"א שם:

יכול אף של רשעים כן. וא"ת וכי ס"ד לומר כן אלא דל"ת כי היכי דצדיקים נפשם צרורה בצרור החיים כן הרשעים נפשם צרורה בצרה וצוקה אבל מ"מ הם עומדים במקום א' רק שנדונים ביסורים לכך בא למעט שאפילו אין עומדין במקום א' אלא נזרקים בכף הקלע. כ"כ המפרש:

ונותנו בתוך הקלע. רוחב הרצועה שנותן האבן לתוכה לקלע עשוי כעין כף. רש"י שם. והראב"ד והריטב"א בפ' חלק כתבו דכף הקלע היינו גלגל האש דנשמת רשעים נכנס בה והפסוק כינהו בשם אש לא נופח (איוב כ) דא"צ ניפוח כיון שנתגלגלה תמיד ועי"ז נתלהב וע"ש בסנהדרין דף נ"ב וחולין דף קל"ג:

זוממת. כמו בזממא דפרזלא חבושה בבית הסוהר. רש"י בשבת שם.

הלך אצל הים הגדול. ר"ל שר הים ע"ל ספ"ג ד"ה מגלי הים:

שנאמר והחכמה. והחכמה זה משה שהיה חכם בתורה וע"ל פ"ו ד"ה אלא לך אצלו:

מאין תמצא. בשום מקום אינו בנמצא:

הלכה ו

בקשהו ממקומך. שכל המצות שבתורה כתוב בהן כי תראה כי תפגע כי יקרא כי תבנה כשבאה המצוה לידך אתה זקוק לעשות. אבל השלום מה כתוב בו בקש שלום וגו' כ"ה סוף מס' דא"ז בפ' השלום וע"ש:

כיון שקרא לא' וכו' ומתקנאים. שהיה רואה לאיזה צורך נקרא חבירו:
ומשגרו. ואין חבירו יודע מזה כלום:
וענותנין מב"א. ר"ל יותר מב"א כדלעיל פ"ט ד"ה מאדם ואע"פ שאמר קודם לזה אם היו שמותיהן שוין ונקראים היו מתקנאין זה בזה. ש"ה שהוא מצד ד"א גם טבע העולם שמכבד הוא בעצמו לאדם יותר ממה שרוצה שיכבד אחר אם יבואו שניהם למקום אחד:

הלכה ז

מתוך שאוהבין זה את זה. כדכתיב ס"פ נח ויהי כל הארץ שפה אחת ע"ש ברש"י על פסוק ויפץ:
מן העה"ז והעוה"ב שנאמר וכו'. רעים בהעוה"ז וחטאים להעוה"ב. גמרא פ' חלק דק"ט ע"א:
וחטאים זה גילוי עריות. דכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית לט) גמרא שם ועוד איתא התם וחטאים בממונם דכתיב והיה בך חטא פירש רש"י רישא דקרא השמר לך פן יהיה וגו' והיה בך חטא היינו ממון:
לה' זהו חלול השם. בגמ' שם איתא לה' זו ברכת השם:
ששונאין זה את זה. שהיו גוזלין וחומסין כדאיתא התם בגמרא:

הלכה ח

מקפח. הוא לשון נכיון כמו דאיתא פסחים דף קי"ב אין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה ובכל השי"ס כולה עיין ערוך ערך קפח. והכי פרושה מקפח את הבריות מן היצה"ר וממעשים הרעים ומכניסן תחת כנפי השכינה:
שהעלה עליהם הקב"ה כאילו עשו. כעין זה איתא פרק חלק (סנהדרין דף צט ע"ב) אר"ל כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו שנאמר ואת הנפש וגו' ע"ש ומסתברא שע"י חבור ספר מלמד ג"כ לרבים והרמז זה ספר תולדות אדם (בראשית ה':א'):
כשם שאין חולק וכו' בהעוה"ז. פירוש שיתן שכר מהמצות שלו לחבירו בהעוה"ז. א"א משום דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא כן בהעוה"ב אף ששכרו ופעולתו אתו אפילו הכי אין בידו לזכות חבירו משלו כלום והיינו דכתיב שני פעמים ואין להם מנחם. מפרש:
אין חלק שכר לעולם הבא. אדלעיל קאי שיהא האדם שומע למוכיח שרוצה להכניסו תחת כנפי השכינה. כי לולי זאת אח לא פדה יפדה וגו' (תהילים מ"ט:ח') ומי שטרח בע"ש בעוה"ז יאכל בשבת בהעולם הבא לכך בל יסמוך על אוהביו וקרוביו שיתנו לו שמה שכר וכעין זה כתב המפרש ומאריך עוד ע"ש:

והנה דמעת העשוקים. רישא דקרא ושבתי ואראה (ברוח הקדש) את כל העשוקים (הנעשים עשוקים בגיהנם במעשים אשר נעשים תחת חליפים של התורה) והנה דמעת העשוקים (בוכים על נפשותם העשוקות ביד מלאכי משחית ואכזרים וכן הוא אומר עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו (תהילים פ"ד:ז') אלו יורדי גיהנם כך נדרש בספרי. כ"ז מפירוש רש"י שם):

ת"ל גם בן ואח אין לו. שפדה יפדה אותו מגיהנם אלא יגיע כפיך כי תאכל. וכן מי שעובר אדלעיל קאי שיכניס ב"א תחת כנפי השכינה ויאמר לו אם שמוע תשמע לי אשריך וטוב לך ולבניך. מפרש:

חבלת בעצמך. לעוה"ב שהולדת ממזר שהוא מעוות אשר לא יוכל לתקון כדאיתא בחגיגה דף ט:

שאין ממזר נכנס לירושלים. אף על פי דאיתא סוף מס' הוריות ממזר ת"ח קודם לכה"ג ע"ה שנאמר (משלי ג':ט"ו) יקרה היא מפנינים מכה"ג שנכנס לפני ולפנים מ"מ קדושת ירושלים אינה סובלת אותו דהקדושה היא כ"כ גדול מי שאינו מיוחס כגון ממזר לא יכול להיות לו ישיבה בירושלים והיינו דכתיב וישב ממזר באשדוד וגו'. מפרש:

הלכה ט

הוא היה אומר. ר"ל הלל וכ"ה בפ"א:

אם אני לא אזכה בחיים. במ"ע ומע"ט:

אם אני לא זוכה בעצמי. ר"ל לתקן מעשי הרעים ממצות ל"ת כ"מ מפי' הרע"ב בפ"א פ"א מי"ד:

לכלב חי. הוא כנוי לשפל וארי כנוי לחשוב:

זה רשע המתקיים בעולם הזה. ואיתא בילקוט על פסוק זה. אנדריינוס שחק עצמות א"ל לר"י בן חנניא אנא טב ממשה רבך א"ל למה א"ל דאנא חי והוא מת דכתיב כי לכלב חי וגו' א"ל יכול את גזור דלא ידליק נורא שלשה ימים ברומי א"ל אין מיד גזר וכו' עד ברם מרע"ה כתב בתורה לא תבערו אש חמיתא יהודאי מדליק נורא בשבתא וכו' לאפוקי הבעל חי אין יכול לגזור שלא ידליקו אש בשבת ע"כ ע"ש:

הלכה י

הוא היה אומר. הלל אמר כן כשהיה שמח בשמחת בית השואבה. גמרא דסוכה דף נג ע"א וע"ש:

בכל המקום אשר אזכיר. משום דבכל מקום היית מזכיר את שמי בבהכ"נ ובבהמ"ד לכך אבוא אליך בעולם הבא במחיצתך לברכך:

שנאמר לא יחמוד. כעין זה בפסחים דף ח ע"ב ע"ש:

הלכה יא

אם אני כאן הכל כאן. הלל היה דורש לרבים שלא יחטאו בשמו של הקב"ה אם אני כאן הכל כאן כל זמן שאני חפץ בבית הזה ושכינתי שרויה בו יהיה כבודו קיים ויבואו הכל כאן ואם תחטאו ואסלק שכינתי מי יבא כאן. רש"י שם בסוכה. ואני שמעתי אם אני כאן ר"ל בדרך רמז אותיות אנ"י הוא אותיות אי"ן כלומר כשאני איני חשוב בעיני כלום מגודל ענוה אז הכל כאן ר"ל השכינה כמד"א אשכון את דכא ושפל רוח (ישעיה נח):

הופכה. ר"ל שצריך האדם לייגע בתורה ולחפש אחריה ולהפך בה כדרך שמחפשין ומהפכים העפר או חול למצוא אבן טוב. מפרש. ועיין בפ"א ספ"ה במפרשים:

והפוך בה. ר"ל בתחלת העיון יתעורר לאדם קושיות והוי המשמעות מחמת עיון לפעמים ממש להיפך מן האמת ואחר אשר תקשה לשאול עד שנראה דבריהם הפוכים לא תניח הדבר בצ"ע רק תחזור ותהפוך בה הפוך מן ההפוך הראשון דכולא בה הכל מבואר לאחר העיון היטב. מפרשים:

הלכה יב

בבלאי טפשאי. דהלל מבבל היה כדאיתא בפסחים דף סו ע"א:

על שאני אומר לכם. ר"ל שהשיבו לו כפי שטתו שהיה רגיל לומר לפום צערא אגרא. מפרש. א"נ כפשוטו על שאני שואל לכם כהוגן אתם מחזירים לי כך. בדרך בזיון בבלאי טפשאי:

אף הוא ראה. ר"ל הלל ומסדר דבריו יחד. וכתב המפרש שקאי אדלעיל דלפום צערא אגרא כן לענין עונש המדה הכי:

שצפה על פני המים. שחתכו את ראשו והטילוהו למים והכיר בו שהוא רוצח ופגעו בו עכשיו לסטים כיוצא בו. רש"י סוכה דף נג ע"א:

א"ל על דאטפת אטפוך. על שהצפת גולגולת של אחרים במים אטפוך הציפוך אחרים עכשיו. רש"י שם:

ודאטפוך יאטפוניה. עוד יבא יום ויצופו גולגלותם של אלו שהרגוך. רש"י שם ועוד רבו בזה המפרשים עיין במד"ש ותוי"ט בפ"א פ"ב ומפרש:

הלכה יג

בלשון בבלי. לפי שדברים הללו הן צורך גדול לב"א היה אומר בלשון שהיו הכל מכירין בו כשעלה מבבל. תוי"ט סוף פ"ה בשם מד"ש ובשם זקיני הגאון מהר"ל מפראג כתב

לפי שהתורה לא ניתנה למלאכים ולא שייך לגבייהו שכר מצות אמרו בלשון ארמי לשון שאין מלה"ש מכירין בו ע"כ:

נגד שמא. לשון משיכו. תרגום משכו נגודו. מפרשים:

נגד שמא אבד שמיה. כי אחרי דרגא תביר. כ"כ מד"ש בשם רבי יוסף בן נחמיאש ז"ל:

שם במלכות. עיין לעיל ספי"א:

שנטל שמן. של תרומה:

ונתנו ע"ג כירים. להחם:

א"ל מה אתה עושה. שראה שהיה שם גם כן תנור ולא נתן עליו כ"א דוקא בכירה. מפרש:

א"ל כה"ג אני. ר"ל גדול המדקדק ומחויב במצות.לאפוקי קטן וכעין זה איתא ברש"י רפ"ד דבכורות דף כ"ז סע"א ע"ש:

ותרומה בטהרה אני אוכל. לכך אני מדקדק ליתן דוקא ע"ג כירה שאינו מטמא כדלקמן:

א"ל כירה זה טמא או טהור. שראה שלא חשש כלל לטומאת הכירה:

שנאמר וכל אשר בתוכו. לאפוקי כירה שופתים ע"ג למעלה לא למטה בתוכו כדרך שעושין בתנור לכך בוודאי קא קפיד הקרא רק על התנור שמטמא אל תוכו ולא כירה והא דכתיב תנור וכירים יותץ היינו היכא דנתלה או נגע שרץ תוך הכירה עצמו שהיא טמאה אבל לא לטמא אחרים:

א"ל כשם כו' שנאמר תנור וכירים יותץ. נמצא שוים בדיניהם הם כדמסיים הקרא טמאים הם וטמאים יהיו לכם וע"ז קאמר שפיר ודלא משמש חכימיא להבין פירוש המקראות על פי דרש חז"ל:

א"כ היית נוהג. שהחזקת תמיד הכירה בטהרה אף על פי שנטמאה:

לא אכלת וכו'. כי תנור וכירה שוין בזה כנ"ל לפרש לפי פשוטו אבל המפרש כתב וז"ל ויש לתמוה על החסיד ההוא איך טעה במקרא מפורש וזיל קרי בי רב הוא תנור וכירים וי"ל דאפשר דהיה כירה שלו מטלטלת כדרך הכירים וסבר כר"י פ"ה דכלים מ"ו ושבת דף קכה ע"א דאמר שאין מחוסר נתיצה טהור ובאמת הלכה כרבנן אפילו אינו מחובר בארעא טמא לכך קאמר הכא ודלא משמש חכימיא דל אע"פ שאין חסיד זה ע"ה היה כי לא ע"ה חסיד אלא שלא היה משמש ת"ח לידע הלכה על בוריה עכ"ל והאריך בזה אבל דוחק גדול הוא כי ע"כ צריך לאוקמי ג"כ שהיה בהיסק ראשון ותלוי ע"פ הבור כי בהיסק שני מודה ר"י אפילו תלוי בצואר גמל כדאיתא שם בגמרא. גם דייק החסיד

ואמר הלא לא אמרה תורה אלא על תנור שטמא ולפי דברי מפרש הנ"ל שסבר החסיד כר"י. גם תנור טהור ע"ד זה והנראה לענ"ד כתבתי:

ואין מוסיף וכו'. כתב הכ"מ בפ"ג מהל' ת"ת דלפי שאמר נגד שמא כלומר מי שלומד להגדיל שמו אבד שמיה ופן תאמר בלבבך לא אלמוד עוד כי שמא יהיה למודי בשביל השם ויאבד או אם שמעתי מאמר זה קודם שאלמוד לא אלמוד לזה אמר ודלא מוסיף יסיף ודאי כי הלומד ופירש קשה מהכל וכלפי שאמר קודם שלמד שלא ילמוד לזה אמר ודלא יליף קטלא חייב ואין זה כמו יסיף דהכא חייב מיתה ואם יש לו זכות תולין לו. עכ"ל תוי"ט:

סוף שמשכח. שחדא מסכתא שייך בחברתה. א"נ משום שפירש מלמודו:

בשם המפורש. עיין פרק חלק (סנהדרין דף קא ע"ב) ולקמן ספל"ו ובעקרים פח"י מ"א כתב שהרי זה כמי שגנב טבעתו או חותמו של מלך ומשתמש בהם שהוא חייב מיתה. ויש לדקדק תחלת הפרק מסדר כאשר הוא בפ"א ראשון פיסקא של נגד שמא. ואח"כ אם אין אני לי וכו'. ואח"כ כשמפרש האדר"נ כל חדא בפרט הקדים פיסקא של אם אין אני לי וכו' וי"ל:

פרק יג

הלכה ב

שמאי אומר וכו' אלא יעשה אותו קבע. שיחזור על הדבר ויטמנם בלבו:

ומה שלמד אדם יעשה. וזה עשה תורתך קבע שלא תיקל בעצמך ותחמיר לאחרים. ולא תחמיר לעצמך ותיקל לאחרים אלא תהא תורתך קבע לך ולאחרים שנאמר כי עזרא הכין. וכו' כן הוא במד"ש בשם הרשב"ץ שמצא הנוסחא כן מפורש הכא:

וילמד לאחרים ויעשו. כך ילמד ג"כ לאחרים שהלמוד מה שהם לומדין יהיה ע"מ לעשות. ושמעתי הרמז על פסוק (איוב ה':ז') כי אדם לעמל יולד ל"ע"מ"ל ר"ת ללמוד על מנת לעשות. ללמוד על מנת ללמד. מהרש"א פרק חלק (סנהדרין דף צט ע"ב):

שנאמר ולמדתם. שיהיה הלמוד ע"מ ושמרתם לעשות:

כי הכין וגו'. כמו שהכין לבו לעשות כך היה מלמד לב"י. רע"ב:

הלכה ג

אמור מעט. דלמא לא ירצה המקבל להטריח אותך. יפ"ת:

קמח הרי שש. במ"ר בראשית פמ"ח איתא רבי אביתר אומר תשע סאין אפתה. שלש לעוגות. שלש לחביץ. ושלש למיני מילוטמים פי' המ"כ חביץ מין מאכל מפרורי לחם

ונילוש יתר ודייק מדכתיב לושי. מילוטמים גם הוא מין מאכל מדכתיב ועשי שהיה לו לומר לושי עוגות:

שלשה שוורים. עיין ב"מ דף פו ע"ב:

וטוב ארבעה. תימה מאי וי"א דע"כ ד' הן דאל"כ אימא חד הוי כקושיית הש"ס וע"כ מדכתיב וטוב א"כ ד' הם בשלמא בגמרא דידן לא דריש אל הבקר אבל לאדר"נ צ"ע עכ"ל מפרש. ולק"מ כי אדר"נ דריש רך וטוב לחדא כקושיית הגמרא שם כדאמרי אינשי רכיך וטוב נמצא אל הבקר בה"א ידיעה חדא ובן הבקר ב' רן וטוב ג' והי"א ס"ל כתרצן שם שכל חדא וחדא לחלק לפ"ז ד' הוי:

אלא בד' ונו"ן. דן אנכי רמז לדן שמות מרובעים היוצאים מחלוף צירוף שם של ארבע מ"כ והידי משה כתב דכוונה היא בהנהו שתי אותיות ד"ן ר"ל ד' היא רומז דם שהיא מפה ראשונה והנו"ן היא מכה אחרונה שנאמר עוד נגע אחד ע"כ ועי' בזוהר שבאלו השמות עושה הקב"ה נסים מפורסמים חוץ לטבע כמו שעשה למצרים:בשבעים ושתים אותיות. ע"ב שמות היוצאים מויסע ויבא ויט וגם שם של ד' מתגלגל בצירופו שבעים ושתים מ"כ. ומק' שם המ"ר פמ"ד שנאמר או הנסה. ואם יאמר לך אדם ע"ה הם אמור לו צא מהם גוי שני שאינו מן המנין:

וישקול וגו'. סיפא דקרא ארבע מאות וגו' עובר לסוחר. דלא שקיל מיניה אלא קנטרין גמרא שם בב"מ ופירש רש"י קנטרים משקל גדול שקורין צנטינר מאה מנה. וע"פ גמרא דבכורות דף נ' ע"א חשבתי לפי הכלל שבידינו שחמשה סלעים של פדיון הבן עולה ארבעה ר"ט וחצי. שהוא א' אדום זהוב וחצי [עיין בהגר"א אה"ע סימן ס"ו] ועולה אותן ארבע מאות שקל לסך שנים עשר אלף אדומים. כי בכל שקל היה מאה סלעים. עיין רש"י שם. נמצא היה שקל אחד למ"ד אדומים. וארבע מאות פעמים למ"ד הוא שנים עשר אלף אדומים ומתחלה אמר עפרון רק ד' מאות פשוטים. ואח"כ הוכרח ליתן עובר לסוחר סך הנ"ל:

הלכה ד

מעלה עליו הכתוב. מה שצוה על צדקה או על גמילות חסדים:

כל מתנות טובות שבעולם. כעין זה איתא ביומא דף עה וב"ק נה. קדושין דף לא יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם ויש מטחינו ברחים ומביאו לחיי העולם הבא ע"ש ברש"י ותוס' ובילקוט (משלי ט"ו י"ז) מעשה נפלא משלמה המלך ע"ה:

פרק יד

הלכה א

רבי יוחנן בן זכאי וכו' כמשה רבינו. האריך בזה המהרש"א בח"א בב"ב דף קל"ד ע"ש:
אלא שאין דורן ראוי. שעון הדור גורס רשב"ם שם ושמעתי מפני שאין השכינה שורה אלא על חכם ועשיר נמצא אם היה שכינה שורה עליהן היו מוכרחים להיות עשירים ורצונם היה להיטיב ולהשפיע הרבה ואין הדור היה ראוי לאותה ההשפעה לכך לא היה שכינה שורה עליהן:
לעבר השנה. סוכה דף כ"ח ושם בב"ב איתא ראוים שתעמוד להן חמה כיהושע בן נון:
גמרא. זו היא סברא שהיו התנאים אחרונים מדקדקים בדברי ראשונים הסתומים לפרשם וליתן להם טעם כמו שעשו האמוראים לאחר התנאים שפירשו דברי התנאים שלפניהם וקבעו להם גמרא ואותן דקדוקים שבימי התנאים היה נקרא גמרא. ר ש"י בסוכה וכגון ל"ש חסורי מחסרא. רשב"ם:
הלכות. הלכה למשה מסיני כגון גוד ולבוד ודופן עקומה שיעורין חציצין מחיצין עשר נטיעות ערבה וניסוך המים. רש"י:
ואגדות. מדרשי פסוק כגון תנחומא ובראשית רבה. רשב"ם:
דקדוקי תורה. רמי אותיות שבאים לדקדק לדרוש בהם רבוין ומעוטין כגון האזרח להוציא את הנשים שדקדקה התורה בלשונה לכתוב אות יתירה ללמדו וכגון ו' דוזה לכס הטמא (ויקרא י"א) דמרבינן מיניה דם השרץ.רש"י ורשב"ם:
ודקדוקי סופרים. שהוסיפו לדקדק אחר מעשה הבריות ולהחמיר לעשות סייג ואזנים לתורה שלא יבא לאיסור תורה. שם:
וכל המדות של חכמים. עיין סוכה וב"ב מה הוא המדות ההוא כי שם מפורש הכל באורך. וגם הרשב"א והריטב"א בח"א בסוכה מאריכים בדברים ההמה בתוכחת מגולה על האפיקורסים עיין עליהם ותמצא נחת:
להנחיל אוהבי יש. י"ש עולמות וכ"כ למה כי אוצרותיהם מלאים כל טוב ד"ת וחכמה. רשב"ם. והריטב"א כתב כלומר על אלו נתקיים מקרא זה והמהרש"א מפרש עוד בע"א ע"ש ושמעתי שזה הרמז עירובין נ"ד יש לך היטב לך ר"ל י"ש עולמות. ושם בגמרא איתא וכי מאחר שקטן שבכולם כך גדול שבכולם עאכו"כ אמרו עליו על(רבי) יונתן בן עוזיאל שבשעה שהיה יושב ודורש ושונה ועוסק בתורה כל עוף שפורח באויר מיד נשרף ופירש רש"י שהיו מלאכי השרת סביביו ומתקבצים לשמוע תורה מפיו. ובירושלמי איתא התלמיד כך הרב מה והשיבו שהתלמיד בתוך ד' אמות ברם הרב חוץ לד"א:

הלכה ב

אם עשית תורתך וכו'. בפ"א פ"ב איתא אם למדת וכו' ודקדק הכא עשית ר"ל אפילו עשית פעולות רבות וטובות מכח אל הפועל והעמדת תלמידים הרבה אל תחזיק לך טובה וכו' והמפרש כתב בע"א:

אל תחזיק טובה לעצמך. לומר הרבה למדתי ולפי שלא הניח לא מקרא ומשנה הלכה ואגדה שלא למד לכך היה אומר כן. ר"ב:

כי לכך נוצרת. לשם כך יצאת לאויר העולם כדכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום הששי מלמד שהתנה קב"ה עם מעשה בראשית שאם אין מקבלין ישראל את התורה יחזיר העולם לתוהו ובוהו נמצא עכשיו שחובה גדולה עליו ולא בטובה הוא עושה. רש"י ותיו"ט:

שיתעסקו בתורה. ועיקר הלמוד לל מד לאחרים ולשמור ולעשות כדלעיל ריש פי"ג ע"ש וכ"כ המד"ש ד"ה אני לעצמך. ר"ל לך לבדך ולא תרצה ללמוד לאחרים רק יפוצו מעיינותיך חוצה וכו' כי לכך נוצרת ללמוד לאחרים:

הלכה ג

חמשה תלמידים וכו'. עמד בזה המד"ש הלא יותר היה לו. ותירץ באיזה אופנים ע"ש:

קרא להן שמות. כנוים לשבח:

לאליעזר ב"ה. לפי שתלמידיו היו קוראם בשמם אליעזר יהושע. רש"י:

בור סיד. דמיונו כהקיר ביר מימיו לפי שטוח בסיד כל סביביו ואין נבלעים מימיו כך הוא לא ישכח דבר אחד מלמודו.רש"י. ובע"ז דף נה ע"א במתניתין של גת בעוטה כתב יש שטחין הבור בסיד והיין משתמר בתוכו ואינו מאבד טיפה והוא בור סיד ע"כ:

קנקן זפותה וכו'. עי' ד"א זוטא פ"א:

חוט המשולש. בפ"א איתא אשרי יולדתו וכתב המד"ש הפי' שהיה בעל מוסר וד"א שקנה זה קנין גמור מהמוסר אשר יסרתו אמו בבחרותו כמש"ה (משלי ל) בשלמה הע"ה אשר יסרתו אמו וע"כ בירך את אמו אשרי יולדתו ועוד אפשר לומר שקיים מצות כבוד אב ואם עד תכלית אחרון יתר שאת על חביריו ולכן אמר אשרי יולדתו כלומר מאושרת היתה יולדתו לפי שזכתה לכבוד גדול אשר לא זכתה אם כל חי וכו' ע"ש ולכך קרא לו רבי יוחנן לר"י ב"ח חוט המשולש בעל מוסר ד"א כבוד גדול של אב ואם. ע"א שרש"י פי' אשרי יולדתו שהיה בקי בכל דבר למוד ויועץ. וקרוב למלכות. נמצא גם כן ג' מעלות הוא כחוט המשולש ועיין לקמן ד"ה ואשה טובה:

חסיד. שעושה לפנים משוה"ד. ר"ב ועיין סוף מס' סוטה:

ולישמעאל ב"ח. בפ"א הגירסא ר"ש בן נתנאל ירא חטא ועיין במד"ש פי' נאה ע"ז:

ערוגה. עמוקה שמחזקת מימיה כצ"ל עיין ד"א זוטא פ"א:
נחל שוטף ומעין המתגבר. בפ"א פ"ו איתא ונעשה כמעין שאינו פוסק וכנהר שמתגבר והולך פי' המד"ש ד"ה ומגלין. הם שתי מעלות עליונות לחכמים. האי שילמד לאחרים ויעשה תלמידים הרבה כי על זה יאמר עליו מעין שאינו פוסק לפי שהכל ישתו ממנו ולא יפסקו המה. עליו אמר שלמה המלך ע"ה יפוצו מעינותיך חוצה. והשני שיוסיף בחכמתו יותר ממה שקבל כי יוציא דבר מתוך דבר ותתוסף חכמתו מפלפולו כנגד זה אמר וכנהר שמתגבר והולך שהוא מעצמו מתגבר ומתרבה תמיד. ועי"ל כמעין שאינו פוסק את מימיו כי המעין שמקורו משחת מן הטנופת יפסקו מימיו אבל מי שהוא זך ונקי יהיה לעולם נובע וכן העוסק בתורה לשמה שהיא רחוק רחוק מן החטא וקרוב קרוב לזכות ועולה לעולם במדרגת הסולם עד בואו לפני ולפנים וכל זה נמשך לו להיות תחילת למודו לש"ש כמו שנביעת המעין נובעת ממקורו וכו' והתורה נמשלה למים מהמעין כד"א (משלי י"ח:ד') נחל נובע מקור חכמה ע"כ ורש"י כתב שר"א ב"ה לא היה חריף כמוהו וזה היה חריף ומחודד יותר מדאי ופלוגתא היא סוף מסכת הוריות סיני ועוקר הרים הי מינייהו עדיף ע"ש:

הלכה ד

הוא היה אומר. ריב"ז:
אבא שאול אומר משמו. של ריב"ז:
וראב"ע בכף שניה. מצאתי כתוב דאבא שאול לא נחלק על ת"ק ושני הדברים אמרם ריב"ז ושניהם אמת דלענין הבקיאות והזכרון היה ר"א ב"ה מכריע. ולענין החריפות והפלפול היה ר"א מכריע ר"ב. ומ"מ כיון שדברי אבא שאול באו על דברי ת"ק הוצרך להזכיר כי אף ר"א ב"ה שאתה שבחת אותו אפילו הוא בכלל וכו' אבל הת"ק שדבריו ראשונה באו לא הוצרך לפרש שכשאמר וכל חכמי ישראל אף ר"א ב"ע עמהם בכלל. מד"ש ותוי"ט:

הלכה ה

צאו. קשה מהיכן יצאו ולהיכן יכנסו וכו' ואפשר עוד לומר שהם היו בבהמ"ד ולומדים עמו בישיבה ואמר להם שתיכף בצאתם מבית המדרש לא יתעסקו רק בדבר זה לראות ולעיין איזו היא דרך טובה וכו' ואיזו היא דרך רעה וכו' ואפשר שזה גם כן בכל מקום בש"ס הכוונה נפק דק ואשכח. נפק עיין אשכח מהיכן נפק אם לא מבית המדרש מד"ש. וראוי להתבונן בעיון השכל היטב כמו ולבי ראה הרבה חכמה (קהלת א' ט"ז) תוי"ט:

שידבק בה האדם. כתב המד"ש בשם רבנו יונה ז"ל כי בודאי שבכל הטובות והישרות יש להדבק אלא רוצה לומר במדה אי להיות בה שלם לעולם כי טוב לאדם לאחוז במדה אחת לעולם בשלימות ונקל עליו להשיג ממנו הטובות החשובות כולם מהיות בו כמה מדות ואינו שלם באחד מהם ע"כ ושפתים ישק עכ"ל ועיין בתוי"ט מה שמתרץ ע"ז. ומ"ש בסיום מסכת זו:

חבר טוב. שמוכיחו כשרואה אותו דבר שאינו הגון. ר"ב:

שכן טוב. יותר מחבר טוב ששכנו רואה כל שעה ביום ובלילה ולומד ממעשיו. רש"י:

יצר טוב. שכונה גביה:

ואשה טובה. ג"כ שכנו תמיד ע"כ יראה לדבק עצמו באשה טובה. כמו אמו של ר"י ב"ח שלכך קרא לו ריב"ז אשרי יולדתו שאמו הצדקת ויראת ה' היא גרמה להיות הבן היוצא ממנה צדיק כדאיתא מזה ג"כ בירושלמי שהיתה מחזרת בכל יום על כל בתי מדרשות שבעירה ואומרת להם בבקשה מכם בקשו רחמים על העובר הזה שבמעי שיהיה חכם ומיום שנולד לא הוציאה ערסתו מבהמ"ד כדי שלא יכנסו באזניו אלא ד"ת ע"כ וזה שרמז דוד הע"ה אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי (תהילים ק"א:ב'-ג') ר"ל אשתו השכונה גביה אתהלך בתם לבבי וכעין זה איתא במד"ש ועיין מ"ש בס"ד ספ"א דא"ר ד"ה הנושא אשה ההוגנת לו וסוף ד"א זוטא:

הרואה את הנולד. צופה ומביט במה שעתיד להיות ומתוך כך נמצא מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה. ר"ב:

לב טוב. יהיה לו בכל דבר ולא יבא לידי תקלה לעולם. ולפי שהלב הוא המניע לכל שאר הכחות והוא המקור שממנו נובעים כל הפעולות ואע"פ שיש לפעולות אברים מיוחדים מ"מ הכח המעורר לכל התנועות הוא הלב לפיכך אר"א לב טוב ומפני זה אריב"ז רואה אני את דברי ר"א בן ערך מדבריכם. ש"י ור"ב:

איזו דרך רעה. הוצרך לשאול מזה ולא הבין מתוך דבריהם הראשונים שדרך הרעה היא הפך דרך הטובה לפי שלא כל מה שהוא טוב יהיה הפכו רע כי מדת החסידות והוא העושה לפנים משוה"ד היא טובה ומי שאינו חסיד ומעמיד דבריו על ד"ת אינו רע ואפשר היה לומר שאם ההסתפקות והיא עין טובה היא דרך טובה בקשת היתרונות אינה דרך רעה לפי שאינו מזיק לשום אדם בזה וכן בשאר המדות לפיכך הוצרך לשאול מהם איזה היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. ר"ב:

שיכנס בה להעוה"ב. כי המתעצל מן העבירה מקבל שכר כעושה מצוה כדאיתא ספ"ק דקדושין וכתב במד"ש שזש"ה (תהלים קי"ט) אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו:

רבי יוסי אומר עין רע. יצה"ר ראוי לגרום שיהיה דבר והפוכו בדברי ר"י:
הלוה ואינו משלם. הוא הפך הרואה אח הנולד שאם לא ישלם לא ימצא מי שילונו ויהיה מוטל ברעב ולא אמר סתם מי שאינו רואה את הנולד לפי שאפשר לאדם שאינו רואה את הנולד שלא יבא לידי תקלה שיציל עצמו בבוא הנולד ההוא ר"ב ול"נ עוד ע"פ דברי מהרש"א בח"א פרק חלק דצ"ב ע"א כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר וכו' ולכאורה קשה שהרי נאמר לא לחכמים לחם ולא לנבונים עושר וגו' (קהלת ט':י"א) ויי"ל ע"פ מ"ש בנדה דף ע' ע"ב מה יעשה אדם ויתעשר א"ל ירבה בסחורה וכו' א"ל הרבה עשו כן ולא הועילו אלא יבקש רחמים למי שהעושר שלו וז"ש כל שיש בו דעה לסוף מתעשר דבתחלה מרבה בסחורה ולבסוף שרואה בשכלו ודעתו שלא הועיל לו גמר בדעתו לבקש רחמים ממי שהעושר שלו וז"ש בהיפך זה מי שאין בו דעה לסוף הוא גולה וכו' דמתוך שהוא מרבה בסחורה לא הועיל לו ולפי שאין בו דעת אין מבקש רחמים ונעשה עני לבסוף הוא גולה אף ממקומו שצריך למוכרו מחמת דחקו וק"ל עכ"ל א"כ הרואה את הנולד שגלגל החוסר אצלו אינו מלוה עוד מאחרים שלא יבא לידי מדה לוה רשע וגו' כ"א שמבקש רחמים וכו' ומסתפק ביגיעתו לפי שעה אבל מי שאינו מביט לסוף דבר בקדמותו ומלוה עוד מאחרים להרבות בסחורה לסוף גולה ובורח ולוה רשע ואיני משלם לכך הוי שפיר הלוה ואינו משלם הפך מהרואה את הנולד כי הוא מקיים וצדיק חונן ונותן וק"ל:
כלוה מן המקום. מאחר שהמקום עתיד לפרוע לו למלוה שנאמר וצדיק חונן ונותן זה הקב"ה שהוא צדיק שנאמר (בפ' האזינו) צדיק וישר הוא. צדיק ה' בכל דרכיו. חונן ונותן לו למלוה ומדהזכיר שמו של הקב"ה גבי הלואה מכלל דחשיב כאילו לוה מן המקום. רש"י ור"ב:
המקום הוא מקומו של עולם וכה"א מתחת זרועות עולם (**בפ' הברכה**) **אבל העולם לא יכילנו שנאמר השמים ושמי השמים לא יכלכלוך** (**מ"א ח כ"ז**). רש"י:
לב רע לשמים. שעובר על ל"ת:
ולב רע למצות. שאינו מקיים רמ"ח עשה:

הלכה ו

כיון שראהו. ריב"ז לראב"ע:
כשיצאו. התלמידים:
הוא אמר. ר"א בן ערך כן מוכח שבת דף קמז ע"ב:
לדמסית. שם נהר שמימיו מלוחים. רש"י שם:

ומים יפים. שמעמלת ומרפא גמרא שם ופרש"י שמעמלת מחממת. ומרפא שהטיט מלוח:
נלך ליבנה. דשם היה סנהדרי גדולה בימיו עיין ר"ה ד"ל:
שת"ה מרובים. כדתנן פ"א פ"ד ר' נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה:
נתמעט שמו בתורה. כדאיתא התם בשבת בגמרא ר"א בן ערך איקלע התם אימשך בתרייהו איעקר תלמודו. קם למיקרי בסיפרא בעי למיקרי החדש הזה לכם וכו' עד בעו רבנן רחמי עליה והדר תלמודיה וכו' מפרש"י שם:

פרק טו

הלכה א

והם אמרו. כל אחד מאלו התלמידים. רש"י:
ג' דברים. בד"א ובמוסרים ובמדות דאילו בענין האסור והמותר והפטור והחיוב דברים הרבה אמרו א"נ אלו ג' דברים הוי מרגלא בפומייהו תמיד. ר"ב:
יהי כבוד חבירך חביב עלך. ואימתי יהיה זה כשלא תהיה נוח לכעוס שאם אתה נוח לכעוס א"א שלא תזלזל בכבוד חבירך הרי דבור אחד. ושוב יום אחד לפני מיתתך הרי שתים. והוי מתחמם וכו' הרי ג'. רש"י ור"ב:
חביב עליך כשלך. ולא פליג אדתנן בפ"א פ"ד מי"ב כבוד חבירך כמורא רבך דהתם בחבירים שהם חבירים בתורה זקיני הגאון בס' ד"ח והמד"ש האריך בפשטים נאים ומתוקים כדרכו ע"ש. ואני שמעתי שוודאי האדם בעצמו אל יאמר לעצמו כשבא לביתו ברוך הבא רוצה אתה לישב לאכול ולשתות כי אין לך שטות גדול מזה כך יהיה בעיניך כבוד חבירך אם אינו נוהג עמך כרצונך בכבוד וזה שדייק התנא כבוד חבירך חביב עליך כשלך כלומר ככבוד עצמך משלך אבל להיפך אם אתה נבזה בעיניך ואינו רודף אחר שום כבוד מ"מ כבוד חבירך יהיה יותר חביב עליך כשלך ולא תזלזל בכבודו וזה ג"כ דקדוק נכון כבוד חבירך חביב עליך משלך כלומר יותר משלך:
כשם שרואה את כבודו. ר"ל כאשר נפשי אותה לראות בכבודו:
על כבודו של חבירו. שידון אותו תמיד לכף זכות:
אל יפגום עצמו. ר"ל שעדיין בודאי כבודו ורצונו עליו כאשר היתה באמנה אתו כשהיה עשיר ולא היה פוגם בכבודו אף בשוה פריטה רק היית נוהג א"ע דרך כבוד כאילו היית עדיין עשיר כן יהיה כבוד חבירך בעיניך כאילו היה לו מאה רבוא ונטלו ממנו וצריך אתה לנהוג בו כבוד ולא לזלזל אף בשו"פ ותאמר שהוא עני. מפרש:

הלכה ב

והמרו. נתערבו כמו שממרין עם היונים דסנהדרין דף כ"ה רש"י דשבת דל"א ע"א:
הלך אחד מהם. אמר אחד מהם אני אקניטנו. גמרא שם:
חייף רישיה. הלל היה חופף וסורק ורוחץ:
היכן הלל. שם איתא מי כאן הלל ופרש"י כלום כאן הלל ולי גנאי לנשיא ישראל:
תרוטות. רכות ובמקום אחר מפרש חרוטות לשון עגולות בית מושב שלהן ואף כאן אני אומר כן ומפני שדרים בין החולות שינה אותם המקום שלא יהיה סדק של עיניהם ארוך כשלנו ויכנס בו החול. רש"י שם:
הם הולכים במים. לכך רגליהם רחבות שלא יטבעו בבצעי המים ורבותינו מפרשים שדרים בין בצעי המים והולכין יחפין ומתפשטין רגליהם לפי שהמנעל דוחק הרגל ומעמידו על דפוס שלו. רש"י:
כך נשיאים משיבים. בגמרא שם איתא זה בסגנון אחר ע"ש:
סגלגלים. עגולות:
כדי הוא הלל. ראוי לכך. רש"י:

הלכה ג

מעשה באדם אחד. שם בגמרא איתא מעשה בעובד כוכבים אחד:
גער בו. שם איתא גיירני ע"מ שתלמידני תורה שבכתב גער בו וכו':
והוציאו בנזיפה. דתניא הבא לקבל דברי חבירות חוץ מדבר א' וכן גר הבא להתגייר וקבל עליו ד"ת חוץ מדבר א' אין מקבלין אותו ר"י ב"ר יהודה אומר אפי' דקדוק א' מד"ס ר"ל חומרא דרבנן. בכורות ספ"ד ד"ל ע"ב רש"י:
בא לפני הלל. והלל גיירו שסמך על חכמתו שסופו שירגילנו לקבל עליו. דלא דמיא הא לחוץ מדבר אחד שלא היה כופר בתורה שבע"פ אלא שלא היה מאמין שהיה מפי הגבורה והלל הובטח שאחר שילמדני יסמוך עליו. רש"י:
א"ל אין זה אלף. שם בגמרא איתא למחר אפיך ליה פרש"י כגון תשר"ק:
א"ל כך מסרו. שם איתא א"ל והא אתמול לא אמרת לי הכי א"ל לאו עלי דידי קא סמכת דע"פ נמי סמוך עלי פרש"י מנין אתה יודע שזה א' וזה ב' אלא שלמדתיך וסמכת עלי דע"פ נמי סמוך על דברי:
ושמע תינוק. בגמרא שם איתא ושמע קול סופר:
א"ל אין כהן בישראל עד במקלו ובתרמילו. ליתא שם בגמרא אלא ה"ג א"ל גיירני ע"מ שתשימני כה"ג דחפו באמת הבנין שבידו פירש"י מקל שהוא אמת אורך ומודדים בו אורך הבנין שהיו קוצצין עם האומנין כך וכך אמות בכך וכך דמים:

להקביל פני מלך. שם בגמ' איתא א"ל כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע טכסיסי מלכות. לך למוד טכסיסי מלכות הלך וקרא כיון שהגיע לוהזר הקרב יומת א"ל מקרא זה על מי נאמר א"ל אפי' על דהע"ה. נשא אותו גר ק"ו בעצמו ומה ישראל שנקראו בנים למקום ומתוך אהבה שאהבם קרא להם בני בכורי ישראל (שמות ד':כ"ב) כתיב עליהן והזר וגו' גר הקל וכו':

בא לו אצל הלל הזקן. שם בגמרא איתא בא לפני שמאי א"ל כלום ראוי אני להיות כה"ג והלא כתיב בתורה והזר הקרב וגו' בא לפני הלל א"ל ענוותן היללי ינוחו לך ברכות על ראשך שהקרבתני תחת כנפי השכינה לימים נזדווגו שלשתן (הגרים הללו. רש"י) למקום אחד אמרו קפדנותו של שמאי בקשה לטרדנו מן העולם ענוותנותו של הילל קרבנו תחת כנפי השכינה ואיתא התם עוד מעשה בעובד כוכבים א' שבא לפני שמאי א"ל גיירני ע"מ שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל א' דחפו באמת הבנין שבידו בא לפני הילל גיירי"ה א"ל דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושא הוא זיל גמור ופרש"י דעלך סני לחברך וכו' ריעך וריע אביך אל תעזוב (משלי כ"ז:י') זה הקב"ה אל תעבור על דבריו שהרי עליך שנאוי שיעבור חבירך על דבריך. ל"א חבירך ממש כגון גזילה גניבה ניאוף ורוב המצות. אידך שאר ד"ת. פירושא דהא מילתא הוא לדעת איזה דבר שנאוי זיל גמור ותדע ע"כ:

קרא גמליאל. נכדו של הלל היה כדמוכח בשבת דט"ו ע"א מפרש וע"ש במהרש"א בח"א:

הלכה ד

שוב יום אחד. אע"פ שעבר עבירות כל ימיו נאמר עליו שוב לפי שנשמתו ממקום קדוש יהלך ושכלו חלק אלהים ממעל אשר ממנו בא לו וא"כ הרי הוא חוזר ושב אל מקורו. מדש בשם לב אבות ע"ש ובשבת דף קנג ע"א מביא עוד הגמ' דרשות ע"ז מפסוקים ע"ש:

כנגד אורן. שתשמע לדבריהם. רש"י:

שלא תכוה. שלא תענש על ידם אם תעבור על דבריהם. רש"י:

נשיכת שועל. ששיניו של שועל דקות ועקומות וקשה נשיכתו משאר נשיכות וצריך הרופא לחתוך הבשר באזמל ולהרחיב הנשיכה. ועקרב מטיל ארס מן העוקץ ושורף האדם בארס שלו כלומר בכל ענין הם מזיקים לעובר על דבריהם. רש"י ור"ב ושם בפ"א פ"ב איתא עוד ולחישתן לחישת שרף:

כל דבריהם. אף קלות שבקלות כי פורץ גדר של חכמים כגון יחוד של פנויה שסתם אשה נדה היא שנאמר תהיה בנדתה עד שתבא במים ותנן פ"ה דנדה מ"ג תנוקת בת יום

אחד טמאה בנדה. וחכמים גזרו אף אם טבלה שהרי גזרו על ייחוד פנויה ל"ש טהורה ול"ש טמאה. רש"י ותוי"ט ועי"ל רפ"ב ד"ה ודע:

כגחלי אש. לכך דימה אותם לגחלת שאע"פ שהיא טמונה בארץ עדיין היא חייה ועומדת ואם תקרב אליה תכוה כך המזלזל ת"ח אפי' לאחר מיתה אשר קבורים בארץ המה יכוה כי צריך ליזהר בכבוד החכמים בין בחייהם בין לאחר מיתה לפי שבמיתתם קרויים חיים. מד"ש בשם הרי"א:

וכל דבריהם. ז"ש בתענית ד"ד ע"א האי צורבא מרבנן דארתח אורייתא מרתחא ליה שנאמר (ירמיהו כ"ג:כ"ט) הלא כה דברי כאש ולזה נקרא צורבא מרבנן ל' חמימות מן ונצרבו בה (יחזקאל כ"א ג') והול"ל צרבת (ויקרא יג) וכפירש"י שם הנ"ל בשם רשב"ץ. וז"ל הרמב"ם כשתתחבר לחכמים ואל אנשי המעלות אל תתגעגע עמהן ואל תתגאה עליהן. אבל תהיה חברתך להודיע להם שתתקרב בעת שיקרבוך ואל תוסיף להתקרב עליהם יותר ממה שיקרבוך. שלא תפסיד כוונתם בך. ותהפוך אהבתם לשנאה ולא תגיעך מהם המעלה אשר תקוה והמשיל זה במי שמתחמם באש שאם ישב רחוק ממנו יהנה בחומו ואם יוסיף להתקרב ישרף:

פרק טז

הלכה א

רבי יהושע אומר עין הרע. כמו עין רעה שאינו מסתפק במה שיש לו ומחזר אחר דברים אחרים. א"נ שמכניס עין הרע בממון חבירו או בבניו ומזיק לו.ר"ב. ולכך קאמר לקמן כשם אתה רואה וכו' ורוצה וכו' כלומר שרוצה בתקונו וטובתו כך יהיה רוצה בטובת חבירו: צר במשנתו של חבירו. כי זה הוא מקנאה הנזכר בפ"א פ"ד מכ"א ד"ה הקנאה וכו' וכתב המד"ש שם בשם הר"י הקנאה יש בה דרכים רבים. א' כי יראה חבירו הולך בדרך תמים ועוסק בתורה ומצות מקנא בו כי הוא שונא אוהבי ה' ומדה זו מוציאו מן העולם כי היא רעה מכל הקנאות וזה נקרא שמו שונא ה' וכו' ע"ש שהאריך וכמו שאמרו הראיה מקרח ועדתו שמפני קנאה נאבדו ושמעתי שזש"ה (תהילים ק"א:ו') הולך בדרך תמים הוא ישרתני ר"ל כמו שמשרת ועובד אותי. כי נפשי דבקה ואותה בכבוד המקום ב"ה. וזה בחינה גדולה אצל האדם אם רואה בעל עבירה ומצטער על כבוד הש"י ב"ה שמיקל הרשע בזה. ובהיפך אם רואה עובד הש"י ב"ה משמח א"ע בודאי נפשו דבק בו שבשמחתו ישמח לבו כדרך שמצינו בטבעי אדם על ב"ב ואוהביו ועיין מסכת שמחות פ"ב ה"י:

הלכה ב

יצה"ר. רוב התאוה. רמב"ם:

אמרו י"ג שנה. בזה מתרץ למה הגוף ציית יותר ליצה"ר הלא היצה"ט יש לו גם כן טענות גדולות שלא לציית ליצר הרע שמגלה לו עונש כל עבירה רק משום שהיצה"ר נתגדל בגוף מנעוריו גם נהנין ממנו מיד לא כן לדבר המצוה היום לעשותם ומחר לקבל שכר כדלקמן. מפרש:

מבית הסורים יצא למלוך. רישיה דקרא טוב ילד מסכן וחכם זה יצה"ט ולמה נקרא ילד שאינו בא באדם עד י"ג שנה:

כי מבית הסורים יצא למלוך. כי הילד המסכן שסופו שיאמרו עליו שיצא למלוך מתוך עוניו ומבית הסורים שהרי סמ"ך של הסורים יצא נקודה רפי והרי הוא כמו האסורים שכן מצינו ביוסף שמלך מתוך יציאת בית האסורים וכן דוד אני לקחתיך מן הנוה מאחר הצאן. רש"י (בקהלת ד':י"ד):

ה' מתיר אסורים וכו'. זה המזמור נדרש על יוסף שהתחיל אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' וגו' ומהרש"א בח"א ביומא דל"ה ע"ב מאריך בזה ע"ש:

אני עושה אותך רשע. שאחטיאך בעבירות. א"נ שארשיע אותך ע"י להי"ר:

ה' אוהב צדיקים. ולא יאונה לצדיק כל און. ולא"נ ה' סותם כל פי דוברי שקרים:

אותך ארמאי. ר"ל אעשה פעולות להעבירך על דת:

והקבילה. מתרעמת:

שוה לי המות. רע עלי המעשה כמות:

ומה אעשה מכהונה גדולה. ה"ה שאר אדם אלא לרבותא אמר כן עי' מס' שמחות פי"ב מ"ש בס"ד:

והרביתי ממזרים בישראל. כד"א (מלאכי ב':י"ב) יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה ובעל בת אל נכר וגו' ועי' פ"א דמסכ' דא"ר משי"ש בס"ד ד"ה הבא על השפחה:

שהרי ר"ע גדול ממנו. והגדול מחבירו יצרו גדול ממנו כדאיתא בסוכה דף נ"ב ואפילו הכי כבש יצרו נכשל בעבירה. מפרש:

כשהלך לארץ. ברי"ה דף כ"ו איתא לאיזה ארץ היה ר' עקיבא רגיל להלך ע"ש:

אוכילו קורצא. מלשינות לקיים דבריהם אוכלים חנפי לעגי מעוג. רש"י בגיטין דף נ"ו:

ככלות חתנים. ככלה לחתן:

*) **ומדקק**. צ"ל ומרקק כלומר שרקק בפניהם:

מבשר נבלות. כבשר נבלות אי נמי הריח מה שאוכלים בשר נבלות וכו':

עמו במטה. וכבש יצרו:

אני לשפחה. רמזה לו שיקח אותה לאשה כדרך שרמזה רות לבועז ופרשת כנפיך על אמתך (רות ג':ט'):
רגלי תלמידך. הלואי אפיי לתלמידך:

הלכה ג

לפי שטיפה ראשונה וכו'. כדאיתא פרק חלק (סנהדרין דף צ"א ע"ב) א"ל אנטונינוס לרבי מאימתי יצה"ר נתון באדם משעת יציאה או משעת יצירה א"ל משעת יצירה וכו' ע"ש:
שנאמר לפתח וגו'. עיין בברכות דף ס"א ע"א:
מוטל בעריסה. שכשעדיין קטן ומוטל במטה שלו:
מבקש להורגך. כך מפחד היצה"ר אותו ומשים בלב התינוק דמיונות כאיש שבא להורגו ולתלוש בשערו:
הניח ידו ע"ג נחש וכו'. כלומר דאל תתמה שהתינוק מניח ידו ע"ג נחש וגורם רעה לעצמו וא"ת שבאמת לא בדעת וחכמה עשה זה עז"ק הרי גדי או טלה הרואה בור וחוזר לאחוריו ק"ו בן אדם דאית ליה מזל. היה ראוי שישיג דעת זו לכך השיב אינו מן התימה שהרי ידו של המסית והמדיח היתה במעל הזה. מפרש:
נ"א בבת ראש. המפרש גרס נזרק ביה מראש ר"ל מתחלת יצירה עד שהוא במעי אמו והיינו מראש כמו נסכתי מראש (משלי ח):
שאין יצה"ר בבהמה. ותימה הרי איתא בברכות דף ס"א דבהמה יש לה יצה"ר דחזינא דמזקה ונשכה ובעטה וי"ל דבהמה אף שיש לה יצה"ר מ"מ אין בא עליה בקטנותה אלא בגדלותה לא כן האדם כדלעיל עכ"ל המפרש ודוחק הוא לפי הלשון שאין יצה"ר בבהמה משמע דאין לה כלל אפילו בגדלותה לכך נ"ל שהכוונה שאין יצה"ר בבהמה ר"ל שאינה מזקת לעצמה אלא כשרואה את הבור אפיי כשעדיין טלה קטן וגדי קטן חוזר לאחוריו משום דאינה מצווה על ונשמרתם לנפשותיכם לכך אין יצה"ר מסית אותה להזיקה גופה לאפוקי אדם שמצווה על כך מרגילו מנעוריו עכ"פ לעבור ע"ז ואפיי תינוק קטן מסית אותו היצה"ר להזיקת גופו שניח ידו על גבי נחש ועקרב וגחלים. כאשר יגדל נא מגדילו לחטאים יותר להזיק ג"כ אפיי לחבירו וק"ל:
רשב"א אומר אמשול וכו'. עצה טובה קמ"ל איך להנצל מפח היקוש ההוא. ועיין סוכה נ"ב. ובדרשות מורי *) בדפו"י הגי' ומדקק ולא פנה כו' ופי' ה יעב"ץ ומדקדק במשנתו ועיין בה. הגאון המנוח מוהר"ר זרח איידליץ זצ"ל מפראג בספר אור לישרים ריש דרשה י':

א"ת ישלם. ששכר מצוה בהאי עלמא ליכא. ומפרש כתב ע"א:
אלא ישלים לך. כדין הבא לטהר מסייעין אותו וכתב בספר אור החיים על התורה פרשת בראשית ואפילו תאוות היצר הרע בעצמו לכך שתנצח אותו ולזה רמזה הקרא ואליך תשוקתו שאתה תמשול בו ותנצח אותו:
יכול הוא לומר. לא גנבו וגזלו חבירים אחרים שהיו עמי אלא אני לבדי הייתי במעל ההוא:
אלא אומר. ולא עשה כן אלא עינו רעה בשל חבירו ומלשין גם כן עליו:
כך אמר היצר הרע. משום שסופו יאבד מן העולם כד"א בלע המות לנצח (ישעיהו כ"ה:ח'). מפרש:
שאין ישראל רואים פני גיהנם. עיין סוף מסכת חגיגה:
שהיה לו שדה זבורית. וכנוי לגוף החומר שיצה"ר שרוי בו:
זבלוה. מכניסין להם זבל:
עדרוה. חופרים בעקרי אילנות:
וכסחוה. קוצרים ענפים רעים. עיין ריש מ"ק:
ישראל לומר. שעשינו פעולות רבות בתורה ומע"ט ואתה יודע ביצה"ר כו' ולכך מדייק רשב"י שאין ישראל רואה פני גיהנם ר"ל מי שמכונה בשם ישראל ומתחכם עצמו לעשות פעולות רבות לבער היצה"ר מקרבו:
תכלית שנאה וגו' לאויבים היו לי. ר"ל כאשר המה אויבים לי עד"ש ריש הפ' הולך בדרך תמים וגו':
הרי ה"א. קושיא היא על שנאת הרשעים:
כי אני בראתיו. אלהיך אלהיו:
ואם עושה מעשה עמך. תירוץ הוא וכדאיתא בב"מ דף מ"ח וס"ב ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך:
בשעה של גדולה. רשב"א דריש הכא לענין שכר ועונש וכמו שפרש"י פ' וארא אני ה' נאמן לשלם שכר טוב וכו' עד כשהוא אומר אצל הפורענות נאמן ליפרע וכו' כ"כ המפרש וגרס ג"כ רשב"א בשם הגדול נאמר דבר זה:
ותיבת בראתיו לא גרסי' הכא. א"כ על אהבת רעך נאמן לשלם שכר ראוי שיהיה אהבה ואחוה וריעות ושלום בינינו:

פרק יז

הלכה א

רבי יוסי אומר יהי ממון וכו'. רואה את ממונו שלא יבוא לידי היזק כך יחוס על ממון חבירו דלתא דהשב אבידה נגע בו ואם אחד רוצה לעשקו ויש כח בידך להצילו הוא בכלל ואהבת. מפרש:

הלכה ב

שלא יצא ש"ר על ממון שלו. שהוא של גזל ורבית ואונאה:

ממון חבירו. שילמוד ג"כ זכות עליו:

ד"א יהא ממון וכו' כשלך. כאשר אתה רוצה בממונך שלא תתן בחנם כך אל תקח מחבירך ממונו בחנם:

שנה לו. מיד שנאמר אל תאמר לך ושוב ומחר אתן היינו ללמוד עמו ואל תתמה על לשון אתן שהרי כל משלי מרמז על התורה. מפרש:

את ממונו. זה מסברא שאל יקח בחנם ומה שאמר שנאמר אל תאמר קאי אירישא אם יודע הלכה שיאמר לו מיד. מפרש:

הלכה ג

שאינה ירושה לך. שלא תאמר הואיל ואבי חכם ואבי אבא חכם תורה חוזרת לאכסניא שלה ואיני צריך לבקש אחריה. ר"ב. שכך דרשו רז"ל בבא מציעא דף פ"ה בפסוק לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך וגו' מעתה ועד עולם וקמ"ל ר"י דהנ"מ כשיתקן עצמו לכך דמתקיימא בו יותר מבזולתו ואי לאו הכי לא. תוספות יו"ט ועיין תוספות כתובות דף ס"ב ע"ב ד"ה החוט המשולש היינו ששלשתן ראו זה את זה וכ"כ בב"ב דנ"ט ע"א:

ועמד תורגמן וכו'. כשתפטר מן העולם לא יהיו ישראל אומרים בחיי רבך לא היית מדבר ועכשיו אתה מדבר העמידו מן הארץ והושיבו על הספסל. ספרי וילקוט:

תיישים. הוא כנוי לגדולי צאן:

אלא גדיים. כלומר קטנים שבקטנים:

וכבשים. כל שנתו קרוי כבש:

אלא טלאים. טלה נקרא בעודו בקטנותו:

שנאמר אם לא תדעי וגו' על משכנות הרועים. ותרגומו דהאי קרא ותהי מאלפא לבנהא דמתילין לגדיי עיזין למהך לבית כנישתא ולבית מדרשא ובההוא זכותא יהון מתפרנסין בגלותא עד זמן דאשלח מלכא משיחא ויהי מדבר יתהון בניח על משכנהון הוא בית

מקדשא דיבני להון דוד ושלמה רעותי דישראל עכ"ל ואגב אמינא מה שנ"ל עוד פי' דהאי קרא על פי גמרא דברכות דף י"ז וסוטה דכ"א א"ל רב לר"ח נשים במאי זכיין באקרויי בנייהו בי כנישתא ובאתנויי גברייהו בי רבנן ומנטרן לגברייהו עד דאתו מבי רבנן ע"כ ע"ש וזש"ה אם לא תדעי לך היפה בנשים ר"ל שלא ידעת ללמוד להם זכות מדבר טוב צאי לך בעקבי הצאן היינו גברייהו ע"ד ואתם צאני צאן מרעיתי ורעי גדיותיך היינו בנייהו על משכנות הרועים לבהמ"ד וק"ל. ובד"א ע"פ דאיתא בספר אור לישרים ממורי הרב הגאון מוה' זרח זצ"ל בדרשה י"ד למה אין מספידין נשים עד ואזניך תשמענה דבר וגו' ודו"ק:

הלכה ד

מהלך בשוק. כתובות דס"ו ע"ב איתא מעשה בריב"ז שהיה רוכב ע"ג בהמה והיה יוצא מירושלים והיו תלמידיו מהלכין אחריו וכו':

ריבה. נערה:

מתחת רגלי בהמתן. שם איתא מבין גללי בהמתן. (שם) וכ"מ לקמן בסוף המעשה:

המתן לי. שם ליתא זה אלא כיון שראתה אותו נתעטפה בשערה:

וישבה לפניו. שם איתא ועמדה לפניו אמרה לו רבי פרנסני אמר לה בתי מי את אמרה לו בת נקדימון בן גוריון וכו':

ולא כדין מתלא מתלין. ולא כך היו מושלים משל בירושלים. רש"י:

מלח ממון חסר. הרוצה למלוח ממונו כלומר לגרום לו שיתקיים יחסרנו לצדקה תמיד וחסרונו זהו קיומו. רש"י. והמהרש"א כ' וע"ל כל מי שאינו נותן צדקה כראוי הוא מחסר המלח שהוא קיום ממונו עכ"ל:

ואמרי לה חסד. יעשה ממנו חסד ושל בית אבא לא עשה צדקה כראוי וכלה ממונו. רש"י. בא זה ואיבד זה. לפי שנתערבו בו. רש"י:

בעקבי הצאן. וסיפא ורעי את גדיותיך א"ת גדיותיך אלא גויותיך. גמרא שם ועי' פרש"י:

לאומה שפלה. ערביים קרי אומה שפלה ששוכני אהלים הם במדבר. רש"י:

העבודה. שבועה וע"ל פ"ח ד"ה א"ל העבודה:

בדינרי צורי. ליתא התם בגמ' ומוסיף עוד שם חוץ משל חמיה בכה ריב"ז וכו' ע"ש ובמהרש"א:

עד שפורסין לו. תחת רגליו להלך עליהם. רש"י:

מילת. בגדי צמר דק ונקי מאד וממנו עושים בגדים אשר יצא שמותם בכל הארץ. צמרי ופשתי (הושע ב':י"א) תרגומו כסות מילא. ערוך ערך מל:

הלכה ז

וכל מעשיך וכו'. קאי לעיל ר"פ אסיפא של ר' יוסי:

שנא' בכל דרכיך דעהו. (משלי ג':ו') ואיתא ברכות פרק הרואה דס"ג ויומא דע"א דרש בר קפרא איזו פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה שנאמר בכל דרכיך דעהו וגו' ובש"ע א"ח סי' רל"א מפורש האי קרא שאפי' דברים של רשות כגון האכילה והשתיה וההליכה והישיבה והקימה והתשמיש והשיחה וכל צרכי גופך יהיו כולם לעבודת בוראך או לדבר הגורם עבודתו וכו' ע"ש ואז בודאי הקב"ה יישר אורחותיך:

הלכה ח

הוי זהיר בק"ש. לקרותו בשעתו. רש"י. ואיתא בזוהר דברים דף קכ"ב ע"א למדנו כל מי שאינו קורא ק"ש בעונתה יהא בנדוי הובא בספר מעולפת ספירים ביום ד' סימן ז' וכ"כ מור"ם אלשיך בפי' ויחי:

ובתפלה. וכן בתפלה יזהר להתפלל כל תפלה בעונתה. ר"ב. ולפי שהם קבלת עול מ"ש ועבודה לו יתברך לפיכך הזהיר עליהם ביותר וזהו לשון הוי זהיר כי צריך זהירות גדולה. מד"ש ותוי"ט:

אל תעשה תפלתך שיחה. ר"ל שלא בכוונה כשיחה בעלמא. מפרש. נ"א קבע. כאדם שעליו דבר קבוע ומוטל עליו חובה ואומר כך וכך אני חייב מתי אפרוק מעלי עול זה. רש"י. א"נ קבע כאדם שקובע לו לקרוא פרק א' פרשה אחת שאומר אותה בקריאה בעלמא ואינו אומרה בלשון תחנונים כאדם שמבקש רחמים. ר"ב:

אלא תחנונים. שתהא מכוין דעתך. רש"י:

רחום וחנון הוא. מכאן שרוצה בתחנונים ומרחם מיד. רש"י:

שקוד. כד"א לשקוד על דלתותי יום יום (משלי ח) וע"ש בילקוט ובפי' הר"ב סוף סוטה מט"ו:

ודע מה שתשיב. הודיע שלא תלך אתה אצלם להקשות להם על סברתם אלא אם יבואו אליך ויקשו לך דע מה שתשיבם אמנם אתה לא תתחיל לשסות בך את הכלב. כ"כ במד"ש ותוי"ט:

לאפיקורוס. לשון הפקר המבזה את התורה ומחשיבה כאילו היא הפקר. א"נ משים עצמו כהפקר ואינו חס על נפשו לחוס שמא תבא עליו הרעה על שמבזה את התורה ולומדיה. ר"ב. וכדאיתא פרק חלק דצ"ט ועמ"ש בס"ד דא"ר פ"ב ד"ה והאפיקורוס וי"ד סקנ"ח ס"ב:

ודבר א' בתורה אל תשתכח ממך. כלומר אל תאבה ותשמע להאפיקורוס לנטות מדבר א' שבתורה כי מדבר קטן יבא להעביר אותך מדבר גדול ואי אתה יודע מתן שכרן של מצות ועונש העבירות:

דע לפני מי אתה עמל. בתשובה זו שאתה תשיב לאפיקורוס שלא יפתה לבך לנטות לרעה. ר"ב. והרמב"ם כ' דלפני מוסב אל השיב"ה ודע מי שתעבוד לפניו יודע צפון לבך לכן אע"פ שתלמוד דעת באפיקורסים לדעת איך תשיב עליהם השמר שלא יעלה בלבך דבר מן הדעות ההם אלא שיכוין לבו באמונת השיב"ה ע"כ:

ומי הוא בעל בריתך. כל יכול חופש כל חדרי בטן ובעל יכולת ליתן ולמלאות משאלות לבך לטובה. מפרש:

פרק יח

הלכה א

ולנגדן. נ"א וכנגדן ר"ל כדרך שריב"ז לעיל היה מונה שבחן של חמשה תלמידיו כך היה ר"י הנשיא מונה שבחן של ה' חכמים:

ר"י הנשיא. בגיטין ס"ז ע"א איתא איסי בן יהודה היה מונה שבחן וכו' וכדאיתא לקמן בסוף הפרק ומה שחסר כאן גילה כאן ושייכים זה לזה:

גל אבנים. ל"ג שם בגמרא אלא כי"א גל של אגוזים וכן מביא רש"י שם הלכה זו של אגוזים ע"ש:

אוצר בלום. סגור מסגירות לבדן מחיצות מחיצות כמו שעושין בתיבות גדולות ליתן חטין מכאן שעורין מכאן עדשים מכאן כמו פיו בלום ורגליו מבולמות בבכורות ד"מ קלושי"א בלעז. רש"י. והתוס' גריס בסמ"ך בלוס כמו בבראשית רבה משל למלך שהיו אוצרותיו בלוסין וחתומין ומעורבין:

כך עשה ר"ע. משלמד מרבותיו שמע דבר מקרא מרבותיו ואחריו הלכה ואחריו מדרש ואחריו הגדה נתן לבו לחזור עליהן ולגורסן עד שהיו סדורין בפיו ולא אמר אלמוד מקרא לעצמה מדרש לעצמה אבל כשנעשה חכם גדול עשה כל התורה מטבעות מטבעות סידר מדרש סיפרי וסיפרא לבדן ושנאן לעצמן ותלמידיו והלכות לעצמן ואגדות לעצמן. רש"י שם:

לראב"ע וכו' רוכלים. שם איתא בגמרא ר"י בן נורי קופת הרוכלים ראב"ע קופה של בשמים ופי' רש"י קופת הרוכלים ואין שבח זה דומה לשל ר"ע שנתן לבו תחלה ולמד הכל מבולבל ואח"כ סדרן עכ"ל גם אין זה דומה לר"ט כי ר"ט כששאל לו א' שנה לי

היה מביא לו הכל מקרא ומשנה וכו' כדלעיל אבל ראב"ע על מה ששאלו השיב שאלו מקרא אמר לו רק מקרא וכן כולם:

הלכה ב

תלמידיו לבקרו. בחגיגה ד"ג איתא מי היו ר' יוחנן בן ברוקא ור"א בן חיסמא. ושם ליתא לבקרו אלא להקביל ופרש"י י"ט היה שאדם חייב לכבד את רבו בהקבלת פנים כדאיתא בר"ה דף ט"ז ע"ב וסוכה דכ"ז ע"ב מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת:

תלמידיך אנו. ואין לנו לדבר בפניך. רש"י:

שאין הדור יתום. שיש עוד ת"ח לשמוע מהם ד"ת. ושם בחגיגה הגירסא תחלה שבת של מי היתה וכו' ואמרו של ראב"ע ואמר רבי יהושע על ראב"ע אשרי וכו' (כ"ה בע"י) שאין דורו יתום ע"ש:

שבת של מי היתה. דר"ג היה דריש ב' שבתות וראב"ע שבת א' כדאי' בברכות דף כ"ח ושאל כן לידע מי הוא בעל הגדה כדאמרי' כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם. מהרש"א שם בח"א:

נשים לשמוע. אמרינן בירושלמי דלא כבן עזאי דאמר חייב אדם ללמוד לבתו תורה. תוס' ועיין בסוטה דף כ"א ע"ב ד"ה ב"ע:

כדי ליתן ש"ט למביאיהם. ע"ז סמכו להביא קטנים לבהכ"נ תוס' וכ' המהרש"א בדרך צחות אותיות ט"ף שלפניהם ולאחריהם הם אותיות ע"ץ ח"י דהיינו שמביאים הטף בבהכ"נ להחזיק עץ חי:

אלא לשמוע. להשמיע אותי דבר זה:

כדרבונות. הוא היתד התקוע במחרישה:

לתלמים. שורת המענה. רש"י שם. ושם בגמ' איתא תלמיה להוציא חיים לעולם. רוצה לומר חיים הגופנים ודברי תורה חיים הרוחנים. מהרש"א:

מכוונין את האדם. שם איתא מכוונין את לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים:

דרבן זה מטלטל. שאינו מתקיים. מהרש"א:

ת"ל וכמסמרות. ומוסיף עוד הגמ' שם אי מה מסמר זה חסר ולא יתיר אף ד"ת חסרין ולא יתרין ת"ל נטועים מה נטיעה זו פרה ורבה אף ד"ת פרים ורבים:

ד"ת אינן מתעקרים. כמ"ש כמה מלכים גוזרים גזירות ומתבטל ומשה גזר כמה גזירות ואינן בטלים לעולם. מהרש"א:

ת"ח שיושבין אסופות. שהתורה נקנית בקיבוץ כדאמרי' אימתי ד"ת נשמעין כתקון בזמן שבעליהם שומעין אותן באסיפות ומדכתיב אסופות בלשון רבים ולא אסיפה דריש ליה לבי' אסופות מחולפין הללו מטמאין והללו מטהרין. מהרש"א:

פוסלין ומכשירין. שייך לענין פסול עדות ופסול כהונה. רש"י:

אשב ולא אשנה. משום שהללו אומרים כך והללו כך:

אל אחד בראם. אין לך אחד בבני המחלוקת מביא ראיה מתורת אל אחר אלא מתורתו של הקב"ה. רש"י:

ופרנס אחד נתנם. אין לך אחד מביא ראיה מדברי נביא הבא לחלוק על משה רבינו. רש"י:

רבון כל המעשים. שם איתא מפי אדון כל המעשים ברוך הוא שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר ע"כ לכן אלו ואלו דברי אלהים חיים ויבא עת וזמן לכל חפץ שיתקיימו שניהם:

עשה אזנך כאפרכסת. מאחר שכולן לבן לשמים עשה אזן שומעת ולמד ודע דברי כולן וכשתדע להבחין איזה יכשר קבע הלכה כמותו. אפרכסת טירמזיי"א שעל הרחיים רש"י. ומהרש"א כתב בערוך פירוש אפרכסת הוא דלי של רחיים שהוא מכניס הרבה ומוציא קמעא והוא משל לענינו שיכניס לאזנו לשמוע הרבה דברי כולן בין המטמאין ובין המטהרין אבל יקנה לו לב להבחין מדעות החלוקות איזה יכשר ויקבע לו הלכה כמותו כפרש"י עכ"ל:

הלכה ג

בלא גסות הרוח. שהיה עניו ומקטין א"ע ללמוד דבר חדוש אפי' מקטן ממנו כדברי בן זומא בפ"א מ"ד איזהו חכם הלומד מכל אדם. מפרש:

מהר סיני. וכל הלכה שהיה מקובל כאילו נתנה מסיני ד"א ממי למד מדה זו מהר סיני שהניח הקב"ה כל ההרים הרמים ולא השרה שכינתו עליהם אלא ה"ס מפני שהוא נמוך וכתב המהרש"א מכאן ראיה שאדם חשוב ישפיל א"ע ללמוד תורה אפי' מהקטן שממנו וזה שאחז ממדת חכמים שמדה זו יצא לחכמים מהר סיני ע"כ. מפרש:

הלכה ד

איסי ב"י וכו'. שם בגמרא [דגיטין סז] איתא איסי ב"י היה מונה שבחן ומהם מה דקחשיב ר"י הנשיא ריש הפרק:

לר"מ חכם וסופר. כדאמרי' סוטה דף כ' אמרתי לו לבלר אני. רש"י:

חכם לכשירצה. כשהיה רוצה להיות מתון ומתיישב בדבריו היה חכם. רש"י. וע"ש בתוס' וכתב המהרש"א שזה דחוק דאין זה בכלל מונה שבחן ובערוך פי' לכשיפתח שפתיו הוא ראש המדברים והיינו שבח עכ"ל. גם היה למהרש"א כאן גירסא אחרת כי לפנינו איתא כמו התם:

קב ונקי. לא לימד הרבה כשאר חביריו אלא מה שאומר בבהמ"ד נקי הוא שהלכה כמותו לעולם. רש"י. ובס' ברכת שמואל על התורה ריש פ' משפטים כתב נמצא לפ"ז קב הוא לגריעותא דלא למד יותר מן קב הלכות [רק זה לק"מ כי למד בעיון ובהתמדה] לכך פי' הוא ע"פ מה שכ' הר"ן פ"ק דפסחים תרי אוקימתי על האי מפני מה בוצרין בטהרה וכו' אי לשון קצרה מוטב אפי' אם הוא לשון מגונה או אי מוטב להאריך ובלשון נקיה ע"ש ולראב"י היה תרתי לטיבותיה שאמר בלשון קצרה ובלשון נקיה. וזה קב בקצרה. ונקי בלשון נקי. ונכון הוא. ובפ"ג דבכורות דף נ"ג ע"ב פרש"י קב ונקי מעט שלא הוזכר אלא במקומות מועטין ומה שאמר נקי הוא שהלכה כמותו:

נמוקו עמו. פירושו עמו לתת טעם לכל דבריו שהיה מיישב את דבריו. רש"י. וספ"ה דבכורות דף ל"ז כתב רש"י. נמוקו טעמו. שהיה מביא טעם לדבריו כל שעה:

קופה של הלכות. שם איתא קופת הרוכלים ופרש"י שהרוכל מתוך שאומנתו לכך מרבה מינים יותר וקושר כל אחד בצרור לבדו להיות מזומן לשואלו ועי"ל ד"ה ראב"ע:

לר"י הגלילי. לא קחשיב התם:

מלקט יפה. אותן הלכות שהיה בהם דבר נאה מתקבל לכל שומעיהן. מפרש:

לרשב"ג. לא קחשיב התם:

ארגיון טב. שאינו מצוי כ"כ רק מעט מזעיר כך היה בידו חדושים שאינו מצוי והתם איתא ר' ישמעאל חנות מיוזנת ופרש"י יינה מוכן בה תמיד שאין החנוני צ"ל ללוקחין המתינו ואביא לכם כך נצרך אדם ללמוד מפיו מזומן לו ותלמודו ערוך בפיו ע"כ ואפשר הכוונה ג"כ הכא מלא ארגוון טב לזו:

מפטפט דברי בפני ת"ח. שאתה אומר שאני שוכח דבר א' ממשנתי:

סובין של משנתך. מה ששכח מתלמודו לא שכח אלא דברים שלא נראה שהלכה כמותן. רש"י:

פרק יט

הלכה א

עקביא במ"א. כל הפרק זה מבואר דא"ר פ"ג וע"ש מה שפירשתי בס"ד ואין בהמ"ד בלא חדוש לפרש עוד איזה חדושים הכא:

אינו חוטא. המסתכל שבא מטפה סרוחה נצול מן הגאוה. והמסתכל שעתיד לילך למקום עפר רמה ותולעה נצול מן התאוה והחמדה אל הממון. והמסתכל שעתיד ליתן דין וחשבון פורש מן החטא ואינו נכשל בעבירה. ר"ב:

מאין הוא בא וכו'. במדרש א"ר אבא בר כהנא בש"ר פסי ור' יהושע דסיכנין בש"ר לוי שלשתן דרש ר"ע מתוך תיבה א'. וזכור את בוראך (קהלת י"ב:א') בוראך בארך בורך. בארך זה ליחה סרוחה ש"ז. בורך קברך זה רמה ותולעה. בוראך זה ממ"ה הקב"ה. רש"י:

מאין בא וכו'. שאלת המקום שבא משם בלשון אין כמו מאין באו האנשים בפ' וירא. ושאלת המקום שיבוא לשם בלשון אנה כמו אנה מפניך אלך ואנה מפניך אברח (תהילים קל"ט:ז') ובפסוק א' שניהם בפילגש בגבעה אנה תלך ומאין תבא. זקיני הרב הגאון מהר"ל מפראג זצ"ל בס' ד"ח ומלת לאן האלף קמוצה. תוי"ט:

הלכה ג

וישב בכולן. נ"א שכללן וכתב המפרש לשון כלילת יופי שבנה הפלטרין וכיידו וציירו בכל מיני יופי שבעולם:

ונופל על פתחו. הביב עוברת על פתחו:

אף כך אדם דומה. שמעולה בחכמה ומשובח הוא בריאת האדם:

וביב של בורסקי. ר"ל צרכי האדם גדולים וקטנים:

הלכה ד

הזהרו בכבוד חבירו. ולא יהיה ביניהם קנאה ושנאה ומדות מגונות וגם לענין העיון ילמדו זה מזה. הכותב בע"י בברכות דכ"ח ע"ב:

וכשאתם מתפללים. ר"ל שמלבד הכוונה באמונה שהש"י ב"ה יתן שאלת השואל ידע וישכיל עוד כי הוא יתברך גבוה על כל גבוהים ואלהי האלהים ג"ז שם והאריך בעניני למוד הבנים ע"ש וכעין זה כתב המפרש:

אראב"ע. בסנהדרין דף ס"ח ע"א איתא בסתם אמרו לו משמע כל תלמידים ופירשתי הלכה זו בס"ד לקמן פכ"ה כי שם עיקר מקומה גם ספ"ג דמס' דא"ר ע"ש:

פרק כ

הלכה א

רבי חנני' סגן הכהנים אומר כו'. בסדר אליהו זוטא פט"ו איתא כ"ז בשם רשב"י ובסגנון אחר ע"ש ובזקוקין דנורא:

הרהורי חרב. בזמן שהקול קול יעקב אין הידים ידי עשו וזה ג"כ אפשר לכוון בהאי קרא הקול קול יעקב יכול לפעול כל טוב ולהכרית כל הקליפות כד"א רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם כל מה שצריך ולייגע עשו בידים כנאמר לו על חרבך תחיה ורמז על זה במשנה ספ"ג דערכין נמצא האומר בפיו יתר מן העושה מעשה כנ"ל:

והרהורי רעב. ע"ד שכתבתי סוף דא"ז בפ' השלום ד"ה וישם לך שלום ע"ש וכה"א אם בחקתי תלכו וגו':

הרהורי שטות. שעדות ה' נאמנה מחכימת פתי:

הרהורי זנות. כדאיתא [קדושין דף ל:] בראתי יצה"ר בראתי תבלין זו תורה:

הרהורי יצה"ר. רוב התאוה כדלעיל רפי"ב:

מאירת עינים. להראות לפניך הדרך הישר ולמנוע מכל דברים זרים דלעיל. וקאי נמי אירישא דקרא תורת ה' תמימה משיבת נפש וגו':

שכך כתב במ"ת. בפסוק ראשון מדוד כלל. וממשה רבינו ע"ה מביא הפרט ההיפך:

פת שעורים. אין לך קללה גדולה מזו שהוא תואב לאכול פת שעורים ואין לו. וצר ואויב מבקש ממנו ליתן לו פת נקיה וכן כולם. ד"א ה"ק מי גרם לך שהאויב יבקש ממך פת נקיה וכו' ע"י שעני בא על פתחך לבקש ממך פת שעורים ודחית אותו שאין ידך משגת ליתן לו סופך שהאויב יבקש ממך פת נקייה וכו' ועד ממהר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית (ישעיהו נ"ח:ז') ודרשו חז"ל בב"ב דף ט' זכה פרוס לרעב ואם לאו עניים מרודים שרודים אותך רדוי ועוני יבואו לביתך. מפרש:

השיראים והכלך מיני משי כדאיתא בשבת רפ"ב דף כ':

הוא היה אומר. רבי חנניה סגן הכהנים:

אל תראוני וגו'. סיפיה דקרא בני אמי נחרו בי:

בולאות שביהודה. בגיטין דף ל"ז ע"א איתא בולי אלו עשירים דכתיב (ויקרא כ"ו:י"ט) ושברתי את גאון עוזכם ותני רב יוסף אלו בולאות (עשירים שביהודה) וסיפיה דקרא כרמי שלי לא נטרתי פרש"י מצינו פרנסים נקראים במקרא בל' כרמים שנאמר (הושע ב' טו) ונתתי לה את כרמיה משם ומתרגמינן ואמני לה פרנסהא וכן לא יפנה דרך כרמים (איוב כד ח"י):

סנהדראות של מה"ש. למלאכים המקיפים אותו שאל אם ראוי להרגו דכתיב (מלכים א כב כ) ויאמר זה בכה וזה אומר בכה. ילקוט:
אמרו לי הרוג. באמירת השם יהרגנו וזה החרב של פיפיות. שם:
עוות הדין. ונתחרט שהניח את עמו ובא לכאן. שם:
שהכותים שרוין בטובה הם. ישראלים דחופים וכו' כד"א (בראשית כ"ה:כ"ג) ולאם מלאם יאמץ לא ישוו בגדולה כשזה קם זה נופל וכה"א (יחזקאל כ"ו:ב') אמלאה החרבה לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים כדאיתא פסחים דף מג ע"ב:
שנפריש בגולה בחוסר כל הרבה מבארצנו:
את הכרמים. המה המוכיחים והמזרזים למצות הבורא ב"ה ב"ש:

פרק כא

הלכה א

רבי דוסא בן הרכינס וכו' שינה של שחרית. בדרך רמז כתב המד"ש שינה של שחרית הזהיר לאדם שיעור בשחרית שהוא זמן ילדותו וכו' ויין של צהרים הוא זמן העמידה ושיחת הילדים נגד זמן הירידה שאין תשוקת הזקן כ"א לשוח וכו' וכל הבל פיו של אדם עולה לרקיע ועושה רושם למעלה אם טוב ואם רע ורמז לזה בפסוק ריש מטות לא יחל דברו וגו' כלומר לא יעשה דבריו חולין ולא יצא מפיו רק דברים של קדושה וזה לפי שככל היוצא מפיו יעשה כלומר ככל היוצא מפיו בזה העולם כן יעשה מעשה רושם למעלה עכ"ל ע"ש ושמעתי שזה הרמז ג"כ בפ"א פ"ב מ"א דע מה למעלה ממך ר"ל מה שנעשה למעלה הוא ממעשיך למטה:
נמצא בטל מד"ת. בילקוט ריש תהלים איתא ובתורתו יהגה יומם ולילה וגו' אמר לו ר' יהושע זה ק"ש שחרית וערבית ומעלה עליהם הכתוב כאילו הן יגעים בתורה ע"ש. וכעין זה במנחות דף צט ע"ב וע"ש במהרש"א ולעיל באדר"נ ספי"ז:
אמר עצל. הנה לעולם העצל לא ירצה לצאת מביתו:
שחל בדרך. ואומר עילה ותואנה כדי שלא יצא מביתו שיש שחל בדרך אשר ילך בה:
ארי בין הרחובות. שיטרפוהו:
הדלת תסוב על צירה. הנה כמו שהדלת תסוב על צירה ואינה נפרדת ממנו כן דבוק העצל אל מטתו לרוב אהבו שינה כי עצלה תפיל תרדמה. רלב"ג. והראב"ע כתב הדלת תסוב על צירה שיפתחו הדלתות לצאת איש ואיש למלאכתו ועדיין העצל על מטתו:

יין של צהרים. מושך לבו של אדם ביותר כי בשחרית האדם הוא עצל מחמת השינה. ובערב כבר הוא יגע ומבקש לנוח. ובצהרים האדם בכחו ביותר עד שהוא שמח לגמרי כדכתיב (קהלת ב׳:ג׳) למשוך ביין את בשרי. זקיני בס׳ ד״ח ותוי״ט:

שמלכך. שכל ישראל בני מלכים הם:

נער. נעור מן התורה ומצות:

ושריך בבקר יאכלו. ת״י ורברבניך עד דלא יקרבון תמידא דצפרא ייכלון לחמא. ור״ל שאוכלין ושותין קודם התפלה:

שמלכך בן חורין. ות״י בתר דמקרבין תמידא אכלון לחמא בזמן ד׳ שעין מן עמל ידיהון בגבורתא אורייתא ולא בחלשות ובסמיות עינא ר״ל מי שעוסק בתורה נקרא בן חורין כדאיתא בפ״א פ״ו אין לך ב״ח אלא מי שעוסק בתורה וכו׳ וכעין זה איתא בשבת ד״י ע״א ע״ש ובמהרש״א והבאתי בדא״ר פ״ז ד״ה לא יאכל עד ד׳ שעות:

ואיזו אותו עת. דסיפיה דקרא דלעיל ושריך בעת יאכלו:

שנא׳ בעתה אחישנה. זה קאי על הגאולה נמצא תיבת בעת יאכלו מכוון לתיבת בעתה אחישנה ועיין מ״ש בסוף ההקדמה בס״ד:

כעת יאמר ליעקב. מביא ג״כ לראיה שהוא לעתיד לבא שעתידין ישראל יושבין לפניו ולמדים תורה מפיו של הקב״ה ומחיצתן לפנים ממה״ש וישאלו מה פעל אל ואימתי בעולם התחיה כדאיתא במדרש ותשחק ליום אחרון עיקר שכרה של תורה ביום אחרון וזהו כעת המיוחד והמפרש האריך עוד בענין זה ע״ש ובירושלמי פ״ק דשבת:

שהוא שונה בתוך ביתו. ששם מצוי אשתו ובניו לאפוקי בבה״כ ובהמ״ד לא שכיחי כי אשה בעזרה מנין. א״כ בבה״כ ובהמ״ד ג״כ אחרים לומדים ומזרזים זה את זה:

ומה ת״ל ובמושב. דהול״ל בין לצים לא ישב דבמושב משמע שיש מקום קבוע ללצים לכך קאמר דאמת כן אלו טרטיאות וכו׳ שבהם מקום קבוע לישב בסוד משחקים. מפרש:

טרטיאות של לצים. שמקבצין למיני שחוק מלשון טראדום שעושין בקמעדיא וכ״ה בירושלמי דתענית ועיין דא״ר ספ״י:

שבהן דנין דיני נפשות. שמדברים לה״ר שהורג שלשה והרבה עבירות כיוצא בו המאבד הנפש הקדוש ובשבת דף קנ ע״א כתב רש״י מיני פלטין הן ששם נאספו לבית הוועד וכן מוכח לקמן פכ״ח ד״ה ותרטיאות והכל לפי ענייננו:

הלכה ב

מה שעשה בילדותו. משום שהיה בן ארבעים שנה כשהתחיל ללמוד כדאיתא לעיל פ״ו:

מודה אני וכו'. וזה היה תפלת ר"נ בן הקנה בצאתו מבהמ"ד וראוי לומר אחר הלמוד ונדפס בש"ס בכל כרך וכרך באריכות:

פרק כב

הלכה א

רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת. שמתרחק מן האיסור והחטא. נ"א שבכל מעשיו ובכל ענייניו מקדמת יראת חטא ובא לפניו שנזכר הוא עליה בכל אשר הוא עושה. רש"י. וכתב זקיני בסי ד"ח להכי קאמר שיראת חטאו ולא קאמר כל שיראתו מהחטא קודמת וכו' כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ולהכי קאמר שיראת חטאו שירא מן החטא שהוא מוכן שיחטא ועיין בתוי"ט:

חכמתו מתקיימת. מעשה מתקיימת בידו ומצליח בכל אשר יפנה דכיון די"ש עומדת בעיניו כל שעה אינו נכשל במעשיו והוא נזכר ביראת חטאו. רש"י:

שנאמר ראשית חכמה. עמ"ש בס"ד סוף מס' דא"ז:

כל שמעשיו מרובים וכו' שנאמר נעשה ונשמע. כתב במד"ש ור' יונה ז"ל פי' כל שמעשיו מרובים מחכמתו וכו' ק' איך אפשר אם אינו יודע איך יעשה אלא במה שיקבל על עצמו לעשות כל הדברים אשר יגידו לו החכמים ולא יסור ימין ושמאל ה"ז מעשיו מרובים מחכמתו כי מעתה מעלה עליו כאילו קיים כל התורה כולה כיון שבדעתו לקיים מה שיאמר לו החכם וכן מפרש באדר"נ דתנן התם כל שמעשיו מרובין מחכמתו שנא' נעשה ונשמע שהקדימו נעשה לנשמע וקבלו שכר כאילו עשו הכל קודם ששמעו וכל שחכמתו מרובה ממעשיו שלא יאמר אשנה הלכה ואקיימנה עכ"ל ונ"ל לפרש דבריו כל שמעשיו מרובין שגומר בדעתו לקיים תמיד הכל יהיה איך שיהיה שנאמר נעשה ונשמע אע"פ שלא ידעו עדיין עד כמה תכבד העבודה דלמא לא יכלו לקיים הכל אעפ"כ קימו וקיבלו עד היכן שכח ידם יהיה מגעח:

ה"ז אומן. שיודע להוכיח:

וכלי אומנתו בידו. שאינו מתבייש מאחרים שיוכלו לומר לו טול קורה מבין עיניך ודברים היוצאים מן הלב נכנסין ללב ע"כ דבריו נשמעין מה שהוא מורה חטאים בדרך אשר ילכו בה כמו שאמרו כל אדם שיש בו יראת חטא דבריו נשמעים:

חכם. שיודע להוכיח:

ואין י"ח וכו' ואין כלי אומנתו בידו. שאין דבריו נשמעין דאמרינן לו טול קורה מבין עיניך וכד"א (צפניה ב':א') התקוששו וקושו דרשו רז"ל בב"מ דף קז וב"ב דף ס'

וסנהדרין י״ח י״ט אר״ל קשוט עצמך ואח״כ קשוט אחרים. וכתב בס׳ אור ישראל בשם עשרה מאמרות ראשי תיבות של התקששו ״הסירו ״תחלה ״קופה ״של ״שרצים ״והדר קושו:

י״ח ואין חכם. שאינו יודע להלך נגד כל איש הצריך תוכחה לפי ערכו לכך אינו נקרא אומן אבל כלי אומנתו בידו שעכ״פ אינו מתבייש מאחרים כנ״ל:

אם אין תורה אין דרך ארץ. שהתורה מלמדת ד״א ומוסר כי היא מלאה בזה ואמרו חז״ל כל מי שאין ד״ת עוברת על פיו אינו מד״א. ובפ״א פ״ג מי״ז קחשיב יותר גס דבר והפוכו ע״ש ובמפרשים:

ושרשיו מרובים. אלו מע״ט כדאמרינן בפ״ק לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. רש״י:

ארבע רוחות. שם בפ״א איתא שאפילו כל הרוחות שבעולם וכו׳:

על פלגי מים. ושם בפ״א איתא והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו׳ והוא פסוק (בירמיה יז) והוגה כן ע״פ הגהת התוי״ט ע״ש:

אדם שאין בו מע״ט וכו׳. שאינו מקיים מה שהוא לומד:

והיה כערער וגו׳. כאילן יחיד במדבר ושכן חררים במדבר כמו ערירים דמתרגמינן בלא ולד ארץ מלחה כארעא דסדום לא איתותב שכל קרקע שזרקו עליו מלח אינה מיושבת לעולם בזרעים. ערער לשון חרבה כ״כ רש״י ולכך מדמה מי שאין בו מע״ט לשרשים מועטים כי במעט יצר ותאוה עובר על ד״ת. ודע דשם בפ״א איתא בתחלה כל שאין וכו׳ ואח״כ כל שיש וכי׳ ע״ש:

רג״א עשה לך רב. כ״ה בפ״א פ״א מט״ז אבל וקנה לך חבר לא נזכר בדברי ר״ג כ״א לעיל מיניה מ״ו בדברי ר״י בן פרחיה וכ״ה לעיל באדר״נ רפ״ח ע״ש:

וחבר ללמוד. כמו שאמרו חרב אל הבדים ונואלו מי שלומד בד בלא חבר ועמ״ש לעיל רפ״ח מזה וכי הא דרבא פ״ק דסנהדרין כי הוו אתי טרפתא לגביה היה מכניף לכולהו טבחא דמתא מחסיא אמר כי היכי דלמטיין שיבא מכשורא לכך הסתלק מן הספק ולא תפסוק אתה לבדך. ר״ב:

והסתלק מן הספיקות. שאם תלמוד מעצמך תרבה לך ספיקות. נ״א שלא תהא קובע עצמך לדבר הלכה ועומד לבטח אלא מה דלא איתמר בפירוש איבעי ליה למיזל קמי רביה. ביבמות פ׳ ב״ש רש״י:

ואל תרבה לעשר אומדות. שלא תפריש מעשרותיכם מאומד לפי שפעמים שלא תהא מכוון יפה כאדם הזה שאינו לומד מן השמועה. נ״א שהרי התורה נתנה שיעור במעשר

שהוא א' מעשרה לפיכך צריך חשבון אבל בתרומה לא כתיב שיעור אלא ראשית דגנך לפיכך היא נטלת מאומד. רש"י. והר"ב כתב שהמפריש מעשרות מאומד אינו נצול מן הקלקלה אם פוחת ממה שראוי ליתן מעשרותיו מתוקנים ופירותיו מקולקלים ואם העדיף על שהיה ראוי ליתן פירותיו מתוקנים ומעשרותיו מקולקלים ע"כ ועי' רש"י קדושין דף נ"ב ופ"ד דעירובין ותוס' גיטין דף ל"א:

הלכה ב

שמעון בנו. והוא היה מהרוגי מלכות. רש"י:

ולא מצאתי לגוף טוב. היינו בעניני גוף ששומע חרפתו ושותק אבל דברים הנוגעים אל הנשמה כתיב ודברת בם:

הלכה ג

לא חכמה מביא דברים. כי סייג לחכמה שתיקה ואיתא מגילה דף י"ח מלה בסלע שתיקותא בתרין:

ולא דברים מביא חכמה. כי אדרבה ברוב דברים וגו':

אלא מעשה. במע"ט ותורה ומצות הדבור נאה כדאיתא בירושלמי סוף מס' ברכות כל פיטטיא בישין ופיטטיא דאורייתא טבין כל שתיקותא יפה ושתיקותא דאורייתא בישא ואפשר לרמז בפ"א פי"ו מ"א כל העוסק בתורה זוכה לדברים הרבה ר"ל שיכול לדבר מה שרוצה בתורה ועיין ילקוט פ' בהעלותך פי"ב על פסוק ותדבר מרים וגו' מעשה נאה מהויכוח בין השתיקה והדבור:

פרק כג

הלכה א

בן זומא. הוא ר"ש בן זומא. ובן עזאי הוא ר"ש ב"ע ולפי שלא האריכו ימים נקראו בשם אביהם. ל"א אלו ג' לא נסמכו כדאמרינן בסנהדרין דף יז ע"ב היושבים לפני חכמים שמעון ב"ע ושמעון ב"ז ושמעון התימני. רש"י:

הלומד מכל אדם. ואפילו מי שאינו גדול ממנו בחכמה הולך ולומד ודוחק ונכנס בכל מקום שהם בני תורה ואינו מתבייש. רש"י:

מכל מלמדי וכו'. כל מי שבא ללמדני הייתי משכיל ושומע לדבריו שלא בושתי:

השכלתי. כלומר הייתי לומד תורה מכל מלמדי דאין לפרש שר"ל שנעשה משכיל יותר מן מלמדיו שאין זה חדוש שלאחר שלמד האדם מלומדיו שהוא מתחכם ומשכיל יותר ממה שהשכילו מלמדיו. זקיני בד"ח ותוי"ט:

איזו עלוב שבעלובים. שיש עלובין שהמה רק בדבר א' עלוב ולא בכל הדברים. אבל אם הוא עלוב כמשה רבינו ע"ה שהיה עניו מאד בדעתו בכל דרכיו הוא עלוב בכל כדאיתא בילקוט ועי"ל פ"ט ד"ה והאיש משה:

איזה עשיר שבעשירים. שיעמיד בעשרו תמיד ויהיה עשיר בעשירים:

זהו ששמח בחלקו. בחלק שהקב"ה מזמין לו הכל נוטל בעין יפה ויש לו חירות נפש ולב טוב באותו חלק שהקב"ה מזמין לו בין טוב ובין רע בין רב ובין מעט ואינו מצטער להיות רדוף ולהוט לאצור ולקנות יותר מחלקו ואילו לא היה משמח מיגיע כפו שהוא אוכל מאי אשרי איכא. אפי' עשיר שבעשירים ודואג ועצב בחלקו הרי הוא כעני שבעניים א"ו באוכלו בשמחה קאמר ומדקמשבח ליה קרא הכי אלמא עשיר קרי ליה. רש"י:

שנא' אשריך וכו'. בעוה"ז שלא תצטרך לבריות. ולהעוה"ב דזה שהוא נהנה מיגיעו לא בא לידי גזל ונוחל שני עולמות. רש"י. לאפוקי אם הוא להוט אחר הון רב מסתמא נותן עיניו בממון אחרים וא"א שלא יהיה מעורב בו פרוטה א' של גזל וכתיב (ירמיהו י"ז:י"א) עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו. וכשהוא שמח בחלקו אינו נבהל לפרוטה של גזל ושום נדנוד איסור א"כ אותו מעט שיש לו לא ימוט לעולם לכן יאות לקרות לו עושר. מפרש:

איזהו גבור שבגבורים. שראוי שיתהלל בגבורתו. ר"ב:

את יצרו. יצה"ר נקרא יצר סתם לפי שקדם ושליט בגוף הוא לבדו. מד"ש בשם הר"י קארו. וכתב עוד לפי שרוב העולם הולכים אחרי שרירות לבם הרע כי טבעם נטוי אליו יותר כי יצה"ט הוא איש מסכן וחכם ואין עוזר לו וכאילו אינו יצרו של האדם רק היצה"ר ולכן היא גבורה נפלאה לכבוש את יצרו ולהכניעו תחת כפות רגלי יצה"ט ע"כ:

שנא' טוב ארך אפים מגבור. הכי הוי פרושו דקרא טוב ארך אפים הבא מצד הגבורה של כבוש היצר לא מצד רכות הטבע וכן מושל ברוחו מלוכד עיר מן המלך שלאחר שכבש את העיר ובאו לידו האנשים המורדים בו מושל ברוחו ואינו הורגן. ר"ב:

מלאה גבורים. כדאיתא פ"ה דסוכה דף נב צדיקים נדמה להם כהר גבוה ויהיו בוכים על שנזכרים בצער שהיה להם לכבוש אותו בחייהם כפרש"י שם. ועל הא דאיתא התם שגם הקב"ה מתמיה ובעיניו יפלא שנאמר וכו' הארכתי בחדושי בס"ד:

עלה חכם. סיפא דקרא וירד עוז מבטחה ר"י ור"נ ר"י א' עוז זו תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן. מבטחה שבטחונה בה ומתן שכרה בצדה רנ"א וכו' מבטחה שכל מי שיגע בה בטוח שהוא גוזר ואחרים מקיימים אותו כדאיתא בילקוט ע"ש:

גבורי תורה. דע"י מתיש כח היצה"ר כדאיתא שם בסוכה אם פגע בך מנוול זה משכהו לבהמ"ד. מפרש. וה"פ מה שעלה חכם וכבש עיר גבורים הוא מכח התורה שהיה מתגבר בה וזה אין גבורים אלא גבורי תורה שעיקר גבורה שמתגבר א"ע ע"י התורה כנ"ל. עיין ספ"ק דקדושין דף מ:

וי"א מה"ש. שהצדיקים מתגברים יותר במעלתם ממה"ש שהמלאך נקרא עומד והצדיקים נקראים הולכים ממדרגה למדרגה. והילקוט תהלים מביא ראיה אחרת ממ"ת וממרע"ה:

הלכה ב

ר' נהוראי אומר. בשבת דף קמז ע"ב איתא שהיה ר' נחמיה ואמרי לה שהיה ר"א בן ערך ולמה נקרא שמו ר' נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה. רש"י. ובעירובין דף יג ע"ב איתא תנא לא ר"מ שמו אלא רבי נהוראי ולמה נקרא וכו' וקצת צ"ע סוף קדושין וסנהדרין דף צט ע"א דאיתא רמ"א וכו' ר' נהוראי אומר וכו' נמצא לכאורה מוכח שר"נ לאו ר"מ הוא [בס' יוחסין כתב בשם ר"ח דר"מ לאו היינו ר' נהוראי ובעירובין שם צ"ל לא ר"מ שמו אלא ר' מיישא שמו ואיידי דנקט לא ר"מ שמו. נקט לא ר' נהוראי כו' ולא קאי על ר"מ ע"ש וכן מוכרח דלא קאי על ר"מ דנהוראי שמו ולמה נקרא שמו כו' דהרי שמו העיקרי נהורא עמו שרי ואמאי הוכרחו לקרותו שם אחר לומר שמאיר עיני חכמים] וי"ל:

הוי גולה למקום תורה וכו'. עיין במפרשים בפ"א פ"ד מי"ד:

הוא היה אומר. משמע שר' נהוראי אמר הכי. ובפ"א פ"ד מ"ג איתא שבן עזאי אמר כן:

אל תהי בז לכל אדם. אל תבזה שום אדם שבעולם. א"נ אל תהי דוחה לשמוע שום חכמה שלא תאמר מה לי לשמעה אפשר לי לשמוע כל שעה שארצה אלא מאחר שזכית לשמעו שים לבך להבינו והיינו נמי דבר שא"א לשמוע שסופו להשמע. רש"י:

ואל תהי מפליג לכל דבר. שאתה שומע שאם מעכשיו א"א לה להיות עתיד הוא להיות אח"ז. מפליג כמו מפליגין בדברים. רש"י. והר"ב כתב אל תהי בז וכו' לומר מה יוכל פלוני להזיק לי. ואל תהי מפליג לכל דבר. מרחיק לכל דבר שיש לחוש עליו אל תאמר רחוק הוא שיהיה ואין לדאוג ממנו ע"כ:

יחבל לו. הבוזה א' מד"ת סוף מתמשכן עליו כד"א אם חבל תחבול שלמת רעך. ילקוט:

וירא מצוה הוא ישלם. יקבל שכר. רש"י:

לעגלה שכיבשוה. שבעודה קטנה מלומדת בעול ואוהבת אח"כ הדישה שרגילה בה. כן בתורה מי שלמד בילדותו לא ימוט ממנו בזקנותו שההרגל נעשה טבע:

כפרה סוררה. ענין מרידה ואינה מושכת בעול:
לשה בחמין. שע"י החמין נתחמצה העיסה ועולה למעלה לאפוקי בצונן נשאר העיסה כאבן דומם ואינה עולה. כך בילדותו השכל מתגבר גם כי יזקין לא יסור ממנה כי זקני ת"ח כ"ז שמזקינין דעתן מתיישבת כדאיתא סוף מס' קנים כעין זה כתב המפרש:

הלכה ג

על נייר חדש. שדיבקה שם יפה ואינו נמחק לעולם כך הלומד בילדותו אינו שוכח לעולם רש"י:
והלומד תורה בזקנותו. אדם שהתחיל בזקנותו שוכח הכל מיד ומאבד מהר כמו כתיבה על נייר מחוק שאין הכתיבה שעל המחק אדוקה ועומדת אלא שנמחק והולכת. רש"י:
על נייר ישן. בפ"א ספ"ד הגירסא על נייר מחוק וע"ש בתוי"ט שמקיים גרסא ההוא:

הלכה ד

רשב"ג מוסיף וכו'. ושבזקנותו אינו לומד לבסוף כלל והוא מתרחק ממנה כמשל הזקן שנשא בתולה:
כחצים ביד גבור. להלחם בם את אויביו:
כן בני הנעורים. התלמידים שאדם מעמיד מנעוריו:
אשר מלא את כצ"ל מאותם חצים. אשפה תיק החצים שקורין קובריי"ן בלעז רש"י וסיפיה דקרא לא יבושו וגו':
שונה. לומד עיין סנהדרין דף צט סע"א:
כ"א יגדלו. ואף אם יגדלו בניהם וינצלו מהמקרים ההם מ"מ ימותו בנערותם ולא יבואו לזמן שיקראו אדם וזהו ושכלתים מאדם כי מי שבניו מתים קרוי שכול. מפרשים:
א"ת ושכלתים אלא ושכחתים. ולכך כתיב שכול כדמצינו בדואג שלא מת עד ששכח תלמודו והיה שכול קודם חצי ימיו כדאיתא סנהדרין דף סט ע"ב והיינו הסמיכות בפ' משפטים לא יהיה בך משכלה וגו' את מספר ימיך אמלא ר"ל אני מבטיחך שלא תשכח התורה ונמשך מזה את מספר ימיך אמלא. מפרש:
הלומד תורה בילדותו. אינו שוכח מהרה כדלעיל על נייר חדש. ונמצא אם קשה לו דבר במקום זה מתרץ ע"י סוגיא אחר כי ד"ת עניים במקום זה ועשירים במקום אחר ע"כ יש בידו רפואה לרפאות לא כן הזקן ששוכח אין בידו רפואה זו רק האיזמל בידו שהקושיא במק"ע:
יהיו מצויינים לך זמ"ז. כדאיתא בעירובין דף נד א"ר חסדא אין התורה נקנית אלא בציונין דכתיב הציבי לך ציונים עשה ציונים לתורה:

זה בצד זה. פעמים מתרץ ממקום קרוב פעמים ממקום רחוק:
שנאמר קשרם על אצבעותיו. שתוכל להראות באצבע מיד שכך הוא במקום פלוני:
כתבם על לוח לבך. מכח שהיא כתובה על לוח לבך אתה זוכר הכל:
ואומר קשרם על לבך תמיד. אם התלמודך תמיד נקשר בלוח לבך זה היא ענדם עדוי וקשוט יפה לגרגרותיך. ועיין מפרש שמאריך הכא:

פרק כד

הלכה א

אלישע בן אבויה אומר וכו' מע"ט. עניו וסבלן אהבת רעך כמוך וכדומה:
שבונה אבנים מלמטה. שהוא יסוד חזק ונקט המשל בזה ע"ד וכל בניך וגו' א"ת בניך אלא בוניך ועיין ס"פ השלום:
אין מחין. כך ע"י מע"ט אינו זז ממשנתו:

הלכה ג

לסיד שטוח. בא להוסיף לא די שאין מכבן אלא ג"כ שהתורה ומע"ט שעשה יגינו עליו שלא יכשל בחטא והיינו לסיד שטוח ע"ג לבינים דהסיד גורם מגין שאין המים מזיזין וממחין הלבנים. מפרש:
שניטוח ע"ג לבנים. ר"ל שניטול ונקלף הטוח מע"ג לבנים:

הלכה ד

פיספס. פי' בערוך שהוא האבן שיש לו ד' פיות על ד' רוחותיה ואינו נופל וכן מוכח לקמן ספכ"ח ד"ה אבן פיספס כך כוס זה יש לו מושב רחב תחתיו ואינו טח ליפול:
ואדם שאין בו מע"ט וכו'. סוף שהתורה נשתכח ממנו ודואג יוכיח כדלעיל. מפרש:
כלים נאים. הכלל הכל הרסן לבלום וכלי עדוי שמייפים בו ויכול להטות הסוס ההוא למקום שלבו חפץ כך הנמשל באדם שיש בו מע"ט מתנהג עם הכל בנחת ונהנין ממנו עצה ותושיה:
ואדם שאין בו מע"ט. ע"ז נאמר (מלאכי ב':ז') כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו וגו' אם הרב דומה למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו כדאיתא בחגיגה דף ט"ו. מפרש:
בדמיו. בס"א הגירסא במעיו:
ויוצאין מפיו. משום דגירסא דינקותא אינו שוכח לכן הכל מתוקן ומפורש אצלו. מפרש. (ועיין עירובין דנ"ד):

הלכה ה

ונוחין לאבדם. ע"י שכחה רש"י חגיגה דף טו:

יש לו תקנה. שמתיכן לנקב או הבסיס והוא שלם כמקדם לאפוקי כלי זכוכית א"א לתקן השבירה כ"א שמתיכין אותו לגמרי בכבשן ופנים חדשות בא לו:

ומה אני מקיים. לענין מה נכתב זכוכית בין זהב לכלי פז דבוודאי ג"כ להקיש אליה לכאן ולכאן. מפרש:

פניו מצהיבות כפז. פז זהב טהור מנהיר כמרגלית. רש"י שם בפסוק:

הלכה ו

בעשרים שנה. בסדר אליהו זוטא פט"ו איתא בעשרה שנים וכ"ז בסגנון אחר ובשם ר"י בן אלישע ע"ש:

כיצד ישב ששה חדשים וכו'. כל ששה חדשים מסכת לפ"ע מדריגה יותר עד שיושב ודומם מכל. ומה שנקט כל פעם מדריגה של ששה חדשים סמך אקרא על שדה איש וגו' וסתם שדה נמשך זמנה לניר ולחרישה לא פחות מחצי שנה כדאיתא בב"מ פרק הפועלים. מפרש:

איש עצל. ועיין רש"י שם שמטין דבריו כמו הכא ולקמן ספכ"ה:

הלכה ז

אלא בגופו. ר"ל בגופו של חבירו שמעלה עליו הכתוב כאילו הציל את חבירו בנפשו והיינו בגופו דאם לא היה מעשה חבירו למצוה זו היה הקב"ה נוטל נשמתו כדמסיק במשל. מפרש. ול"נ שיש לכוין ע"ד כאילו עשאו בגופו ר"ל כאילו המעשה בעצמו עשה המצוה בגופו. ועוד יותר מזה שאפילו גדול המעשה יותר מן העושה כדאיתא בב"ב דף ט ע"א:

שצד צפור. נשא משלו בצפור משום דהתורה יש בה שתי בחינות כצפור. א' אף מי שצד צפור אם אין לו שמירה מעולה בקל יפרח באויר ויאבד אותה כך ד"ת כתיב בה התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כג). ובחינה שנית כמו שצפור בא ליד אדם ע"י צדיה כך התורה אינה נקנית אלא ביגיעה כי יגעתי ומצאתי תאמין. עיין שבת דף פט. מפרש. וע"ד משל זה נאמר כצפרים עפות כן יגן ה' וגו' (ישעיה לא):

שאם את נזהר בו טוב. במנחות דף צט ע"ב איתא תנא דבי ר"י משל לאדם שמסר צפור דרור לעבדו א"ל כמדומה אתה שאם אתה מאבדה איסר אני נוטל ממך בדמיה. נשמתך אני נוטל ממך וכתב במהרש"א שם בח"א דכתיב השמר לך ושמור נפשך השמר לך בתורה וע"ז תשמור נפשך שהיא הנשמה באדם וכו' ע"ש:

כי לא דבר רק הוא וגו'. ג"כ ראיה דהקב"ה נוטל נשמתו בעד התורה דכתיב כי הוא חייכם ומכלל הן אתה שומע לאו. מפרש. ורש"י בפי' החומש (שם לב) כתב כי לא דבר רק הוא לא לחנם אתם יגעים בה כי הרבה שכר תלוי בה כי היא חייכם ד"א אין לך דברים ריקן בתורה שאם תדרשנו שאין בה מתן שכר וכו':

פרק כה

הלכה א

בן עזאי. עמ"ש לעיל ריש פכ"ג:

שדעתו נוחה מפני חכמתו. שחכם להיטיב הוא נמצא אינו דואג על מעשיו שעשה וזהו דעתו נוחה וכו':

כל שדעתו נוחה מפני יצרו. שהכניע היצה"ר תחת כפות רגליו ואינו יכול לו עוד כדמצינו ביעקב אבינו ע"ה וירא כי (אין) [לא] יכול לו וגו' בפ' וישלח בוודאי סימן יפה לו שצדיק גמור הוא. ונ"א שדעתו נוחה מפני יוצרו הוא ע"ד כל שרוח המקום נוחה הימנו כדאיתא בפ"א פ"ג:

כל שרוח חכמים נוחה הימנו בשעת מיתה. כלומר שהיה צדיק ותמים עד יום מותו לאפוקי מיוחנן כה"ג ששימש בכה"ג שמונים שנה ואח"כ נעשה צדוקי:

כל שפניו זקופות וכו'. עיין כל זה באריכות בכתובות דף קג ע"ב:

עמוד הגבוה. בברכות דף כח ע"ב איתא עמוד הימיני ופרש"י ב' עמודים העמיד שלמה באולם שם הימיני יכין ושם השני בועז הימיני לעולם חשוב:

פטיש החזק. המפוצץ סלעים פיק"ו בלעז. רש"י. ומהרש"א בח"א שם כתב נר ישראל במצות כמ"ש כי נר מצוה ועמוד הימיני שהוא היה עמוד אותו הדור שהציל כמה צדיקים בחורבן של אספסיינוס כדאיתא פ' הניזקין ופטיש החזק בתורה כמ"ש וכפטיש יפוצץ סלע:

שאיני יכול לפייסו בדברים וכו'. בהעוה"ז יכולין לפייסו בדברים שהוא התפלה וכן לשחדו בממון בצדקה שנא' (משלי י:ב' ויא) וצדקה תציל ממות. אלא בדין להעה"ב קאמר דאז א"א לפייסו ולא לשחדו בממון. מהרש"א שם:

שיש לפני שני דרכים. ר"ל גם אם לא יהיה מיתתי להעוה"ב מיתת עולם כרשעים גמורים מ"מ אני מתיירא שמא יוליכו אותי לדרך גיהנם להיות נדון יב"ח כדאמרינן פ"ק דר"ה. מהרש"א. ולפי גירסא דהכא ואיני יודע אם יכריעני וכו' לכך כתב כן לאפוקי הרי"ף בח"א כתב לפי הגרסא דהתם שיש לפני שני דרכים כו' כתב וז"ל הכוונה יש

כמה רשעים בגיהנם שאינם עולים עד שיעבור צדיק א' וזהו שנא' עוברי בעמק הבכא שהוא הגיהנם ומתעכבים שם עד יעבור דרך שם הצדיק ויעטה מורה שמתעטפות בו הנשמות ועולות עמו ועל זה היה בוכה אם בעלייתו לגן עדן יעברוהו דרך עמק הבכא שהוא גיהנם כדי להעלותו עמו כמה נשמות או אם ילך דרך ישרה לג"ע עכ"ל:

ואיני יודע וכו'. מ"כ שלא היה הצדיק הזה מאמין בעצמו כענין שדרשו (ברכות ד.) בדוד לולא האמנתי וגו' (תהילים כ"ז:י"ג) או שלא רצה ליטול את השם לפני תלמידיו ללמדם בכך ענוה ע"כ א"ל פנו כלים מפני הטומאה וכו' כדלקמן ומ"מ הודיעם שחזקיהו מלך יהודה בא ללוותו כדי שלא יהרהרו אחר מטתו. מהרש"א שם:

לפניו יכרעו. במדרש פי' ע"ז הפסוק שרואה פני השכינה קודם מותו דכתיב לפניו דקאי על הקב"ה. ולכך דאג ר"י איזו פי' שיקוים בו הכרעת גיהנם או קבלת פני השכינה. מפרש:

במשה הוא אומר. לא נמצא כך במשה כ"א באי"א ס"פ חיי שרה וביצחק ס"פ וישלח. רק במשה נאמר ויאסף אל עמיו ס"פ האזינו ורישא דקרא עלה אל הר העברים וגו' שהראה לו מתן שכרן של כל כדאי' במדרש ע"ש:

ואומר והסירותי את כפי. א"ל הקב"ה והסירותי את כפי בהעוה"ז אני מראה לך מתן שכרם של יראים. מדרש:

ויפרוש אותה לפני. מגלת תורה שבע"פ הראהו. רש"י בעירובין דף כ"א ע"א וע"ש כמה שנוים בגמ' כמו הכא:

והגה. לשון שמחה. רש"י:

עלי הגיון בכנור. נמצא מוכח שהגה לשון שמחה:

הוא היה אומר. ריב"ז:

פנו הבית. הכלים. גמרא ברכות שם:

מפני הטומאה. טומאת אהל המת בכל הבית. רש"י:

לחזקיה. שבא אלי ללוותו. רש"י. וכתב הכותב שם בע"י שריב"ז כל ימיו למד תורה ומצות נראה לו חזקיה שעם היות מלך למד מדן ועד באר שבע תורה ומצות:

הלכה ב

מתוך היישוב. יכול לצוות אל ביתו כל דבר על נכונה ולהתוודות ולקדש השם שיצא נשמתו בקדושה ובטהרה וה"ט נמי מתוך הדבור:

מתוך השחוק וכו'. ע"ד ותשחק ליום אחרון ופי' היפ"ת דהקב"ה מראה שכרן של צדיקים קודם מותן כדאיתא במדרש הנ"ל וע"י שהם ששים ושמחים בראותן גודל שכרם

שמזומן להם עי"ז נעשו כישינים מתוך שובע ונפשם יוצא בנשיקה שהנפש מתדבקת בשכינה כשרואה אותה [ושמעתי שזש"ה כי לא יראני האדם וחי בפי' תשא ר"ל כשרואה השכינה ואז אינו חי שמתדבק בשכינה] וזה שאמר מת מתוך שחוק סימן יפה לו שזה יורה שראה השכינה והשכר שלו. ע"כ. מפרש:

בעיו"כ. שמעתי הכוונה בעיו"כ של אדם שלא נמחלו לו עדיין בהעוה"ז עוונותיו וכן ההיפך במוצאי יו"כ שכבר נמחל לו הכל קודם מותו סימן יפה לו:

הלכה ג

בקינוף. ארבעה עמודים וכילה פרושה עליה כדאמרינן פ"ק דסוכה. רש"י:

לחלוץ תפילין. של אביו קסבר שבת לאו זמן תפילין הוא ואסור להניחם שמא יצא בהן לרה"ר. רש"י:

ולא הניחו. שם איתא גער בו ויצא בנזיפה:

רבותי. שם איתא לחביריו:

שנטרפה דעתו. וקרוב הוא למות שאילו היה דעתו מיושבת עליו היה חולץ תפילין. רש"י:

אלא משום שבות. המניח תפילין בשבת אין כאן איסור מלאכה ואפילו יצא לרה"ר דהא דרך מלבוש הוא ותכשיטין הוא לו בחול. רש"י:

ברחוק ד"א. מפני הנדוי שברכוהו במחלוקת תנור של עכנאי בב"מ ס"פ הזהב. רש"י:

כסת עגולה. קטנה היא שעושים השרים תחת מראשותיהם. ערוך וכ"כ הר"ב פ"י דמקוואות מ"ב. אבל הרמב"ם מפרש שם בע"א ע"ש:

והכידור. פליטא מחופה עור ומלאה מתוכו צמר של איל בדוחק וישחקו בו. רש"י ורמב"ם. וכן אימום שלהם של עור הוה כעין מנעל וממולא מתוכו שער ופיו תפור ובו היו עושין המנעלים כמו שעושין הרצענין שלנו בדפוס של עץ. רש"י:

והקמיע. של עור וממולא מתוכו ותלאוהו בצווארו לנוי. רש"י:

ותפילין. יש בתוכן פרשיות כתובים בקלף תוך הבתים. ר"ב פכ"ג דכליס וע"ש. ובגמרא דסנהדרין לא קחשיב תפילין אלא ענינים אחרים:

מהו. לפי שנחלקו באלו ר"א וחכמים בסדר טהרות כלים פכ"ג חכ"א אינן מקבלין טומאה לפי שכלי עור אין מקבל טומאה אא"כ יש לו בית קבול דהא איתקש לשק והני הואיל וקבולן לעשות למלאותן מלוי בתוכן עולמית לא שמיה קבול וראי"א מקבל טומאה דבית קבול העשוי למלאות שמיה קבול ועוד נחלקו בכדור ובאימום שנקרע ונראה חלל שלהם דמודו רבנן דמקבלי טומאה דהא איכא בית קבול ופליגי לענין טבילה שחכמים

אומרים מה שבתוכו חוצץ וראי"א מה שבתוכו אינו חוצץ דכולו חד כלי הוא ובשעת פטירתו היו רוצין לידע אם חזר בו ושאלוהו מה אומר באותן שני המחלוקות אמר להם טמאים אפילו שלמים והטומאה נוגעת בחוץ. רש"י. והתוס' כתבו שבהדיא לא אשכחן פלוגתא אלא וכו' ע"ש. וצ"ל לדברי תוס' דבפי' י' מ"ב דמקוואות מיירי היכי דלא נקרעו:

כמו שהן. כלומר אם נקרעו שחכמים מודים שמקבלים טומאה וחלוקים עלי לומר שהמלוי חוצץ. ועומד אני בדברי שהמלוי אינו חוצץ שמטבילן כמות שהן. רש"י:

שמא יענשו מיתה לשמים. שם בסנהדרין איתא תמה אני אם ימותו מיתת עצמן:

לא נפניתי. לא היה לי פנאי:

שלך קשה משלהן. מפני שלבך פתוח כאולם ואילו שמשתני היית לומד תורה הרבה. רש"י:

אלה ב' ס"ת. שם איתא בגמרא שהם כשתי ס"ת שנגללין ופרש"י שגוללין ס"ת הכתב מכוסה כך תתעלם ותתכסה תורה שבלבי כשאמות לפי שלא שמשוני ולמדו ממני וע"ש במהרש"א:

שטובל אצבעו בים. שם איתא ולא חסרתי מרבותי אפילו ככלב המלקק מן הים ופרש"י לפי חכמתם שהיתה גדולה אין למודי עולה לחסרם ולקבל מהם חכמה אלא מעט ככלב המלקק מן הים וכן תלמידי לא חסרוני ולא קבלו מחכמתי לחסר את יתרון חכמתי מהם אפי' כמו שמחסר המכחול בשפופרת בטבול א'. שפופרת קנה שנותנין בה כחול. קיסם של עץ או של כסף שתוחבין מכחול בתוכו ומטבלו בכחול ומוציאו:

במכשפה לא תחיה. שם איתא בבהרת עזה ופרש"י בהלי מראות נגעים:

ג' אלפים. שם איתא ג' מאות הלכות וי"א ג' אלפים הלכות. בנטיעות קישואין ופרש"י הלכות מיני כשפים שעל ידיהם נתמלא כל השדה קשואים. ומקשה הגמרא היכי עביד הכי וכו' ומשני להתלמד שאני וכו' ע"ש:

שפעם א' אמר לי. כשהיו מהלכין בדרך. גמרא שם:

א"ל ראב"ע. שם ליתא ראב"ע אלא משמע שכל תלמידיו שאלו זה:

מנעל שע"ג האימום. שאף בו נחלקו בתוספתא דטהרות חכמים אומרים הואיל ואינו מחוסר מלאכה הצריכה אומן שהדיוט יכול לסלקו מעל האימום כבר שם כלי עליו וטמא ור"א מטהר שעדיין לא נגמרה מלאכתו. רש"י:

מקסרי ללוד. שהיו נושאין את מטתו מקסרי ללוד. רש"י:

ותלש בשערו. היה מכה בבשרו עד שדמו שותת. גמרא שם וכתבו התוספות ומשום שרט לנפש (ויקרא י״ט:כ״ח) ליכא דמשום תורה קעביד כדאמר הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן ע״כ:

פתח עליו בשורה. שהיו עושין שורה סביבות המטה להספד. רש״י. אבי אבי רכב ישראל וגו׳. הך קרא צעק אלישע על אליהו (מ״ב ב) ותרגום רבי רבי דטב להון ישראל בצלותיה מרתיכין ופרשין וכתב המהרש״א והכא נראה לפרש רבי רבי הוא רכב ישראל ופרשיו במלחמתה של תורה ואמר מעות יש לי וכו׳ ודימה את עצמו ליש לו מעות ומטבעות ואינו יודע ומכיר אותן שבוודאי כשנותנן לאחרים שאינו שלחני הוא מפסיד בהן. כן הדבר הזה דר״ע ודאי יש לו תורה אבל אמר שאינו יודע ומכיר בה ככל הצורך בשאלות וספיקות שהיה לו ואין לו שלחני להרצותן ולהשיב על ספיקיו ככל הצורך ע״כ:

הלכה ד

למצוה קלה. ר״ל הנראית בעיניך קלה. רש״י ועיין במפרשים על פ״א פ״ד מ״ב והא דלא תנן ובורח מן העבירה הקלה משום שכל העבירות הם קלות על האדם לעשותן וכולם הם הנאה לאדם. כ״כ זקיני הגאון מהר״ל מפראג בסי׳ ד״ח:

ואין אתה דואג ממנה על הטרחתך או איבוד ממון למצוה או להמלגלג עליך:

העובר עבירה ואינו דואג. שאינו מתחרט ועושה מיד תשובה:

שמצוה גוררת מצוה. שהרי שכר מצוה שהבא לטהר מסייעין אותו ואז תקיים מצות הרבה ע״י סיבה של זו תבא לידך מצוה אחרת. ולהיפך עבירה גוררת וכו׳ דמתוך עשייתה של זו תכשל לו האחרת ותקנה לך שתים שכן דרך של יצה״ר מוסיף והולך להכשילו בעבירה כדי לטורדו מן העולם. כ״כ רש״י. והר״ב כ׳ ששכר מצוה וכו׳ שכל מה שהאדם משתכר ומתענג בעשיית המצוה נחשב לו למצוה בפ״ע ונוטל שכר על המצוה שעשה ועל העונג וההנאה שנהנית בעשייתה. ושכר עבירה והשכר והנאה שמגעת לו לאדם בעשיית העבירה נחשבת לו כעבירה בפ״ע ולוקה על העבירה שעשה ועל השכר והנאה שמקבל בעשייתה ע״כ:

הפסק מעליך. כשפוסקין צדקה תפסיק מעצמך ולא שיהיו אחרים צריכים לכוף אותך ועי״ל סוף פרק כ״ד:

ויהא שכר להפסקך. שממך ילמדו אחרים ג״כ:

ויהיה שכר להפסיקם. כי גדול המעשה וכו' ויטלו המה יותר שכר זש"ה (משלי י' ח) חכם לב יקח מצות שפוסק צדקה מעצמו. ואויל שפתים ילבט שאינו פוסק עד שבא הגבאי ומעשה אותו. מפרש:

רד ממקומך. ע"ל פי"א ד"ה רד מטה:

אשר ראו עיניך. שדבר זה אמת. רש"י במשלי:

הלכה ה

והדר בעלייה. בביצה לב ע"ב לא קחשיב זה כ"א הנהו ג' המצפה וכו' ואשתו מושלת וכו' ומי שיסורין וכו' וי"א אף מי שאין לו אלא חלוק א'. ות"ק אפשר דמעיין במניה ע"כ ע"ש וכ' המהרש"א שם בח"א דהיכא דיסורין מושלים בגופו לא הוו יסורין של אהבה. אבל ראבר"ש בפרק הפועלים הוא מושל ביסורין דבאורתא אמר להם אחי וכו' ובצפרא א"ל זילו וכו' זו מיקרו יסורין של אהבה ועיין תוס' פסחים דף קיג סע"ב:

נוח למלוך עכ"ה כולו. אע"פ דאיתא לעיל פי"א ושנא את הרבנות ומכ"ש לקבל עליו טרחא מרובה ועול של כל העולם כולו ואפ"ה מוטב זה מלישב וכו' בפני אדם העטופין בסדינים ר"ל צבועים או תלמידים שאינם מהוגנים שלא יקרה לו כאשר קרה לאנטיגנוס כדלעיל פ"ה ע"ש והמפרש מגיה וגרס מוטב להלוך וכו' רצה לומר להלוך ולבקש רב הגון שילמוד אצלו אף שקשה עליו לענות בדרך כחו. אפי' הכי מוטב שיחזור על כל העולם כולו על זה משישב וכו' שהם צבועין ודומין לפרושים כדאיתא באורך בסוטה דף כב ע"ש ועיין סדא"ז:

פרק כו

הלכה א

רבי עקיבא אומר סייג. גדר וחיזוק. רש"י:

לכבוד שחוק. כי שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה כדאיתא בפ"א פ"ג מי"ג לכך יעשה גדר לכבוד שלו שלא לשתוק כי ע"י שחוק יתבזה כבודו:

סייג לחכמה שתיקה. וכתב הר"ב במה אנן קיימין אי בשתיקה בד"ת הרי כבר כתיב והגית בו וגו' אי בשתיקה מרכילות ולה"ר וקללה דאורייתא נינהו הא אינו מדבר אלא בשתיקה מדבר הרשות שבין אדם לחבירו. שיש לו לאדם למעט הדיבור בהם כל מה שאפשר עליהם אמר שלמה גם אויל וגו' וע"ל ס"פ כ"ב ודא"ז פ"ז פסחים צט.:

סייג לנדרים פרישות. בזמן שאדם מתחיל בפרישות ומתיירא. יהא מקבל עליו בלשון נדר שלא יעשה כך וכך ובענין זה כופה את יצרו. רש"י ועי' תוי"ט פ"ק דנדרים ד"ה כנדרי כשרים:

סייג לטהרה קדושה. כדאיתא במשנה סוף סוטה וספ"ק דע"ז טהרה מביאה לידי פרישות ופרישות מביאה לידי קדושה:

סייג לענוה י"ח. כדאיתא שם וענוה מביאה לידי יראת חטא וע"ש בתוי"ט:

הלכה ב

אל תבא לבין הלצים. כד"א ובמושב לצים לא ישב:

לחם. כל הסעודה קרוי ע"ש הלחם כמו וישב המלך אל הלחם (שמואל א כ כד) עבד לחם רב (דניאל ה):

שמא תמעול בקדשים. שיאכילך תרומה וקדשים והר"ן גרס ספ"ב דנדרים דף כ שמא יאכילך תרומה טמאה להזהיר אפילו כהן שלא יהא רגיל אצל כהן ע"ה. ועוד איתא התם ואל תהי רגיל אצל ע"ה שסופך להאכילך טבלים והק' עמיתי וריעי הרב החריף מע"א נ"י רבא דאמר בשבת דף י"ג רוב ע"ה מעשרין הן ולא חייש שמא יאכילו טבלים איך יחלוק על ברייתא זו. ותירצתי לו שבנדרים מדייק הגמרא ואל תהי רגיל אצל ע"ה הכוונה משום דאיתא בשבת שם בתוס' ד"ה רבא דהוי מעוטא דשכיח טובא שאינם מעשרין. לכך אצל פעם א' שפיר קאמר רבא דלא חייש שיזדמן מהמיעוט ע"ה אלא אמרינן מרוב ע"ה הוא שמעשרין. לאפוקי אם הרגיל עצמו אצל ע"ה יזדמן בתוכם נמי ממיעוט הנ"ל שאין מעשרין ויאכלו טבלים וק"ל והודה לי:

אל תפרוץ. אל תהי רגיל בנדרים כצ"ל כ"ה שם בגמרא:

שמא תמעול בשבועה. דחמיר טפי דכתיב ביה לא ינקה. ר"ן שם. ומקשה התוס' והא אמרינן לעיל נדרים סייג לפרישות מפרש ר"ת כגון שנודר לקיים המצוה כמו אשנה פרק זה או אעשה מצוה זו:

לאכול מן הקנים. המפרש גרס לאכול מן הקופה ר"ל שיצטרך לצדקה וכדאיתא בפסחים דמ"ט ע"א כל ת"ח המרבה סעודתו בכ"מ לסוף מחריב את ביתו וכו' ופי' המהרש"א מכח רבוי תענוגותיו מבקש למודו גם בביתו כן ועי"ז מכלה ממונו ומחריב ביתו למכור את כליו שבביתו וכו' ע"ש:

שמא תעבוד עבודת כוכבים. בכתובות דף ק"י איתא כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה ופי' המהרש"א דודאי הקב"ה הוא אל כל העולם אבל נקרא אל הארץ דהיינו ע"ש א"י כמ"ש הרמב"ן בפי' וילך והוא ע"פ הדמיון שעמו ישראל הם בארץ וכו' ע"ש:

כל הקבור בבבל וכו'. בכתובות שם איתא הכל בסגנון אחר ע"ש:
שנאמר כסא כבוד וגו'. עיין פסחים דף נד:

הלכה ג

הוא היה אומר. משמע שאדלעיל קאי שדברי ר"ע הן. אבל בפ"א פ"ב מ"ה משמע שדברי הלל הם ע"ש:
אין ע"ה. כתב במד"ש שמעתי שעם הוא לשון עמום מן התורה. והארץ הוא לשון תורה כדכתיב (יחזקאל ל"ו:כ') עם ה' אלה ומארצו יצאו ותרגום יונתן ומבי אולפנא נפקו מאורייתא. והר"ב כתב בפ"א פ"ה מ"י לשון ע"ה בכ"מ שרוצה בתיקונה של ארץ אבל אין בו חכמה להבדיל בתיקונים הראוי:
חסיד. אבל ירא חטא אפשר דהוי מתוך שהוא מתעסק בסחורה. רש"י ועי"ל פכ"ב:
לא הביישן למד. לפי שנאמר (משלי ל':ל"ב) אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה ופי' ע"ז רז"ל בברכות דף סג אם מנבל עצמו בדברי תורה סופו להתנשא אבל אם שותק שאינו שואל בהלכה ובשאר עניינים ישים ידו לפיו כלומר לא ידע כלום. רש"י ועיין לעיל פרק י"א:
ולא הקפדן מלמד. הרב שמקפיד על התלמידים כששואלים אותו לא ילמוד כראוי אלא צריך שיסביר פנים בהלכה לתלמידיו ואז התלמיד ישאלנו כל צרכו ולא ישאר במבוכתו. ר"ב ומדרש שמואל:
אלא שפוסקים מד"ת. בע"ז דף ג ע"ב איתא אמר רבי לוי כל הפוסק מד"ת ועוסק בדברי שיחה (בטלה רש"י) מאכילין אותו גחלי רתמים שנאמר הקוטפים מלוח עלי שיח וגו' (איוב ל':ד') וע"ש מהרש"א:
ועוד שאין מתחילין במקום שפוסקים. דומה להא דאיתא בעירובין דף ס"ד רועה זונות יאבד הון (משלי כ"ט:ג') כל האומר שמועה זו נאה ושמועה זו אינה נאה מאבד הונה של תורה. ופרש"י הונה כבודה של תורה וסופה להשתכח ממנו. רועה זונות נוטריקון זו נאה ואשננה ואעסוק בה עד שתתקיים בידי ובמשלי הנ"ל מסיים רש"י וסיוע במקרא שאין זונות במקרא מלא אלא זה בלבד ע"כ וכתב המפרש לכך אם פוסקים מד"ת ועוסקים בדברי שיחה שוכחין המקום שפוסקים ומתחילין במקום אחר ע"ש ועי"ל ספכ"ט:

הלכה ד

רשב"א אומר. בע"ז דף ח ע"א איתא ר' ישמעאל:
בטהרה. כלומר בלא כוונה ואין שמים על לב. רש"י שם:
ומשקה. ל"ג שם:

ומעלה עליהם. הכתוב. שם:
וקרא לך. משעה שאתה קרוי לו מעלה אני על אכילתך כאילו הוא מזבחו. רש"י:
המחלל שבתות. צ"ל המחלל את הקדשים וכ"ה בפ"א פ"ג מי"א. ובפ' חלק (סנהדרין דף צט) איתא ראיה מקרא ע"ז ובפ"א פרש"י המחלל את הקדשים שאינו משמרן כהלכה ומחללן מקדושתן והמבזה וכו' חילל חוה"מ בעשיית מלאכה או שנוהג בהם מנהג חול באכילה ושתיה דהואיל ואינם חמורים כי"ט אינו חושש לשומרם והמפר וכו' שאינו רוצה לימול. וכתב עוד והמלבין לא קחשיב נ"ל דר"ל הכא באדר"נ לא קחשיב ובזה מתורץ קושית התיו"ט ד"ה המחלל והר"ב כתב והמפר ברית שמל ומושך ערלתו לכסות המילה כדי שלא יראה שהוא מהול. והמגלה פנים בתורה וכו' היינו אפיקורוס כמנסה שהיה דורש אגדות של דופי למה לו למשה לכתוב ותמנע היתה פילגש זהו כי דבר ה' בזה וכגון מזרעך כדאיתא פ"ד דמגילה מ"ט א"נ שמעיז פנים לעבור על דברי תורה בפרהסיא ביד רמה ואין לו בושת פנים ע"כ:
אין לו חלק לעוה"ב. היכא דלא חזר בתשובה אע"פ שבאו עליו יסורים ומת ביסורין אין לו חלק לעוה"ב אבל אם חזר בתשובה קודם מותו אין לך דבר שעומד בפני התשובה. ר"ב וכתב במד"ש ובכלל אפיקורוס דתנן ריש חלק דאין לו חלק לעוה"ב איתנהו לכל הני. וזקיני בד"ח כתב שאפשר שהן בכלל אין תורה מן השמים דתנן התם וי"ל ג"כ דהנהו דפרק חלק אפילו יש בידו כל התורה והמצות אין לו חלק לעוה"ב אבל הני דהכא דוקא אם חצי זכאי וחצי חייב ואלו חמש הם בכלל החובות המכריעים לכף חוב ופי' זה נראה עכ"ל ועיין בתוי"ט סוף פ"ק דקדושין ולקמן ספל"ו:
ורע"א כל הנושא. עי' דא"ר ספ"א ודא"ז פ"י מש"ש בס"ד:
עובר. משום שסופו לשנאותה ויעבור על הכל:
חמשה לאווין. ג' לאוין הן וג' עשה דפריה ורביה ג"כ עשה דפרו ורבו. מפרש. ונ"ל דעשה דפרו ורבו לא פסיקא דאע"פ שקיים זה או שיש לו נשים הרבה על כל פנים הנך חמש פסיקא:

הלכה ה

האוכל אוכלין שאינם עולים על גופו. ר"ל שמזיקים לבריאות גופו וגרסת הג"מ פ"ג מהל' דעות שאינם עולים על לבו:
ג' לאוין. מה שאינו ראוי לעשות יכונה בשם לאוין וכן מוכח לעיל בהלכה הנושא וכו' ודא"ר ד"ה הנושא שפחה ע"ש:

שביזה את עצמו. שנראה כרעבתנות ואזהרתיה אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו (משלי כ"ג:כ') א"נ אל תשקצו את נפשותיכם כדאיהא בשו"ע י"ד סקט"ז:
ובוזה את האוכלין. לא תשחית (ס"פ שופטים):
ומברך ברכה שאינה כתיקונה. מאחר שמזיקו ואינו נהנה מוציא ש"ש לבטלה כדאיתא בשו"ע א"ח סר"ד וכעין זה כתב המפרש. ונ"א האוכל אוכלין שאינו מברך עליהן עובר וכו'. נראה פרושו ע"פ מה דאיתא ריש פ' כיצד מברכין ת"ר אסור לאדם שיהנה מן העוה"ז בלא ברכה וכו' מעל (וכתב המהרש"א אפילו אם שינה בברכת הנהנין לא יצא וכאילו לא בירך כלל ה"ז מעל גם הברכה שבירך היא לבטלה ע"ש שהאריך) אמר ר"ח ב"פ כל הנהנה מהעוה"ז בלא ברכה כאילו גזל להקב"ה וכנסת ישראל שנאמר וכו' ופרש"י גוזל להקב"ה את ברכתו. ולכ"י שבחטאו הפירות לוקין ע"כ ומסיים שם בגמרא חבר הוא לאיש משחית זה ירבעם וכו' ע"ש לכך קחשיב הכא הנהו ג' שביזה א"ע ר"ל שחבר הוא לאיש משחית. ובוזה את האוכלין שבחטאו הפירות לוקין. ומברך ברכה וכו' כדברי מהרש"א הנ"ל:

הלכה ו

הרי חנופה מבקש. בראותו שאין עצור ועזוב מאביו מראה בעצמו שנפשו חשקה בתורה. וכן הו"ל למעבד בחיי אביו א"ז שהוא רק לפנים ולתנופה:
שאין יד ב"א. שלא יתגאה על הבריות עד שאין מתערב עמהם לגודל רום לבבו:
שמבלעת פרצופים וכו'. ר"ל שנבלעים בתוכו ציורים כדאיתא בב"ק דף צ"ח ע"ב ככשורא לצלמי פרש"י כקורה זו הנבחרת משאר קורות לתקן בה צורות ודיוקנאות וכ"ה בכתובות דף פו ע"א:
במקומה עומדת. דע"י דריסת רגלים נתחזק היטב כדאיתא בב"ב פרק לא יחפור וכה"א אשכון את דכא ושפל רוח (ישעיהו נ"ז:ט"ו) ואת דכאי רוח יושיע (תהילים ל"ד:י"ט):

פרק כז

הלכה א

ר"א כל המכבד את התורה. שאינו מניחה אלא במקום קדש ולא על ספסל שיושבים בו ב"א ולא גם תורה ע"ג תורה ד"א כל המכבד את התורה שאינו מלמדה לתלמיד שאינו הגון שנאמר יפוצו מעינותיך חוצה (משלי ה':י"ז) לתלמיד הגון. ואין לזרים אתך לתלמיד שאינו הגון. רש"י. והר"ב כתב כל המכבד וכו' הדורש החסירות והיתירות שבתורה

ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר שאין בה דבר לבטלה אין לך כבוד תורה גדול מזה א"נ המכבד ס"ת ולומדי תורה והעוסקים בה כל אלו בכלל המכבד את התורה הם:
גופו מכובד על הבריות. כלומר על כל הבריות שבעולם ואפי' בע"ח כי חוט של חסד משוך עליו. ועם אבני השדה בריתך (איוב ה':כ"ג) וחית השדה השלמה לך. וכעין מוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ כי ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי ט"ז:ז') וארז"ל במ"ר בראשית פנ"ד וילקוט אפי' הפרעושים וכן מצינו אותן העופות שבאו לכבוד אותו חכם והיו סוככים בכנפיהם עליו ואפשר עוד הפי' גופו יהיה מכובד יותר על כל הבריות המכובדות שבעולם כי התורה היא מדברים שאין לה שיעור וכן המכבדה כבודו בלא שיעור: מד"ש:
ד"א כי מכבדי וגו' כצ"ל. מפרש. ובפ"א רפ"ד איתא האי פסוק על דברי ב"ע איזהו מכובד וכו' את הבריות:

הלכה ב

שנאמר לסוסתי. בפ' חלק (סנהדרין דף צד ע"א) איתא ט"א שפרע לו הקב"ה בעצמו משום שחירף בעצמו דכתיב מי ה' אשר וגו' נפרע הקב"ה בעצמו שנאמר וינער ה' את מצרים וגו' סנחריב שחירף ע"י שליח וכו' ע"ש:
כ"י היתה משבחת. כלומר שנמוגו כל יושבי כנען וכל יושבי תבל היו משבחין לישראל על הגדולות והנפלאות שנעשו להם:
ריב"ק וכו'. בילקוט ש"ה וחבקוק ג' איתא בשם מכילתא בזה"ל דרש ר' פפייס רכב פרעה על סוס זכר נגלה עליו הקב"ה על סוס זכר שנאמר דרכת בים סוסיך רכב פרעה על סוס נקבה כביכול נגלה עליו על סוס נקבה שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה ע"ש וכ"ה הכא בס"א:
מרום הרים. הר הבית:
ירכתי לבנון. זה בהמ"ק שמלבין עוונות:
ואכרות קומת ארזיו. לא אלך לארצי עד אשר אחריבנו מן המקדש והן שריו וגבוריו:
ואבוא מרום. כצ"ל הגם שבמלכים ב' י"ח כתיב מלון אבל הכא איתא סדר הפסוקים מישעיה ל"ז. ועיין סנהדרין שם צ"ד מפרש הגמרא באריכות כל הסוגיא והמאמר גם כמה שנויים איתא התם:
קיצו. סופו ר"ל לסוף גבהו וזה בהמ"ק:
יער כרמילו. טוב שבחו וכובד חזקו ומליאת ארצו ויופי הדרו:

אני קרתי ושתיתי. כלומר התחלתי בכל מעשי וגמרתי והצלחתי כזה הכורה בור ומוציא מים ומצליח:
קרתי לשון מקור:
ואחריב בכף פעמי. באתי לצור על עיר הבטוחה בחוזק נהרותיהם הבאתי עליהם גייסות רבים וכלו מימי נהרותם בשתייתם ובשתיית בהמתם ומדרך כף רגליהם:
יאורי מצור. יאורי עיר הבאה במצור ואחריב לשון הוה כלומר כן דרכי תמיד. כ"ז מפרש"י שם:
ר"י וכו' הלומד ע"מ ללמד וכו'. עיין במפרשים פ"א פ"ד מ"ה:
הוא היה אומר. משמעו ר"י בנו של ר"י ב"ב אבל בפ"א ספ"ב איתא זה בשם ר' טרפון ע"ש:
לא כל התורה כולה. שם איתא לא עליך המלאכה לגמור וכו' ופי' הר"ב לא שכרך הקב"ה לגמור את כולה כדי שתפסיד שכרך אם לא תגמרנה. ושמא תאמר איני לומד ואיני נוטל שכר לא אתה בן חורין ליבטל ע"כ העול מוטל עליך לעבוד:
מוסיף שכר הרבה. ולא תעלה על דעתך שכשתקבל המתנה הרמוזה במתן ובהרבה שינוכה משכרך מד"ש וכתב זקיני בד"ח אבל תשלומין לא שייך לומר הרבה כי אין התשלומין רק מה שראוי לשלם ולא הרבה אבל שכר מתרבה עכ"ל ועיין סוף מנחות:
בן חסמא. גרסת התוי"ט בפ"א ספ"א ר"א חסמא ע"ש הטעם ע"פ מדרש:
קינין. קרבנות העוף קרויין קינין לשון קן צפור ויש בהן הלכות חמורות כגון אם נתערבו חובה בנדבה או עולת העוף שמעשיה למעלה בחטאת שמעשיה למטה. ר"ב:
ופתחי נדה. הל' נדה שאבדה וסתה וצריכה לשמור עד שתחזור לפתחה ופעמים שהיא צריכה לטבול צ"ה טבילות לדברי האומר טבילה בזמנה מצוה. נ"א נדה שאבדה פתחה ואמרה עד א' טמא ראיתי ואיני יודעת אם בימי נדה או בימי זיבה פתחה י"ד יום שאינה חוזרת לפתחה עד ט"ז יום כדמפורש בנדה דף כט. רש"י ור"ב:
הן הן גופי הלכות. כלומר אל יהיו קלות בעיניך אלא שים לבך עליהם כי חמורות הן יותר מדאי ותמצא בהן עומק גדול. רש"י. והר"ב כתב הן הן גופי הלכות עיקר תורה שבע"פ שמקבלים עליה שכר ע"כ ולא בא למעט שאר הלכות ח"ו אלא לפי שהן דומים לתקופות וגימטריאות שהן חשבונות בעלמא ושמא תאמר שאין מקבלים עליהם שכר לזה קאמר שהן הן גופי תורה כעיקר תורה שבע"פ ומקבלין עליהן שכר ועיין עוד מזה בתוי"ט:
הלכות. הדינין והעבודות. גמרא בחגיגה דף י' ע"א:
והטהרות והטמאות. כ"ה שם במשנה:
והנדות. שם איתא ועריות:

הן הן גופי תורה. מקשה בגמרא שם סוף הפ' הני אין הנך לא אלא אימא הן והן גופי תורה ופרש"י אלו ואלו:

סידור של שלחן. ר"ל הלחם הפנים שהיו מסדרין בשלחן של היכל בכל שבת החדשה. והיו לוקחין הישינה. ועי"ז נשתלחה הברכה לעולם והסי' שלחן מלכים ולכך היה ג"כ השלחן בצפון כי מצפון זהב יאתה (איוב לז כ"ב) כדאיתא ספ"ק דיומא:

ועשיית ב"ד וקיומיהן. ועי"ז מקיימים אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו וזה מביא טובה לעולם שחלין כל הברכות הנאמרים שם ונתתי גשמיכם וגו'. וכן יתרו אמר על מנוי דיינים וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום:

הלכה ג

האומר אין הלכה זו נבראת וכו'. כדאיתא סנהדרין דף צט ע"א תניא אידך כי דבר ה' בזה האומר אין תורה מן השמים ואפי' אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו זה הוא כי דבר ה' בזה ואפי' אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה מק"ו זה מג"ש זו (ר"ל שכופר בפירושה והוא תורה שבע"פ. רמב"ם הלכות תשובה פ"ג ה"ח) זה הוא כי דבר ה' בזה ע"כ ע"ש:

ממדה שאין לה קצבה וכו'. ר"ל התורה שהיא ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים ושמא תאמר מה לי לייגע כחי לריק סוף סוף בלתי אפשר לגומרה וגלל זה נשא משלו לקחת מוסר שלא יתבטל רגע א' והיינו לא' שהיה נוטל מי ים וכו' עד היה מקצר בדעתו ר"ל שנתן אל לבו שהמלאכה זו לא תועיל לו באשר שא"א לגמרה ולכך היה מתעצל עד שבא א' ומזרז אותו מה איכפת לך הרי דינר זהב אתה נוטל בכל יום. מפרש. וכדאיתא לפני זה לא כל התורה וכו' כל המרבה מוסיף שכר:

הלכה ד

יהי כבוד תלמידך וכו'. שאתה מתפאר בו והרי כבודו הוא כבודך לפיכך דין הוא שיהיה חביב עלך כשלך ככבוד עצמך. אבל בכבוד חבירך לא מצי למתני חביב שהרי אין חלק בכבודו של חבירו דמה טיבו של כבוד חבירו אצל כבוד שלו לפיכך תלה כבוד חבירו כמורא רבו:

ומורא רבך וכו'. דהא דרשינן את ה"א תירא לרבות ת"ח וכ"ש לרבו ומוראו מפורש פ"ק דקדושין לא ישב במקומו ולא יסתור דבריו. רש"י וכתב במד"ש אם כבוד תלמיד ככבוד חבר וכבוד חבר כמורא הרב א"כ הכל שוה אלא אינו משוה אותם לגמרי רק לענין החביב הוא דמשוה אותם כלומר שיהיה חביב עליו כפי שהוא בטבע אוהב וחביב בעיניו לכבד או לירא במי שהוא מדרגה גדולה מזו ומלת חביב נמשכת לכולם עכ"ל:

תלמידו וכו' ככבוד חבירו. צ"ל חביב עליך כשלך:
בי אדוני. עיין בתוי"ט שם שוקלו כנגד שכינה. לכך אמר יהושע כלאם שמי שהמרה בך כאילו המרה נגד כבוד שמים:
מפני שבראשונה היו אומרים. אדלעיל קאי ויען יהושע וכו' מה שהיו אלדד ומידד מתנבאים וכדאיתא בסנהדרין דף יז רב נחמן ב"י אומר על עסקי גוג ומגוג היו מתנבאים שנאמר וכו' והאדר"נ משמיענו עוד דברים אחרים שהיו מתנבאים מה שעתיד להיות דגן ביהודה. ותבן בגליל שהדגן בגליל היה נחשב נגד דגן שביהודה לתבן. ובעבר הירדן היה גרוע הגידול שהיה נחשב רק למוץ וכדאיתא במנחות ר"פ כל הקרבנות. ומה שמדייק תיבת שבראשונה היו אומרים דאיתא התם בסנהדרין אלא למ"ד משה מת למה אמר מי יתן וגו' מינח הוי ניחא ליה (בתמיהה) לא סיימו קמיה לכך מדייק שלא היו אומרים לפני משה כל נבואתם כ"א מה שהיו אומרים בראשונה:
חזרו לומר. ועוד היו מתנבאים שלבסוף בעקבות החורבן אין דגן ביהודה אלא יהיה נחשב לתבן ולא כאשר היה מקדם וכן לפי ערך בגליל יהיה נחשב רק למוץ וכו' וכדאיתא סוף סוטה מי"ב רשבג"א משום ר' יהושע מיום שחרב בהמ"ק אין יום שאין בו קללה ולא ירד הטל לברכה וניטל טעם הפירות ר' יוסי אומר אף ניטל שומן הפירות ע"ש והמפרש האריך בשני אופנים דרך דרוש וגם רוצה להגיה והנלע"ד בדרך פשוט כתבתי:

פרק כח

הלכה א

רבי נתן אומר וכו' כאהבה של תורה. כד"א סוף משלי ואת עלית על כולנה וכדומה פסוקים רבים:
כחכמה של א"י. וכן מוכח בקדושין דף מט ע"ב דאיתא התם עשרה קבין חכמה (פרש"י תורה וד"א) ירדו לעולם תשעה נטלה א"י ואי כ"ע כולו וכ"ה בכתובות דף ע"ה חד מבני א"י כתרין מבני בבל:
כיופי של ירושלים. שם בקדושין עשרה קבין יופי ירדו לעולם ט' נטלה ירושלים וכו' וכה"א (איכה ד':ב') בני ציון היקרים המסולאים בפז. מפרש:
כעושרה של מדי. י' קבין עשירות וכו' ט' נטלו רומי וכו' גמרא שם ועל מדי קחשיב ט' קבין כנים ע"ש:
כגבורה של פרס. שם י' קבין וכו' ט' נטלו פרסיים:
כזנות של ערביים. שם י' קבין וכו' ט' נטלו ערביים:

כנסות של עילם. שם י' קבין וכו' ט' נטלה עילם:
ויאמר אלי לבנות וגו'. כצ"ל:
בארץ שנער. זה בבל. ורישא דקרא ורוח בכנפיהם היא גסות הרוח. רש"י וע"ש בתוס':
ככשפים של מצרים. שם י' קבין וכו' ט' נטלו מצרים:

הלכה ב

חכם הדר בא"י. משום דלעיל קאמר ואין לך חכמה כחכמה של א"י שנטלו ט' קבין כי אוירה דא"י מחכים ולכך נקט חכם כי סתמא כן הוא וכדלעיל חד מבני א"י כתרין מבני בבל:
ויוצא חו"ל פגם. שאין אוירה מחכים כא"י ונפגם מחכמתו:
הדר בה משובח. אבל אם היה נשאר דר בו היה משובח לעולם:
ואע"פ שפגם. שיצא לח"ל ונפגם מחכמתו מ"מ הוא משובח יותר בחכמתו בהיותו בח"ל מכל המשובחים שבמדינות אחרות וכדמספר ומשבח ג"כ באריכות במדרש איכה מחכמת בני א"י ע"ש:
משלו וכו' דומה לברזל. נקט המשל לברזל כד"א (בפ' עקב) ארץ אשר אבניה ברזל אל תקרא אבניה אלא בוניה. וכדאיתא מנחות דף זה ע"ב הקשה אדם קשה כברזל וכתבו התוס' שבח הוא לתלמיד חכם כדאמר פ"ק דתענית דף ז' כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם. חכם וחריף שיכול לחתך הלכה כברזל:
הנדאי. ארץ כוש עיין רש"י יומא דף לד:

הלכה ג

כל המשים שלום בתוך ביתו. שמקיים יהי שלום בחילך וגו':
מעלה עליו הכתוב. שציוה על כך וכדאיתא בפ' השלום ע"ש:
כאילו משים שלום בישראל. הטעם שכל א' מב"ב ילמדו מדה זו ממנו לנהוג א"ע עם ב"ב ג"כ ונמשך מדה זו ומתפשטת בכל ישראל להיות שלום ביניהם. מפרש. ול"נ ע"ד דאיתא לעיל ספ"ד ובפ"א ספ"ק על ג' דברים העולם עומד וחד מנהון השלום ואיתא לעיל ספ"ג ופ"ק דב"ב דף יא כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא לכך אם משים אפי' רק שלום בביתו נגד א' כאילו משים שלום בישראל וע"ד שכתבתי לקמן פל"א ד"ה כאילו קיים עולם מלא בשם הר"ב ע"ש:

הלכה ד

מלכות כותים אוכלת. ר"ל שמכלות הבני מדינה בנתינות ומסים הללו:
במכסאות. יותר מדאי במכס שאין לה קצבה:

במרחצאות. עיין ריש ע"ז:
ותרטייאות. שבת דף קנ ע"א איתא אר"ש בר נחמני א"ר יוחנן הולכין לטרטיאות וכו' לפקח על עסקי רבים בשבת וכו' ופרש"י טרטיים וכו' מיני פלטין הן ששם נאספו לבית הוועד ע"כ. וזה הוא ערכותיהם של כותים שדנין בהם ומרבים שכר לסופריהם וע"ל ספכ"א:
וארנוניות. מס שגובה המלך מן התבואות כך וכך כורין מן השדה לשנה. רש"י בסנהדרין דף כו ע"א:

הלכה ה

ד"ת קשין לקנותן וכו'. ע"ל פכ"ד משי"ש בס"ד ובחגיגה דף טו:
דברי שטות וכו' נוחין לקנותן. דיצה"ר מגרה ומסית מהרה לזה:
וקשים לאבדם. נמי ממעשה היצה"ר:
כשק. שדבר המתקיים הוא כדמפרש אח"כ:
ד' או ה' שנים. כך שבשתא ודברי שטות כיון דעל על:
ר' יהודה הנשיא. הוא רבי. והיינו דאמר רבי קודם מותו לא נהנתי מהעה"ז אפילו באצבע קטנה כתובות דף קד ע"א:
כל המקבל וכו' העה"ז. כד"א ומשלם לשונאיו אל פניו וגו' ס"פ ואתחנן:
וכל וכו' נותנין לו תענוגי העה"ב. סיפא דקרא דלעיל ושמרת את המצוה וגו' היום לעשותם ופרש"י היום לעשותם בהעה"ז ולמחר להעוה"ב ליטול שכרם וכדאיתא בעירובין דף כב כי סוף הכבוד לבא:

הלכה ו

לטבח שהתקין סעודה. כי סתמת הטבח שעושה סעודה באשר שיש לו בשר למכור:
אלא לעצמו. כך הצדיקים מה שמסגלים תורה ומצות ומע"ט בהעה"ז שמור להם לעה"ב מפרש:
אבל רשעים שרע להם. כי יש רשע ורע לו כדאי' בברכות דף ו':
שהתקין סעודה. שע"י יסוריו ועניו מתוקן העוה"ב אבל רשעתו גורם לו שנוטל הצדיק חלקו בג"ע וכדאיתא חגיגה דף טו ע"א ומכ"ש מרשע וטוב לו בהעוה"ז שנוטל חלקו וכו':

הלכה ז

יהי סתרך עליך גלוי. שלא יאמר הנני בחדרי חדרים מי רואני כי הקב"ה מכה"כ. וכן מצינו בברכות דף כח שריב"ז אמר לתלמידיו הלואי שיהיה מורא שמים עליכם כמורא

בו"ד. א"נ שלא תדבר א' בפה ואחד בלב כי הקב"ה חופש כל חדרי בטן ואין מלה בלשוני הן ה' ידעת כולה (תהילים קל"ט:ד') ובזה נראה לכוין ג"כ הפסוק בפי מטות והייתם נקיים מה' ומישראל דלכאורה קשה מה צריך לנקות עצמו לפני ה' כי הוא יודע הכל כדלעיל אלא משום האדם יראה לעינים ויכול לדבר אחד בפה ואחד בלב לכן הזהיר משה רבינו ע"ה והייתם נקיים מה' שזה בוודאי צריך להיות בלב שלם בלי שום רמיה שבעולם כי הוא חופש כל חדרי בטן כך יהיה הנקיון מישראל באמת ובתמים:

ודבר שא"א לשמוע. סוד הכמוס:

אל תאמר לחברך. כי חברא חברא אית ליה ויצא הקול גם עוף השמים יוליך את הקול וכן מפרש הר"ב בפ"א פ"ב מ"ד ושם המשנה בסגנון אחר והמפרש כתב דבר שא"א לשמוע וכו' משום שסופך נתפסת עליו כבדאי:

הלכה ט

מרבה להוציא. זבל הנמאס:

וכל המרבה בשר. שמרבה אכילה ושתיה עד שנעשה שמן ובעל בשר. ר"ב:

מרבה רמה ותולעה. וקשה רמה למת וכו' גם נמאס בה:

וכל המרבה מע"ט וכו'. קמ"ל האי תנא שכל רבוים קשים לאדם חוץ מרבוי תורה ומע"ט. ר"ב שם:

שלם בגופו. לאפוקי כשהוא מלא עונות גופו מתייסר ביסורים כד"א (תהילים פ"ט:ל"ג) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עוונם. כ"כ המפרש:

מדרש. ע"י"ל ספכ"ט:

אבן פיספס. ע"י"ל פכ"ד ד"ה לכוס שיש לו פיספס:

הלכה י

ד"א. מלאכה או סחורה:

טפל. כי אע"פ שראוי לעסוק בד"א כדאיתא שם פרק ב' מ"ב שטוב תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו' מ"מ עכ"פ יהיה הד"א רק הטפל והעיקר יהיה הת"ת:

לאיסטרטיא. שביל. מפרש:

שלא יכווה באור וכו'. ר"ל שלא יטה מן התורה לד"א כ"א דוחק השביל הצריך להכרחי שיהיה ד"א טפל. וכד"א יגיע כפיך יהיה רק מה שאתה צריך לאכול כדכתב המהרפ"א בח"א והעוללות אפרים ע"פ משל:

פרק כט

הלכה א

רבי שמעון בן אלעזר אומר משום ר"מ. בפ"א פ"ד מח"י ליתא משום ר"מ אלא רק רשבא"א:

ואל תנחמהו וכו'. שמתוך שצרתו עומדת כפניו אינו מקבל תנחומין. רש"י. והר"ב כתב שבשעת החורבן כביכול היה הקב"ה מתאבל בקשו מה"ש לנחמו ורוח הקודש משיבן אל תאיצו לנחמני (ישעיהו כ"ב:ד'):

בשעת אבלו. ה"ג המד"ש בשם הרשב"ץ נמי בפ"א שם:

ואל תשאל לו בשעת נדרו. למצוא פתחים להתיר לו את נדרו מפני שאז על כל פתח ופתח שתמצא לו. יאמר אדעתא דהכי נדרתי. ר"ב. (כי מתוך כעסו יאמר על כל ענין שבעולם אני נודר ונמצא שאינו בא לידי חרטה לעולם). ומסיים הר"ב ומצינו שכשנשבע הקב"ה למשה שלא יכנס לארץ לא התחנן מיד אלא המתין ואח"כ התחיל להתחנן. וי"א אל תשאל וכו' בזמן שהוא נודר שום דבר לעשות אל תשאל לו לאלתר שלם את נדרך מיד שמא הוא מתחרט מאותו נדר שכשרואה שאתה דוחקו לקיים הנדר הוא כועס ומתחרט ואומר טוב היה לי לשתוק מאשר נדרתי ומתחרט. רש"י:

ואל תשתדל וכו'. מפורש ס"פ זה:

אהוב את המוכיחך. שעי"ז אתה יודע הקלקול שצריך תיקון וזה שמסיים שמביאך להעה"ב:

ושנא את המשבתך. שחנופה הוא מבקש בזה ובפרט שאינו מעמידך על האמת והיושר וזה שמסיים שמוציאך וכו':

לבו הולך. שיש ביד האדם להטות הלב כדאיתא במ"ר בראשית פל"ד ובילקוט שמואל א' הרשעים הם ברשות לבם. כד"א ויאמר עשו בלבו. ויאמר ירבעם בלבו. אמר נבל בלבו. ויאמר המן בלבו. אבל הצדיקים לבם ברשותם שנאמר וחנה היא מדברת על לבה. ויאמר דוד אל לבו. וישם דניאל אל לבו. דומיא לבוראם ויאמר ה' אל לבו ס"פ בראשית ע"כ:

ונקט ג' חלוקות. הולך לרמוז על המחשבה כמו ולבי הלך וזהו שאמר אדם הולך שיש לו שום מחשבה לבו הולך ונמשכת אחריו. עומד שירצה לחזור ממחשבתו כמו ותעמוד מלדת. לבו ג"כ עומד:

יושב שעושה מעשיו במיושב ובמתון. מפרש:

הלכה ב

כל השוקד. ענין התמדה וזהירות והמהירות כד"א לשקוד על דלתותי (משלי ח:ל"ד). מפרש:

בארץ. ר"ל הקב"ה יש לו שלוחים בארץ להעניש האדם וכדמצינו במ"ר ס"פ קרח במעשה דצפרדע (מפרש) ובור וחולדה בתענית דף ח ועוד בהרבה מקומות בש"ס אע"פ שארבע מיתות בטלו דין ד' מיתות לא בטלו:

הלכה ג

ונתעסק בהן. שחוזר על למודו:

ולא שכחן. ע"כ אינו שוכח:

ושנאן אותו לאחרים. והם חזרו על הדבר כדי שיתקיים בידם:

תפשם ותפשום. שהוא תופש הדבר שאינו שוכח וכן תלמידו:

הניעור בלילה. שניער והקיץ משינתו:

מתוך דברי תורה סימן יפה לו. כשאדם ישן נשמתו עולה למעלה ומלמדין אותה תורה אם הוא למד תורה ביום כדאיתא בזוהר. מפרש:

מתוך דברי שיחה. בעלמא או סחורה או צער כמו מרוב שיחי וכעסי סימן שלא הניחוהו לעלות מפני שנפשו לא מטוהרה. כ"כ מפרש:

ר' יהושע בן חנניה. בפ"א פ"ג מ"ד איתא ר"ח בן חכינאי:

ואינו פותח פיו בדברי תורה. לפי שהלילה הוא זמן למזיקים ואם היה לומד תורה היתה משמרתו. במד"ש כתב בשם ר' יונה. הניעור בלילה שהם שעות פנויות למחשבת התורה שאין לו מלאכה לעשות ואינו שומע קולות ב"א ואם יפנה לבו לבטלה מתחייב בנפשו שמפסיד זמן טוב ללמוד התורה וכאילו הוא המית את עצמו לפי שהניח דבר המוסיף ימים ושנות חיים יכו' עיין שם שהאריך בזה:

ולא יצא לאויר העולם. דכשהוא במעי אמו למד תורה כדאיתא במס' נדה דף ל' ע"כ אמר שלא יצא זכו' באשר שהולך מדרך החיים לדרכי המות במה שפורש מד"ת. וקצת מזה כתב ג"כ המפרש:

הלכה ד

כל המכבד חבירו לשום ממון. כלומר שחונף ומסכים לדברי רשע שני מפני הנאת ממון שיקבל ממנו. וכל הבוזה חבירו לשום מצוה. שמוכיחו על מעשיו הרעים ומהפך אותו לטוב:

אם יתן לי וכו'. שבזה היה מראה שראוי ליתן לו ממון רב וכפרש"י שם בחומש למדנו שנפשו רחבה ומחמד ממון אחרים אמר ראוי ליתן לי כל כסף וזהב שלו וכו' ובזה מתורץ קושית המפרש:

אפי' כל עבדיך וכו' איני שומע להם. קשה והלא הפסוק מסיים ואח"כ אצא נמצא היה שומע להם. וי"ל דהכוונה של פסוק היה על פרעה עצמו אם פרעה יאמר לו לצאת אז אמר משה יצא ולא רצה משה לאמר בפירוש על פרעה רק בכנוי לעבדיו משום כבוד מלכות. וכדאיתא בזבחים דף ק"ב ע"א ומנחות דף צ"ח א"ר ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך דכתיב וירדו כל עבדיך אלה אלי ואילו לדידיה לא קאמר ליה ופרש"י לא קאמר ליה וירדת אלי והשתחוית לי לאמר וגו' ואע"ג דמסקנא הכי הוי דכתיב שם (בפ' בא) ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו וגו' ע"כ. ונראה הטעם מפני שהמלך מנהיג המדינה ואנחנו מחויבים אפילו להתפלל בשלומו כדאיתא בפ"א פ"ג הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה וכו':

בכבוד שנאמר ויקרא למשה ולאהרן. ר"ל פרעה בעצמו כדלעיל. נמצא נפטר ממנו בכבוד על שהוכיחו לכבוד השם יתברך ב"ה:

לילה אמרו וכו'. היא מלתא באפי נפשה דקשה לילה ל"ל דכבר כתיב ויקם פרעה לילה ע"כ לדרשא אתי דזה היה תשובת משה ואהרן וכי בלילה וכע"ז כתב המפ':

ובראש גלוי. ביד רמה לעיני מצרים ותרגומו בריש גלי לעיני כל מצראי. ובזה מתורץ שלא הביא קרא המוקדם בפ' בא ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות וגו' כי שם לא נאמר שהיה ביד רמה (כ"א בפרשת בשלח ולא נאמר שם שהיה ביום) ואגב אמינא מה שנ"ל עוד תירוץ על קושית הגמרא דברכות דף ט' בפ' בא כתיב בעצם היום הזה וגו' ובפ' ראה כתיב כי בחדש האביב הוציאך ה"א ממצרים לילה ע"ש התירוץ ונ"ל ע"פ ת"י פי יתרו על פסוק ואשא אתכם על כנפי נשרים. ת"י ואובילת יתכון לאתר בית מקדשא למעבד תמן פסחא ובההוא לילה אתיבת יתכון לפלוסין עכ"ל נמצא לפ"ז קיימא שפיר השני מקראות הוציאך וגו' לילה ר"ל לא"י להקריב הפסח ובעצם היום יצאו כל צבאות לגמרי ממצרים וק"ל:

הלכה ה

אצל ר"י ב"א הקפר. ביומא דף פ"ו ע"א איתא שאל ר' מתיא ב"ח את ראב"ע ברומי:

חלוקי כפרה. שחלוקים בכפרתן זה כך וזה כך רש"י שם:

ושלשה הן. הנחלקים שיש עבירה שהיא צריכה לזה ואינה צריכה לזה אבל תשובה אינה מן החלוקים שהיא צריכה לכולן. רש"י:

שובו בנים. ומיד ארפא למדת שיש עבירה שמכפרת בתשובה. רש"י:
כי ביום הזה יכפר למדת שיש עבירה שצריכה יוה"כ:
ופקדתי בשבט פשעם. למדת שיש עבירה שצריכה יסורין ומסתבר הקל לקלה והחמור לחמורה רש"י. וכתיב וכו' אם יכופר וגו'. לא שייך הכא כ"א לקמן על חילול השם וגם בגמרא שם ליתא כי זה אינה מחלוקי כפרה שמועיל תשובה כדלקמן:
ובשאר ימות השנה מכפרין. ר"ל בזמן ההוא שסובל היסורין אפילו בתוך השנה אבל בגמרא שם ליתא הך בשאר וכו' ע"ש:
אלא תשובה ויסורין. שם איתא אלא כולן וע"ש במהרש"א שהאריך בזה בח"א. ובגמרא שם מפרש ה"ד חילול השם אמר רב וכו' ר"י"א וכו' רב יצחק בר אבדימי אמר כל שחביריו בושים משמועתו וכו' אביי אמר כדתניא ואהבת את ה' אלהיך שיהיה ש"ש מתאהב על ידיך וכו' ובזמן שאדם קורא ושונא ומשמש ת"ח ואין דבורו בנחת עם הבריות ואין מו"מ נאה בשוק ואינו נושא ונותן באמונה מה הבריות אומרים וכו' ע"ש לכך סמך ע"ז איסי בן יהודה מפני מה ת"ח וכו' אלא מפני שהן בוזין בעצמן על ידי חלול השם והיינו שכל חביריו בושים משמועתו וכו' ובני עלי יוכיח שנענשו על חלול השם שהיו בוזין בעצמם נגד העם במעשיהם לכך סמך שפיר איסי בן יהודה דבריו הכא. ועי"ל פרק כ"ו ד"ה הוא היה אומר מפני מה ת"ח וכו' ובדא"ר פ"ב:

הלכה ז

ואין בידו הלכות. ר"ל פלפולו של הגמרא והוויות דאביי ורבא:
טעם של חכמה. כי פלפול הנ"ל נקרא חכמה כדאיתא בשבת דף ל"א פלפלת בחכמה. מפרש. וסוף ב"ב איתא הרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות וכו':
ואין בידו מדרש. ר"ל דרש החכמים על פסוקים ואגדות שבש"ס ומדרשים שהכל דברי מוסר ויראה וע"ל ספכ"ח:
בידו מדרש וכו' ואינו מזויין. כי ההלכות שנונים ככלי זיין אבל גבור הוא מפני שע"י מדרש ירא שמים הוא ונקרא גבור כדלעיל ריש פ"ד במ"א איזה גבור הכובש את יצרו. מפרש וע"ל פכ"ב:
זה וזה גבור ומזויין. ששניהם צריכים זה לזה:
הוי זהיר בשאילת שלום וכו'. בין להקדים ובין להשיב וכדאיתא ברכות דף ו' ע"ב א"ר חלבו א"ר הונא כל שיודע בחבירו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום שנאמר בקש שלום ורדפהו (תהילים ל"ד:ט"ו) ואם נתן לו ולא החזיר נקרא גזלן שנא' (ישעיהו ג':י"ד) גזלת העני בבתיכם ע"כ וסיפיה דקרא מה לכם תדכאו עמי וגו' נמצא דבר זה מביא ג"כ

למחלוקת ולכן נקרא שלום שמקרב הבריות וגיטין ס"פ הניזקין איתא דרב חסדא היה מקדים שלום אפיי לכותי וזה שמסיים הכא ואל תבא נ"א ואל תכנס לבית המחלוקת:
ואל תשתדל לראותו. זהו הפיסקא מתחיל בה ראש הפרק זה. והכי מפרש כי גם זה שאל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו הוא מפני ד"ש וז"ל המד"ש והר"ס אלמשונינו כתב כי אמר שלא ישתדל לראותו בשעת קלקלתו אם לא שיהיה זה במקרה שימצא שם כי אז אין ראוי שיפרד ממנו עד ינחמהו מצרתו אך אם ישתדל לראותו אז הנה זה יוליד ביניהם איבה תחת אהבה כי יחשוד חבירו שהוא שמח במפלתו במה שראה שהשתדל לראותו מיד כ"א היה משתדל ללכת אליו לנחמו בדברים ובהבטחות טובות כראוי אז היה מוסיף אהבה ואחוה אך אמנם כאשר לא יהיה ההשתדלות רק לראותו לבד בלתי דבר אחר אז תפסיד אהבה ע"כ אמר ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו. ירצה לא תהיה השתדלותך בשעת קלקלתו לראותו לבד עכ"ל:
שב במקום חבירים. ששאר חבירך יושבים ואל תחמוד גדולה כ"א הוי זנב לאריות טוב לך שתהיה זנב לאריות לאנשים טובים מהיותך ראש ושר לרקים רש"י. והמד"ש כתב בשם הרי"ן שושן ז"ל כי הארי מעלה זנבו על ראשו והשועל מוריד ראשו תחת זנבו. כמוהו בבני אדם הנכבד מכבד לקטן ממנו ורואה לו מעלה עליו. והנקלה מבזה אל הנכבד ממנו ויורידהו למעה לארץ וכ"כ הרב רבי מתתיה היצהרי הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע (משלי י"ג:כ') יתכן לפרש מלשון רועה יהא מונהג מאחרים לא מעצמו אבל ההולך עם חכמים סופו שינהוג לאחרים עכ"ל:

פרק ל

הלכה א

רבי נתן בי"א. בפ"א פ"ד מ"ט איתא רבי יונתן אומר וגם הגרסא בהיפך בתחלה כל המקיים וכו' ואח"כ כל המבטל וכו' ע"ש:
כל המבטל ד"ת מעושר. מחמת רוב ממון צריך ליתן לבו פעם לכאן ופעם לכאן ואין לו פנאי לעסוק בתורה. ר"ב:
וכל המקיים ד"ת מעוני. שהוא דחוק למזונות ומתבטל ממלאכתו כדי לעסוק בתורה. ר"ב. וע"ש בתוי"ט וד"ח:
סופו לקיימה מעושר. גם היות נסיון פעמים רבות יורה בחלוף זה ועובדא דר"א בן פדת בתענית יוכיח אי בעו לאחרובי עלמא כתב זקיני בד"ח דמתניי בבינוני במזלו ועוד כדי שהעושר לא יבטלו. עיין תוי"ט ועוד האריך בתירוץ קושיא זו המד"ש וכתב שהרמז ג"כ

המקיים את התורה מעוני בעוה"ז סופו לקיים מעושר בעוה"ב וכד"א להנחיל אוהבי יש וכו' א"נ המקיים וכו' מעוני שזן ומפרנס לומדים ותלמידים מעוני מאותו מעט שיש לו וכו' יקויים בו עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר סופו לקיימה מעושר וכו'. ומור"ם אלשיך כתב שבשורה היא אם אדם הרגיל עצמו ללמוד אף מתוך הדחק בידוע שאם יתעשר לבסוף ילמד ג"כ ולא יבטלנה ועי"ל ריש פ' ל"א שייך ג"כ להכא:

תנחומי אבלים וביקור חולים. הוא ג"ח שבגופו:

וג"ח. שבממון:

מביאים טובה לעולם. שעל ג"ח העולם עומד כד"א עולם חסד יבנה. ועי"ל פ"ד ד"ה על ג"ח כיצד וכו'. והרמב"ם כתב ריש פאה וימצא טובה בעוה"ז בעבור שנהג מנהג הטוב בין ב"א וכו' והעתקתי לקמן ריש פ"מ ע"ש:

הלכה ב

בספק וכו' מעלה עליו הכתוב. ולא ידע ואשם ונשא עונו (ויקרא ה':י"ז) אישה הפרם וה' יסלח לה (במדבר ל':י"ג) כדאיתא מזה באריכות בנזיר דף כ"ג ע"א ע"ש:

כיצד. נראה שה"ג ועוד החמירו יותר בספק כיצד וכו':

ועשירית האיפה. ר"ל או עשירית האיפה והיכי דהעני כדין קרבן עולה ויורד. ועכצ"ל כן כי חטאת אינה טעונה נסכים כדאיתא ספ"י דמנחות דף צ' ע"ב:

בפונדיון. בכריתות דף י' ע"ב מוכח שהוא רק פרוטה וע"ש בתוס' הנדפס מן הצד. גם שם בתוס' ד"ה מכלל מה שמק' על חטאת בסלע ובמנחות דף ק"ז ע"ב ד"ה כבש. מביא מעילה. היינו היכא דנהנה בספק מן ההקדש וכדברי ר"ע פ"ה דכריתות מ"ב דף כ"ב ע"א דמחייב אשם תלוי על ספק מעילות ע"ש:

בשתי סלעים. וכתב הרמ"א סוף הל' ר"ה סי' תר"ג בשם ר' יונה וספק עבירה צריך יותר תשובה מעבירה ודאי כי יותר מתחרט כשיודע שעשה משאינו יודע ולכך קרבן אשם תלוי הוצרך להיות יותר ביוקר מחטאת. הוי אומר מדה טובה. שמצינו במדה הטובה הוא אומר נוצר חסד לאלפים ובמדת פורענות הוא אומר שנשים ועל רבעים (שמות ל"ד:ז') רש"י פ"ק דמכות ד"ה סע"ב:

ק"ו למדת הטוב. שאע"פ שבשוגג ובבלי דעת בא מצוה לידו מקבל שכר עליה וכדאיתא בספרי ומדרש ס"פ תלא ושכחת עומר בשדה למען יברכך ה' אלהיך וגו' אע"פ שבאת לידו שלא במתכוין ק"ו לעושה במתכוין אמור מעתה נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הרי הוא מתברך עליה הובא ברש"י ג"כ שם בפסוק:

כיצד שוגג וכו'. נראה שהכא ג"כ צ"ל ועוד חומרא יותר בשוגג מבמזיד כיצד וכו' כדלעיל:

ה"ז פטור. אפי' אם הרגו במזיד הגואל הדם לרוצח פטור כדין היוצא מערי מקלט כדאיתא במכות דף י"ב ע"א:

הרגו במזיד. בלא התראה:

ומצאו גואל הדם. בכל מקום שיהיה:

והרגו. אפי' בשוגג:

ה"ז גולה. נמצא חומרא יותר לרוצח בשוגג במזיד בלא התראה שפטור מגלות אע"פ שבאמת בדין שמים אינו נפטר מ"מ יכול לתקן בתשובה בעוד חיותו ונשמה באפו:

הלכה ג

רע"א וכו' עיין פ"ק דמכות ד"ה ודי"ו:

אני כבר. בס"א איתא אני עמהן:

הלכה ד

רש"א כך וכו'. משום דלעיל מיירי מעדים זוממין היינו שדברו שקר לכך סמך עוד לכאן עונש של בדאי ועיין בסנהדרין דף פ"ט ע"ב ממעשה דעקידה הונחה ע"ז:

שנא' ויפג לבו. הפוך כתובים כתב כאן אלא כצ"ל ויגידו לו וגו' ויפג לבו וגו' וכ"ה בס"א:

וי"א רוה"ק וכו'. רוצה לתרץ אם כך עונש של בדאי שאפי' אומר אמת אין שומעין לו הלא לבסוף האמין להם. רק הפסוק מתרץ בעצמו וירא את העגלות וגו' ובאותן העגלות היה ליעקב הסימן שיוסף חי כדאיתא ברש"י שם ובמפרשי תורה שסימן מסר לו שבפי עגלה ערופה פירש ממנו וכו' והאדר"נ מתרץ עוד בהאי י"א רוה"ק שרתה עליו. ועי"ז באתה הנבואה עליו וראה בנבואה שאמת הוא שיוסף חי:

פרק לא

הלכה א

מפיסקא רבי אחאי בן יאשיה עד בעשרה מאמרות שייך עוד לסיום פ"ל זה עמ"ש לקמן באריכות בס"ד:

רבי אחאי בן יאשיה אומר הלוקח תבואה מן השוק וכו' עד הפיסקא בעשרה מאמרות נברא העולם. לא ידעתי איך שייך הכא בפרק זה להקדמה על בעשרה מאמרות כי ראוי היה להתחיל הפרק בעשרה מאמרות כאשר הוא בפ"א פ"ה לכן נלענ"ד שבאמת ראוי להגיה שדברי רבי אחאי בן יאשיה שייכים עוד לעיל סוף פ' הקודם וקאי אריש הפרק

למ"ד כי כן תמצא ברוב הפרקים של אדר"נ שמפרש מתחלת המשנה עד לבסוף ושם בפי' ל' התחיל רבי נתן בן יוסף וכו' כל המקיים ד"ת מעוני וכו' ומפרש ג"כ רבי אחאי בן יאשיה איך נקראת מקיים התורה מעוני היינו נמי אם צריך ליקח תבואה מן השוק וכו' וכדמצינו כה"ג במנחות דף ק"ג ע"ב מתיב רבי יצחק בר ביסני וכו' אישתיק א"ל רבי זריקא מ"ט לא קא מהדר מר א"ל היכי אהדר ליה דא"ר חנין והיו חייך תלואים לך מנגד (דברים יח) זה הלוקח תבואה משנה לשנה (ופרש"י שאין לו קרקע לזרוע והיינו חייו תלואים שאינו יודע אם יהיה לו מעות לשנה הבאה) ופחדת לילה ויומם זה הלוקח תבואה מע"ש לע"ש. ולא תאמין בחייך זה הסומך על הפלטר וההוא גברא על הפלטר סמיך ופירש"י אדידיה קאמר דהא אפלטר סמכינא ואין דעתי מיושב להשיב לו ר"ל תשובה על הקושיא עכ"ל ע"ש נמצא לפ"ז משמיענו בזה הכא שפיר שאם סמיך על הפלטר ואעפ"כ לומד תורה שזה נקרא מקיים תורה מעוני כנ"ל להגיה זה התחלת הפרק שייך לסוף פרק דלעיל. ואגב ע"י העתקת גמ' מנחות הנ"ל תראה ג"כ קצת שנוי הלשון דהתם כמו הכא:

חפור וקבור. משום שנא' ע"ז ולא תאמין בחייך ובמ"ר ריש מגלת אסתר מפורש יותר שרבי ברכיה אמר שלא דברה תורה במתים ר"ל הקונה מן הפלטר ע"ז חשוב כמת אלא התורה דברה הלוקח וכו' ע"ש:

המתגדל על שדי אמו. כי אז שבע לאפוקי היונק מאחרים אינו שבע כדלעיל וקצת נראה טעם הדבר משום שהתינוק היונק משדי אמו נקרא טפי יונק משלו שמאחר מחמת לידתו איברים של אמו מתפרקים ודם נעכר ונעשה חלב כדאי' בנדה דף ט' נמצא הוא בעצמו הגורם ליניקת חלב שלו לאפוקי אם יונק מאחרים לא הוי הוא הגורם לחלב שתבא מתחלה ואינו שבע כדין המצפה על השלחן אחרים וק"ל:

ואצ"ל משל אחרים. כדאיתא בר"ש ותוי"ט פ"ק דערלה מ"ה בשם הירושל' זמורה או יחור שהבריכה באילן אחר ויונקה ממנו וכו' ונוכל לעמוד על זה בעלין שכשהיא יונקת מן הזקינה הופכת עליה שלא יעמדו נגד העלין של אב. ואם לאו הופכת עליה כלפי עלי הזקינה וסימן לדבר דאכיל מחבריה מתבייש להסתכל בו עכ"ל ועפי"ז אמר אדמ"ו החסיד האמיתי הרב הגאון אב"ד דק"ק ליסא מוהד"ט נ"י זש"ה הביטו אליו ונהרו ופניהם אל יחפרו וק"ל. ע"כ לפי הקודם. ומעתה מתחיל פל"א בעשרה מאמרות וכו':

הלכה ב

בעשרה מאמרות. ט' ויאמר ובראשית נמי מאמר הוא שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהילים ל"ג:ו'). רש"י. כי יש באותיות בראשי"ת בארשת כמו וארשת שפתיו (תהילים כ"א:ג'). מד"ש בשם רבי אפרים ז"ל:

וכי מה צריך לבאי עולם בכך. מה אנו למדין ממנו שהקב"ה נזקק לברוא העולם בי"מ כדאי היה לבוראו בדבור אחד אלא לכך טרח כדי ליתן פרעון גדול לרשעים שמאבדין את העולם שטרח הקב"ה כ"כ לבוראו בי"מ וכדי ליתן שכר טוב ומרובה לצדיקים וכו'. רש"י. ומפרש זקיני הגאון בס' ד"ח לא שהיתה שאלה על הבריאה עצמה למה היתה בי"מ אלא שר"ל שיש לנו ללמוד מהבריאה שהיא בי"מ לימוד מוסר נאה לפי שהלא במאמר אחד יכול להבראות ויצא לנו ממה שנברא בי"מ להפרע וכו' אבל לא שלכך היתה כוונת הבריאה בי"מ כדי להפרע וכו' שאין זה ממדת טובו יתברך לעשות פעולה יתירה כדי להפרע וכו' עכ"ל:

כאילו קיים עולם מלא וכו'. שאם העולם מחצה זכאי ומחצה חייב מכריע במצוה א' עולם כולו לכף זכות כדאי' ספ"ק דקדושין. א"נ במצוה נותן חיות וקיום לנפשו והמקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא ומזה תדין ברשעים הכל להיפך כ"כ הרב ועי"ל פכ"ח ד"ה כאילו משים שלום בישראל מש"ש בס"ד:

שכן מצינו בקין וכו'. מבואר בסנהדרין דף לז ע"א ע"ש:

הלכה ג

תולדות אדם. סיפיה דקרא ביום ברא וגו' בדמות אלהים עשה אותו:

בהבראם. סיפיה דקרא ביום עשות ה' אלהים וגו'. מלמד שהראהו וכו'. כמו אין כל חדש תחת השמש והכל נברא ביומו של מעשה בראשית כן הראהו ג"כ הקב"ה לאדה"ר כל הדורות שעתידין לצאת ממנו:

ומשחקים לפניו. המפרש גרס ומשמשין לפניו ר"ל כדין בנים לאב:

אלא צדיקים וכו' שנאמר כל הכתוב לחיים. זה ספר תולדות אדם בישעיה מפורש מה היה כתוב באותו ספר לחיים ר"ל צדיקים הנקראים חיים:

גלמי ראו עיניך. מאז בראת את העולם ראו עיניך את כל גולמי הדורות הבאים. גלמי זהרתי בתבנית צורתי בטרם הולדי ובטרם בואי לעולם ראו עיניך:

ועל ספרך וגו' וכל יצורי עולם כמוני כמוהם גם כולם בטרם הבראם יחדיו גלוים לפניך. רש"י בתהלים:

תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם באלפים שנה שקדמה תורה לעולם היו עתידין דורות הללו להבראות שנאמר דבר צוה לאלף דור (**תהילים** ק"ה:ח') **וראה הקב"ה שאין העולם מתקיים בלא תורה כ"כ והעבירן ולא בראן ונתנו לכ"ו דורות מאדם עד משה רבינו כ"ו דורות הרי שחסרו תתקע"ד מאלף כן כתב רש"י במס' שבת דף פח ע"ב ובזבחים דף קטו ע"א**. ועיין חגיגה דף יג ע"ב. ובילקוט תהלים שם ובקהלת ז' על פסוק אדם א' מאלף מצאתי רמז תתקע"ז:

עם מה"ש. עיין ביפ"ת בראשית. וריש של"ה:

אמון. גדילה אצלו לשון אמונים עלי תולע (איכה ד):

יום יום אלפים שנה כי אלף שנים וגו' כיום אתמול:

משחקת. לפניו בכל עת משחקת בתבל ארצו ישעשועי את ב"א כצ"ל:

משחקת כל הדורות רשעים שהיו מאדם ועד נח ומנה עד אברהם הייתי משחקת עליהם:

ושעשועי. צפיתי עד בא דור המדבר ויקבלוני. כ"ז מפרש"י במשלי ח':

חורשים בעולם. תרגום יער חורשא:

זה שערו של אדם. שדומים ליער באילנות:

ברא קורצין בעולם. שהעולם עגול ככדור. כי קרץ דבר עגול הוא חלות מצות תרגום גריצן פטירין. ופ"ח דכלים והקרץ בנתיים פי' ככר עגול. ובפ"א דטבול יום מקרצות נושכות ערוך ערך קרץ ובשבט מוסר פ"א כתב ברא קורצין מערות ע"ש:

נ"א פדחתו. שהמצח מאיר כד"א ומצה אשה זונה:

אלו דמעות. שנוזלים כנחלים ובתנחומא ריש פרשת חקת נתן טעם למי החוטם ואזנים והפה ע"ש ומ"ר ס"פ קרח:

שפתותיו וכו' שיניו וכו'. כדאיתא בערכין דף טו הקפתי לך שני חומות א' של עצם וא' של בשר וכו':

רקיעים באדם זה לשונו. ודבר המתפשט נקרא רקיע כד"א וירקעום צפוי למזבח (במדבר י"ז:ד') כך לשונו של אדם מתפשט ומתהלך כד"א לשונם תהלך בארץ (תהילים ע"ג:ט') ובשבט מוסר פ"א כתב שהלשון מבדיל בין מים למים כמו הרקיע:

לסתות בעולם כמה הרים דומים ללסתות של ב"א וכן מגדלים ג"כ כוונה על ההרים. א"נ לסתות בעולם ר"ל כוכבים כדאי' במס' שבת דף קכא ע"ב והכוכבים אלו הלסתות ע"ש והלסתות של אדם מאירים ג"כ:

סתידראות בעולם. כתב המפרש פי' בערוך הוא תורן בלשון משנה פעמים מעמידין אותו ופעמים הוא נופל כך זרועותיו של אדם פעמים מגביה אותם אדם למעלה כתורן

ואני לא מצאתי כן בערוך לכן נ"ל ע"פ פי' ערוך ערך סתר בחולין דף ס ע"א איתא דנעביד לה חדא סתוריתא פי' מעזלא ע"כ כך בזרועותיו טווין ומעזלא:

אשכולות וכו'. תמורה דף טז ע"ב איתא מאי אשכולות ארי"י א"ש איש שהכל בו. כך אבוהון דכולהו דם:

יועצים כליותיו. כד"א לילות יסרוני כליותי (תהילים ט"ז:ז') ע"י"ל רפל"ג:

קרקבנו של אדם. מחתך המאכל כרמים כדאיתא בברכות דף סא קרקבן טוחן. נמסים. הוא מלשון וחם השמש ונמס ופי' דבר שגורם נמוח. וטבע הטחול לעורר תאות האכילה מפני טעם החימוץ שבו כדאיתא בשבילי אמונה נתיב ד' שבט מוסר פ"א ועוד כתב עשה לו הטחול לצד שמאל עם המרה השחורה לקרר בקרותם הקרבים והמעים והבטן שלא יתייבשו ויחרבו המאכל והמשקל מפני חום ריתוח הקרבים המתחממים ומרותחים מחום הדם והכבד והמרה האדומה וע"ש הכל באריכות:

טבורו של אדם. עשוי כבור א"נ שהתינוק במעי אמו טבורו פתוח כדאיתא בנדה דף ל:

חיים וכו'. זה דמיו. בשבט מוסר הגירסא זה בניו של אדם:

זהו עגבותיו. הוא מלשון ותעגב על מאהביה (יחזקאל כ"ג:ה') שם בשבט מוסר:

עלי ומכתשת. הוא כלי שכותשים בו בשמים ודברים אחרים ועלי הוא יד של המכתשת ונקרא כן ע"ש שמעלין אותו ומכין בו תמיד. שם:

מ"ה באדם זה עקיביו. ע"ד דאיתא סוכה נ"ג רגלוהי דבר נש אינון ערבין ביה שם. וכד"א רגליהם לרע ירוצו (ישעיה נט) ושבת דף סב עקב בצד גודל ובנדרים דף כ' המסתכל בעקיבה של אשה ובשבועות דף מז ע"ב ובמ"ר ביום השמיני פי"ד איתא אזהרה לעוקב אחר מנאף מניין שנאמר לא תנאף קרי ביה לא תנאיף פי' שמרדף והולך על עקיביו ומזמן לחבירו ניאוף. פי' אחר מכין לו מקום ונשים לניאוף מניין שחייב ת"ל לא תנאף לא תגרום ניאוף. ערוך ערך עקב ע"ש:

הא למדת וכו' ברא אדם. כתב בשבט מוסר שם טעמו של דבר להודיעו כי הוא כל העולם כולו ובשבילו ברא הכל ובהיות פוגם באי' מאיבריו פוגם הוא בחלק העולם הנרמז בו ואם עובר על כל המצות דאז פוגם בכל איבריו נמצא פוגם ומחריב כ"ע כאשר אירע בדור המבול וכו' נמצא בכל פרט ופרט שבעולם פגום ונחרב העולם. וכן תדין בתקונו של אדם הוא מתקן הכל:

פרק לב

הלכה א

עשרה דורות מאדם ועד נח. צא וחשוב סוף פ' בראשית. רש"י:

וכי מה הוצרך וכו'. עי' בפ' הקודם ד"ה וכי מה וכו':

בשביל צדיקים וחסידים. כגון שת חנוך מתושלח. ובפ"א פ"ה איתא להודיע כמה ארך אפים לפניו וכו' ופירוש הר"ב אף אתה אל תתמה שהאריך למלכות הרומי כל השנים הללו שהן משעבדים בבניו שיותר האריך לדורות שמאדם ועד נח ואח"כ נשטפו והחשבון שכוהמבול היה אלף תרנ"ו לבה"ע וחורבן הבית היה ג' אלפים תתנ"ח לב"ע צא וחשוב חכה לו כי לא יאחר. תוי"ט (ובשנה זו שאנו מונין תקמח"ל כבר זה הזמן בעו"ה עבר ס"ד שנים כי לפי החשבון הלז היה ראוי לבא באלף החמישי וארבע מאות ושמונים וארבעה) ומד"ש פי' בשם הר"ר יונה שמודיע שכמו שלבסוף גמולם שילם להם שהביא עליהם את מי המבול כך הנה עוד ימים באים ישלם להם כפעלם ויושיענו ויגאלנו ב"ב אמן:

הימים וכו'. מיתורא דה"א הידיעה הימים דרשו כן שהן ז' ימים הידועים שהן אבלו של מתושלח וכו' אבל רש"י בחומש הביא דרשא דהכא אקרא דלעיל מיניה דכתיב כי לימים עוד שבעה וגו' והוא מבואר דבהספידו של צדיק אולי יחזרו בתשובה שאין עוד מי שיגן עליהם כי אפס צדיק כדאיתא בסנהדרין דף ל"ו ע"א ומי מעכב פרידה א' יש לו וכו'. מהרש"א בח"א פ' חלק (סנהדרין דף קח ע"ב):

שעיכב את הפורענות. למדך שהספידן של צדיקים מעכבין את הפורענות לבא. גמרא שם:

זמן לאחר ק"ך שנים. בגמרא שם איתא ד"א שקבע להם הקב"ה זמן גדול ואח"כ זמן קטן ופרש"י זמן קטן אחר זמן גדול בתחלה אמר להם והיו ימיו מאה ועשרים שנה כשעבר זמן זה ולא שבו לטובה חזר וקבע להם זמן קטן וכתב המהרש"א מפני אותן שנולדו באותן ק"ך שנה שיהיה להם התראה מאותן ז' ימים:

סדורו של עולם. שם בסנהדרין איתא סדר בראשית ופרש"י והיינו לשבעת הימים סדר שבעת ימי בראשית שינה להם. ודברי המהרש"א בחד"א שם מה שמפרש ע"פ התוכניים וכו' צע"ג כי מה שלא שמשו המזלות היה אח"כ בירידת המבול ולא קודם לכן וק"ל. עד שאכפול להם שכרן. ופי' הקרא לא ידון רוחי באדם ר"ל שלא יהיה לאדם דין ותרעומת עלי ע"כ אתן לו המוה"ז שרוצה בזה וכד"א ס"פ ואתחנן ומשלם לשנאיו וגו':

הלכה ב

שנאמר יבלו בטוב ימיהם. אמר איוב זה על אנשי דור המבול כמו שדרשו חז"ל שם בסנהדרין דף קח ע"א:

יצה"ר על יצה"ט. ר"ל עם יצה"ט כמ"ש רש"י בפ' בא ראשו על כרעיו כמו עם כרעיו ואיני משווה כוונתו שאינו מענין תאוות היצה"ר הנשמה כי הנשמה מתאוה למע"ט ופי' הקרא לא ידון ריחי ר"ל הנשמה כד"א ורוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי (ישעיה נז טז) בשגם הוא בשר זה הגוף. מפרש:

אבל נחתם גז"ד. שהכריע עוטת ותאוות הגוף ונתמלאה הסאה שנחתם ע"י זה הגז"ד:

שניהן שווין בעבירה. כדאי' פרק חלק (סנהדרין דף צא ע"ב) משל לחגר וסומא וכו' אף הקב"ה מביא נשמה וזורקו לגוף ודן אותם כאחד שנא' יקרא אל השמים מעל וגו' (תהילים נ':ד') וכוי ע"ש והמפרש האריך עוד בזה:

הלכה ג

צדיקים נוטל מהם יצה"ר וכו'. בברכות דף סא איתא תניא ר"י הגלילי אומר צדיקים יצר הטוב שופטן שנאמר לבי חלל בקרבי ופרש"י לבי חלל בקרבי יצר הרע הרי הוא כמת בקרבי שיש בידי לכופו ואין שולט בי אלא יצה"ט והוא שופטו. חלל כמו ימצא חלל באדמה ס"פ שופטים:

רשעים וכו'. שם איתא רשעים יצה"ר שופטן שנא' נאם פשע וגו' ופרש"י אמר דוד בקרב לבי יש ואומר אני שהפשע נאם לרשע כלומר שהיצה"ר אומר לרשע אל תהי פחד אלהים לנגד עיניך אלמא יצה"ר שופטו עד שמרחיקו שאין מתפחד מיוצרו:

בינונים נותן וכו'. שם איתא ובינונים זה וזה שופטן ופרש"י מדקאמר קרא להושיע משופטי נפשו ש"מ יש לך אדם שיש לו שני שופטים ע"כ וע"ש במהרש"א שמפרש בע"א:

עד שאשלם שכר לצדיקים אימתי. כלומר אימתי יהיה אנשי דור המבול ורשעים כמותם יהיו רואים שכר הצדיקים הוא רק בעוה"ז:

אבל בהעוה"ב וכו' ישוב לאדמתו. כי אנשי דור המבול אין להם חלק לעוה"ב ואין עומדין בדין שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם לא דין ולא רוח ופרש"י שאין עומדין בדין אין להם רוח להיות עם הצדיקים שיש להם חלק. משנה פ' חלק דק"ז ע"ב:

רע"א. עד סוף הפרק מבואר הכל באריכות שם ד ק"ח ע"א ע"ש:

פרק לג

הלכה א

עשרה דורות מנח ועד אברהם. צא וחשוב ס"פ נח רש"י וכתב התוי"ט לא דמי למאדם ועד נח דאדם ונח בכלל עשרה אבל הכא אין נח בכלל אלא לפי דסיים בנח בפי דלעיל הדר ופתח ביה ע"כ:

וכי מה צורך. עי"ל ר"פ ל"א:

בדרכי הקב"ה. ר"ל בכל דרכי הקב"ה כדמסיים וכי תורה א' שמר וכו' אלא תורות הרבה וכו'. תורות הרבה. ויומא פ"ג דף כח ע"א אמר רב ואיתימא רב אסי קיים א"א אפי' ערובי תבשילין שנא' ותורותי א' ד"ת וא' דברי סופרים:

שתי כליותיו כשני חכמים. אב לא למדו רב לא היה לו ומי למדו חכמה תניא רשב"י אומר מלמד שזימן לו הקדוש ברוך הוא שני כליות והיו נובעות חכמה ודעת. ילקוט תהלים טז:

ולא עוד. לא זו בלבד ששמר התורות שנאמר כי ידעתיו וגו'. סיפיה דקרא לעשות צדקה ומשפט וגו':

מנה משלו ונותן לו. בזה היה מקדים הצדקה:

תן המנה לחבירך. בכך היה המשפט:

ואם לאו. שלא היה חבירו חייב בדין וטעה התובע:

חלק מה שעליכם. שלא היה רוצה לחזור ממתנתו שנתן מקודם. לכך אמר להנתבע שעכ"פ יחלק עם חבירו התובע כי הוא היה הגורם שבא לידי מתנה זו כנ"ל רקקשה לפ"ז לקמן גבי דוד איך יתיישב האי לשון ואם לאו וכו' הלא דוד לא נתן עד שנתחייב באמת הנתבע בדין. ובאמת בסנהדרין דף ו' ליתא כלל גבי דוד האי ואם לאו וכו' ע"ש ובלתי ספק ששגרת לשון מא"א נכתב ג"כ אצל דוד ול"ג ובאברהם עולים דברינו שפיר:

דהע"ה משפט תחלה. משום מלך במשפט יעמיד ארץ:

היה מוציא מנה משלו. אמרו בזה שאמר דוד (תהילים קי"ט:קכ"א) עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי שהתפלל שלא יעשו העני ובעל דינו קנוניא עלי לתבוע את העני אף אם אין העני חייב לו ואני אשלם לו בעבורו ואח"כ יחלקו ביניהם מה שעשקו ממני. מהרש"א שם בסנהדרין בח"א. ושמעתי שזה יורה הנוטריקון של לעשקי ר"ל "לעושין "שני "קנוניא "יחד:

הלכה ב

י' נסיונות. אם אדם עומד בנסיון נתגדל ונתרומם ונעשה לו נסיון מלשון וישימהו על הנס בפי חקת וכנס על הגבעה (ישעיהו ל':י"ז) הרימו נס (שם סב):

אברהם אבינו שאנו זוכים ומקבלים טובה בזכותו זה שעמד בכל נסיונות לפיכך קראו התנא בכאן אבינו. תוי"ט. ומד"ש כתב הכוונה לומר שתהיו אוחזין מעשה אבותיכם בידכם וכמעשה האבות שנתנסה ועמד בנסיונות יעשו בניו וכיוצא בזה היה אומר שלמה המלך ע"ה (משלי כ':ז') מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו רצה בזה האיש המתהלך בתום לבבו ובנקיון כפיו צדיק מתקרי ואשרי האיש שבניו אחריו כלומר שאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם והולכין אחרי מעשיו הטובים להדמות אליו ע"ש שהאריך עוד בפשטים נאים כדרכו המשמח אלהים ואנשים. ובכולם נמצא שלם. שלא הרהר אחר מדותיו מרוב אהבתו. רש"י:

שנים בלך לך. אחד כשאמר לו הקב"ה לך לך מארצך צווה עליו לילך ארץ נכריה ולעזוב בית אבותיו. גם הטלטול קשה לאדם ביותר פרד"א והשנית באותה פרשה ויהי רעב בארץ וגו' ופרש"י שם ע"פ מדרש רז"ל הרעב היה רק באותה הארץ לבדה לנסותו אם יהרהר אחר דבריו של הקב"ה שאומר לו ללכת אל ארץ כנען ועכשיו משיאו לצאת ממנו ומסיים בפדר"א פכ"ו מיום שנבראו שמים וארץ לא בא רעב אלא בימי אברהם ולא בכל הארצות אלא בארץ כנען בלבד לנסותו:

ב' בשתי בנים. א' שאמר לו על ישמעאל לגרש אותו. וא' נסיון של עקידת יצחק בנו:

ב' בשתי נשיו. א' שנלקחה שרה אשתו לפרעה לאשה וכי יש לך אדם שרואה שאשתו נלקחה לאיש אחר ואינו קורע את בגדיו פדר"א שם. וא' ויאמר לאברהם גרש האמה הזאת וגו'. שם פ"ל ומאריך בזה:

א' עם המלכים. עיין בפדר"א פכ"ז שכתב שבאו להרגו אמרו נתחיל ראשון בבן אחיו ואח"כ נתחיל בו ויבא הפליט זה מיכאל שרו של עולם הוא מגיד שנאמר ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י':כ') ועוד האריך בזה מקידוש השם על שהשיב כל רכוש סדום ועמורה והתחיל ראשון לעשר בעולם ע"ש:

וא' בין הבתרים. בברית בין הבתרים ורמז לו על הגאולה מתי יהיה ובפדר"א פכ"ח מפרש הרמז גם נרמז בפיוט ר"ה יום שני לשחרית קודם הקדושה ע"ש:

א' באור כשדים. כשהשליך אותו נמרוד לתוך כבשן האש ככתיב ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית ט"ו:ז'):

ואי בברית מילה. שבן צ"ט שנה היה כדכתיב ויהי אברם בן תשעים ותשע שנים בהמולו. וגם יליד ביתו מהל ועמ"ש בזה הפדר"א פכ"ט: וכל כך למה. שלכך נתנסה א"א כי' נסיונות כנגד עשרה מאמרות שבזכותו עומד וכן אתה מוצא בעשרה דורות שתלה הקב"ה מאדם ועד נח שמא יעשו תשובה כנגד י"מ שבהן ננרא העולם והאריך להם אפו ואח"כ הביא עליהם את מי המבול ואף נח לא היה בו כח להציל אלא אשתו ובניו עמו בלבד. אבל א"א הציל כ"ע כולו לאחר שהמתין להם הקב"ה י' דורות לפי שהדריכן בתשובה ונתן לו שכר גדול על שנתקיים העולם בשבילו לפי שהקב"ה חפץ בתשובתן של רשעים ואינו חפץ במיתתן וכה"א ואת הנפש אשר עשו בחרן. רש"י:

שיהיו המלאכים וכו'. צ"ל ושיהיו:

שוה אברהם. דאלולי הי' נסיונות היה הקטרוג מהמלאכים על הנסים שעשה הקב"ה לאברהם ע"י המלאכים והם בני עליה רוחנים לא יאות שיהיו נכנעים לשליחות בשר ודם ועכשיו שראו הי' נסיונות הודו ואמרו יותר מכולנו הוא שוה ונהפכו מן קטיגור לסניגור. מפרש בשם יפ"ת:

שנא' לך אכול בשמחה וגו'. בילקוט קהלת ט' איתא רבי עזריה בשם רבי יהודה ברבי שמעון פתר קריא באנרהם כשחזר מן העקידה אמר שמא ח"ו נמצא בו פסול ולא נתקבל קרבני יצאת בת קול ואמר לו לך אכול בשמחה לחמך. וסיפיה דקרא כי כבר רצה האלהים מעשיך. ובשעה שהתינוקות מתפטרים מבית רבן בת קול אומרת להם לך אכול [בשמחה לחמך ובשעה שהצדיקים נפטרים המלאכים מקדימים ואומרים להם לך אכול] וגו' ע"ש:

עשרה נסים לבניו. שנצולו מי' מכות וכולם היו במצרים ולא בישראל. ר"ב:

כנגדן הביא עשר מכות. על המצרים במצרים כצ"ל ורבי יהודה היה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב ועיין בתוי"ט פ"א פ"ה מ"ד:

על המצרים בים. קחשיב לקמן. והר"ב קחשיב י' נפילות למצרים הכתובים בשירת ויושע ע"ש וכנגדן נתן לבניו עשרת הדברות ובשעה שעשו את העגל ונשתברו הלוחות שהיו כתובין בהן י' דברות עמדו להם י' נסיונות שלא כלם הקב"ה וכה"א זכר לאברהם וגו' שכנגד י' דברות שאבדן מהן הילך י' נסיונות שנתנסה א"א והקב"ה החזיק לו טובה שנא' ויאמר להשמידם לולי משה בחירו וגו' (תהילים ק"ו:כ"ג) אם הם חייבים מיתת הרג זכור ליצחק שנעקד ע"ג מזבח. ואם הם חייבים גלות זכור ליעקב שגלה על מצות או"א. רש"י פ' תשא ע"פ מדרש רז"ל:

מצרים הרעימו עליהם וכו'. מהעונשים שבא עליהם תדין שאותו דבר היו רוצים המצרים לעשות בישראל ושילם להם הקב"ה מכ"מ:
עריה העור קשתך. בגלוי לעין כל עוררת קשתך ללחום עם מצרים:
הוחדה. חדדה אותה להיות חריפה ביותר וגם מרוטה. מרוטה ענינו צחצוח והעברת החלודה כמו נחשת ממורט (מלכים א ז:מ"ה) למען היה לה ברק ענין זהרורית להבהיל ב"א. מפרשים:
לנגה ברק. לאור הזוהר וכפל הדבר במ"ש. מפרשים:
אמרו לא נעבור עד וכו'. מה שבקשו הישראל הי' דברים בים משום דקבלה היתה בידם דים נקרע בזכות אברהם כדאיתא במדרש כתיב הכא לגוזר ים סוף לגזרים ובאברהם כתיב אשר עבר בין הגזרים מלמד שהראה הקב"ה לא"א קריעת ים סוף ונמשך מזה דע"כ יעשה הקב"ה י' נסים בים מאחר דבזכותו הים נקרע נגד י' נסיונות שעמד בהן כמו שעשה במצרים י' מכות. מפרש. ולכך מביא נמי לקמן פסוקי תהלים דאיתא שם נגד אבותם עשה פלא:
נקבים נקבים. ר"ל כאילו היה נקב במים והמים מימין ומשמאל וממעל נקובה עד ששב כדמות גג. כן משמע מסי' הרמב"ם:
כבהמה בבקעה תרד. סיפיה דקרא רוח ה' תניחנו. בבקעה היא ארץ חלקה ואין בה מכשול. תרד תתפשט כמו לרד לפניו גוים (ישעיהו מ"ה:א') הרודד עמי (תהילים קמ"ד:ב') כן רוח ה' תניחנו לתהום ועשה בו דרך כבושה. רש"י בישעיה סג:
לגוזר ים סוף לגזרים. שנבקעו לדרכים רבים כמספר השבטים כעין קשת עגול על זאת הצורה (((.רמב"ם בפרושו. ובזה מתורץ לי קושיא גדולה על ציון הגבולים בראב"ם פ' מסעי. שהמדבר וכל גבולה היא ג"כ מצד זה של ים שהתחילו לעבור ולא מצינו היכן חזרו מצד זה לצד זה. אכן אם תיכף הלכו בים כעין קשת עגול אתי שפיר ודו"ק וכ"ה מפורש בתוס' דערכין דף טו ע"א ע"ש:
חמר. נד וצבור כמו חמרים חמרים (שמות ח):
חמר מים רבים. דרכת בים סוסיך ונלחמת בם. חומר עשית מי הים לחומר כמש"ה נצבו כמו נד. מפרשים:
ויוליכם בתהומות כמדבר. ים סוף היה כמדבר דכתיב סגר עליהם המדבר. רש"י (בתהילים ק"ו:כ"ב):

פרורים פרורים. שלא נקפאו כקפיאת שאר המים הנקפאים ר"ל חתיכה א' אבל היו חתיכות רבות כאילו הם אבנים וסדרו קצתם על קצתם והוא אמרו אתה פוררת בעזך ים. רמב"ם:

סלעים סלעים. שנקפאו המים ונתקשו כאבנים וע"ז אמר שברת ראשי תנינים על המים ר"ל שנתקשו המים עד ששבו בענין שישברו הראשים עליהם. רמב"ם. ורש"י בתהלים כתב מצרים נקראו תנינים שנא' התנים הגדול (יחזקאל כ"ט:ג'):

שנאמר הפך ים ליבשה. שלא הלכו לתוכו עד שנהפך ליבשה. ואח"כ מביא קרא דאורייתא שהלכו כרצונם ביבשה:

חומות. הוא ביושר למעלה:

נודות. שהיו נקפים בעת שהיו נוזלים אחר שלקחו מהם מה ששתו עד שלא היו יורדין לארץ והוא אמרו נצבו כמו נד נוזלים ר"ל הדבר הנוזל היה נקפו בלב ים. רמב"ם כד"א נאד החלב:

וליחכתן. למצרים:

כקדוח. ענין שריפה כמו אש קדחה באפי (דברים ל"ב:כ"ב):

אש המסים. כמו האש שורף דבר הנמס:

מים תבעה אש. וכמו המים נעשו אבעבועות מהאש כדברים האלה עשית במצרים:

להודיע שמך וגו'. עשית זאת להודיע שמך וכו'. ועיין ילקוט חבקוק ג' על פסוק נקבת במטיו וגו' מביא בשם מכילתא ג"כ הנך י' נסים אבל קצת בסגנון אחר וכן מטין דברי רמב"ם בפירוש המשניות כדברי המכילתא ההיא ע"ש. וע"פ טובה מרובה שהיה להם לישראל בים ונחת רוח גדול נ"ל לפ"ז לקרב אל השכל מה שפרש"י על פסוק בשירת ויושע ימינך ה' נאדרי בכח וגו' אותה ימינך שהיה נאדרי בכח להציל לישראל אותה ימין עצמה תרעץ אויב מה שא"א לאדם לעשות וכו' ע"ש הגם שהקב"ה כל יכול ולו דומיה תהלה אעפ"כ מה שנוכל לשבר האזן ולקרב אל השכל ראוי לומר ע"כ נ"ל להבין זה ע"פ מה דאיתא בח"ה שאנו רואים שהשמש עושה שני הפכים משחיר הכובס ומלבין הבגד. מתיך השעוה והחמאה. ומיבש הארץ וכדומה. ואין בהשמש אלא כח א' והכל תלוי רק בהמקבלים ע"ש בשער הבחינה. והנה ידוע שרוב טובה אין ב"א יכולים לקבל כמו שמנונית המאכלים וגודל חמימות וכדומה. וכדאיתא פרק חלק (סנהדרין דף ק') כשם שנותן הקב"ה כח ברשעים לקבל פורענותם כך נותן הקב"ה כח בצדיקים לקבל. טובתן וע"ז איתא בזוהר שמברכין הצדיקים בכל יום בג"ע ברוך הנותן ליעף כח על רוב הטובה שיכולין לקבל. נמצא לפי רוב הטובה והי' נסיונות שהיה בים כדלעיל גם

גלוי שכינתו שנאמר זה אלי ואנוהו כי ראתה שפחה על הים מה שלא ראו הנביאים היו צריכין הישראל ישועת ה' וכח לקבל רוב הטובה ההוא אבל למצרים לא ניתן הכח לקבל הטובה לכך ימינך ה' נאדרי בכה אותה ימין עצמה של טובה שהתחזק לישראל. תרעץ אויב המצרים ממילא. שלא היו יכולין לקבל הטובה ובזה מתורץ ג"כ איך כתיב ימינך ה' תרעץ אויב הלא השם הוי"ה ב"ה וב"ש הוא רחמים גם הימין הוא רחמים (כי שמאל דוחה וימין מקרב) אבל לפי פירוש זה לא היה שום דין כ"א הכל ברחמים גדולים והבן זה כי לדעתי אמת ויציב הוא בס"ד ה' יראני נפלאות מתורתו אמן:

פרק לד

הלכה א

עשרה נסיונות ניסה הקב"ה את אבותינו. בפ"א פ"ה מ"ד איתא בהיפך עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום ב"ה וע"ש בתוי"ט ולפי גירסא דהכא אתי שפיר:

במדבר שעשו העגל. כ"ה (בפ' בלק) על פסוק וישת אל המדבר פניו בתרגום אונקלוס ושוי לקבל עגלא דעבדו ישראל במדברא אפוהי וכך היה כתוב לפני רש"י כדמוכה מדבריו עבמש"ח וכ"ה מפורש בת"א של מקראות גדולות וחומש שעם הרמב"ן וראוי להגיה כן בכל חומשים:

בערבה. לשון שממון כי אחר מעשה ההוא בא עליהם עמלק. א"נ לשון ערבות שאמרו היש ה' בקרבנו:

על שהמרו על ים סוף. דכתיב ויאמרו המבלי אין קברים במצרים. גמרא בערכין שם. וי"א זה פסלו של מיכה. דכתיב ועבר בים צרה (זכריה י יא) א"ר יוחנן זה פסלו של מיכה. סנהדרן דק"ג ע"ב:

רי"א המרו על הים וכו'. אחד בירידה. אחד בעליה. בירידה דכתיב המבלי אין קברים בעליה כדר"ה דאמר רב הונא וכו' דכתיב וימרו על ים בים סוף (ולא כתב וימרו על ים סוף ומדכתב על ים בים סוף) מלמד שהיו ישראל ממרים באותה שעה ואומרים כשם שאנו עולים מצד זה כך המצריים עולים מצד אחר א"ל הקב"ה וכו'. גמרא שם ע"ש:

שתפלו על המן. ונפשנו קצה בלחם הקלוקל:

ולבן זה מחלוקת של קרח. על שחלק בטלית וציצית שהוא לבן. כך מצאתי:

ובמקום אחר הוא אומר. עוד שלשה אחרים:

ובתבערה. ויהי העם כמתאוננים וכו' ויקרא שם המקום תבערה (בפ' בהעלותך):

ובמסה. בלקיטת המן דכתיב (בפ' בשלח) למען אנסנו הילך בתורתי וגו' ולבסוף כתיב שהותירו. גם יצאו בשבת ללקוט ובערכין קחשיב לשנים שנאמר אל יצא איש ממקומו ויצאו אל תותירו ויותירו ע"כ. וצריך טעם למה מקדים הגמרא המאוחר להמוקדם שאל תותירו היא מוקדם ועי"ל פ"ט ד"ה ואי בתחלת המן:

ובקברות התאוה. בגמרא שם קחשיב בשליו ראשון בשבתנו על סיר הבשר ובשליו שני דכתיב והאספסוף וגו' ועוד שם שנוים רבים כמו הכא והמהרש"א והתוי"ט עומדים עליהם לתרץ עיין עליהם:

א"ל אהרן וכו'. משום דנאספו על אהרן והביאו לו הזהב לעגל והוכיחן ע"ז:

ועד שיחיו המתים. כדאיתא פרק חלק (סנהדרין דף ק"ב ע"א) אמר ר' יצחק אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה א' מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא של עגל ראשון שנאמר וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם:

הלכה ב

עשרה וכו'. איידי דריש פירקין עשרה נסיונות וכו' קחשיב ואזיל כל העשרה דאתנייהו:

עשרה שמות של שבח וכו'. ולכך נברא העולם בי"ם נגד י' שמות הללו. גם התורה נתנה בי' דברות כדלעיל פל"ג ד"ה כנגדו הביא י' וכו'. וזה היה טעמו של דוד שהילל להקב"ה בעשרה הלולים. מפרש:

אלו הן שם וכו'. עיין מזה באריכות שבועות דף ל"ה ע"א:

שנאמר ופקדו שרי צבאות. וכ"ה במס' סופרים ריש פ"ד אבל בשבועות שם איתא שנא' והוצאתי את צבאותי וגו':

הלכה ג

נקראו לעכו"ם שם גנאי וכו'. משום דגם את זה לעמת זה עשה האלהים (קהלת ז יד) כל מה שברא הקב"ה ברא כנגדו וכו' כדאיתא בחגיגה דף ט"ו. מפרש:

הלכה ד

שני סממנות וכו'. עשה לה סמניות מלמעלה ולמטה להבדילה מן הסמוכות לה בתחלה ובסוף ויהי בנסוע הארון. רש"י בשבת דף קט"ז והסמניות הן כמין מנין הפוכין וכבר עמדו בזה הפוסקים עיין בי"ד סער"ה:

שתעקר ממקומה. שם ת"ר ויהי בנסוע הארון וגו' פרשה זו עשה לה סמניות מלמעלה ומלמטה לומר שאין זו מקומה (פרש"י שאינה ראוי לכאן דלאו בהלי' מסעות משתעי לעיל מיניה אלא בדגלים ראוי לכתוב בפ' במדבר סיני) רשב"ג אומר עתידה פ' זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה ולמה נכתבה כדי להפסיק בין פורענות ראשונה לפורענות שניה

וכו' (ופרש"י עתידה פ' זו לעתיד שיהיו כל הפורענות בטלים ולא ידאגו לפורענות ויצה"ר בטל) ובח"א שם כתב המהרש"א שע"כ באו אלו הסי' בנונין הפוכין כי הנון מורה על פורענות כמ"ש בברכות דף ד' שעל כן לא נכתב נון באשרי לפי שהיא מורה על הנפילה וע"כ הם הפוכים שיתהפך הנפילה לטובה על שם סומך ה' לכל הנופלים כמ"ש שם:

בן מנשה. הנון תלויה מפני שהיא יתירה דבן משה הוא. רשב"ם בב"ב דף קט:

והלא בן משה היה. כדכתיב ובני משה גרשם ואליעזר (ד"ה א' כ"ג). גמרא שם. וכתב המהרש"א והא דלא הביא הקרא של תורה בפרשת יתרו משום דבהאי קרא דד"ה כתיב בתריה בני גרשום שבואל ושבאל הוא יהונתן:

שלא נדמו מעשיו למשה וכו'. שם בגמרא איתא אלא מתוך שעשה מעשה מנשה וכו' ופרשב"ם מעשה מנשה שעבד עבודת כוכבים. אבל המהרש"א שם כתב לחד פי' שתלאו בו דכמו שעשה מנשה תשובה בכל לבו כן עשה יהונתן תשובה בכל לבו כדלקמן עכ"ל ולכך נקט הכא אלא לפי שלא נדמו מעשיו למשה שמשה לא חטא כלל ולא היה צריך לתשובה:

כיוצא בו אלה שני וגו'. ר"ל כמו לענין גנאי תולין הקלקלה במקולקל כך לענין שבח תולין הגדולה בגדול שתולין הגדולה של זרובבל מלך ויהושע כה"ג באהרן ומשיח. מפרש:

שני בני היצהר. קרן כהונה ומלכות הנמשחים בשמן המשחה. רש"י שם. ובילקוט בשם ת"כ נמי הרמז מהכא על אהרן ודוד ע"ש:

העומדים על אדון כל הארץ. לבקש מלפניו להחזיר את גדולתם:

נשבע ה' וגו'. כל הקפיטל ההוא קאי על משיח כדכתיב שב לימיני וכדאיתא בילקוט שם הרמז מטה עזך וגו' ידין בגוים מלא גויות. ועי' בסנהדרין דף כ"ד ע"א עוד דרש על הך קרא דאלה שני בני היצהר:

אתה כהן. יש במשמע כהן כהונה ושררה כמו (שמואל ב ח':י"ח) ובני דוד כהנים היו. רש"י בתהלים:

יכרסמנה. כמו שדה שקרסמוה נמלים פ"ב דפיאה מ"ז והוא לשון נתיקה. רש"י בתהלים:

חזיר מיאור. שהעי"ן מיער תלויה וכאילו נכתב באל"ף. רש"י:

הכותים וכו' כחזיר מיער. כדכתיב (בדניאל ז':ז') אכלה ומדקה ושארה ברגלה רפסה ויש לו לחזיר מקצת סימני טהרה אף הוא יש לו זכות אבות. רש"י:

הלכה ה

עשר נקודות בתורה. ר"ל על י' מקומות שבתורה נקוד והנקוד בא למעט ולדרוש הכתב. חוץ היכא שהנקודה רבה על הכתב כדלקמן נקוד על אי"ו:

על י' שביניך. י' בתרא מס"ג ואו"ת. וביניך. צ"ל מלא וכמ"ש רש"י בחומש כל ובינך שבמקרא חסר וזה מלא קרי ביה וביניך שהכניסה עיין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברה. הוא שהמלאך אמר להגר הנך הרה והלא הגר כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר אלא מלמד שהפילה הריון הראשון עכ"ל ולכך נכתב מלא כפי כונתה שכוונה אל הבן דהיינו העובר וכמ"ש ביפ"ת ונקוד עליו להורות ע"ז. נחלת אריאל פ"ו דמס' סופרים ה"ג:

וי"א על המטילין וכו'. ונקוד עליו לעקור הי' ולומר על מה שאמרה לו ובינך המטילין מריבה:

ומבקרין אחרים. כדי לחבבה על בעלה (להודיעו שהיא צנועה משאר חברותיה שאינה נראית וצריך לשאול אחריה. רש"י) ר"י ברח"א כדי לשגר לה כוס של ברכה. גמ' בב"מ דפי"ז וע"ש באריכות:

נקוד על וי"ו שבקומה. היינו וי"ו שניה של ובקומה וכ"מ בסמ"ג ואו"ת נ"א שם:

הראשון. ר"ל בבכירה מירי משום דבצעירה חסר וי"ו שניה ונקוד על הבכירה לומר לך דהוי כמאן דליתא. תוס:

שלא הרגיש וכו' של צעירה. בנזיר דף כ"ג איתא תנא משום ר' יוסי בן חוני למה נקוד על ו' שבקומה של בכירה לומר שבשכבה לא ידע הא בקומה ידע ומאי הוי"ל למיעבד מאי דהוה הוה נפקא מיניה דלפניא אחרינא לא איבעיא ליה למשתי חמרא ע"כ וראוי להגיה כמו כן הכא:

שלא נשקו באמת. לכך כולו נקוד כאילו לא היתה שום נשיקה:

רשבא"א נשיקה זו אמת. רש"י בחומש בשם ספרי ארשב"י הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו ע"כ א"כ למה נקוד עליו שלא בא לנשקו אלא לנשכו (בתחלה) ונעשה צוארו של אבינו יעקב של שיש וקהו שיניו של אותו רשע ומה ת"ל ויבכו אלא זה בוכה על צוארו וזה בוכה על שיניו. מ"ר. אבל שאר נשיקות אינן של אמת מעשו ליעקב:

נקוד על את וכו'. ופי' הקרא וילכו אחיו לרעות וצאן אביהם היו בשכם עיין יפ"ת:

נקוד על אהרן וכו'. עי' בבכורות דף י' ע"א:

רחוקה נקוד על ה'. פ"ט דפסחים דף צ"ג ע"ב איתא א"ל רבי יוסי לפיכך נקוד על ה"א לומר לא מפני שרחוק ודאי אלא מאיסקופת העזרה ולחוץ ופרש"י שכל נקוד למעט

הדבר בא דמשמע סמיוה להא תיבה מהכא. והר"ב שם במשנה כתב אני שמעתי לדרוש ה' אמות מאיסקופת העזרה שאפי' אינו רחוק אלא ה"א בלבד בסוף שעת הקרבת הקרבן נדון כדרך רחוקה. ובירושלמי איש רחוק ואין דרך רחוקה וכ"ה בספרי כלומר שאם היה רוצה לבא היה בא שאינו רחוק הרבה מירושלים נ"א. ודע שבש"ס דפוס של א"ד חסר כאן שתי שורות:

נקוד על ריש. נמצא ישאר רק אש כי שרפה באש וניטל ראש שלה. כ"כ בעל הטורים:

שהחריבו האומות. כמו כן יש לפרש אם ישאר אש בנקוד חירק הוא לשון איש. מפרש:

שלא החריבו צ"ל וי"א בהיפוך שלא החריבו האומות וכו'. אבל בס"א ליתא להא פיסקא כלל וגם בילקוט איתא ע"ז דרש אחר שאף להלן היה כן ופי' הזית רענן ר"ל מנפח ולהלן החריבו ג"כ:

נקוד על עשרון בוי"ו וכו'. במנחות ר"פ שתי מדות דפ"ז אתא תני ארי" למה נקוד ו' שבאמצע עשרון של עשרון ראשון של י"ט הראשון של חג שלא ימדוד לא בשל ג' לפר ולא בשל שנים לאיל. וקאי על המשנה שם שלפניו שתי מדות היה במקדש עשרון וחצי עשרון עשרון מה היה משמש שבו היה מודד לכל המנחות לא היה מודד לא בג' לפר ולא בשל ב' לאיל אלא מודדין עשרונות:

אם יבא אליהו. כלומר שאז יהיו ימות המשיח ויחיה המתים ומשרע"ה יעמוד לתחיה כנ"ל:

ויאמר לי. ר"ל משרע"ה. וכן משמע מפסקי תוספות במנחות פרק כל הקרבנות צבור סימן (רל"ב)[רל"א] ודע שהט"ז בי"ד רע"ד צריך תיקון כי כוונתו בוודאי לפסקי תוס' הנ"ל ע"ש:

מפני מה כתבת כך. משום שעזרא הסופר תיקן התורה בתיקון סופרים כפי הצורך דוק ותמצא. ובפסוק זה יש משמעות שהנסתרות להי' וגו' כפשוטו שדין זה לעולם בין קודם שעברו את הירדן ובין לאחר שעברו את הירדן הדין שוה הנסתרות להי' והנגלות לנו וגו' ובאמת אתא פלוגתא בין רבי יהודה ורבי נחמיה פ"ו דסנהדרין דף מ"ג ע"ב שהפסוק הזה אינו כפשוטו ע"ש מה הרש"י שם מאריך בטעם בסדר פלוגתתם לכך אם יבא אליהו ויעמוד משרע"ה לתחיה וגם עזרא ויאמר משה לעזרא למה לא תקנת בתיקון סופרים הך קרא שלא לטעות יאמר לו עזרא כבר פקדתי עליהם והנקודות בא למעט ולרמז לכל מר כדאית ליה. ואם אומר לי משה יפה כתבת שהכל כפשוטו ועשית כהוגן שלא תקנת ונקדת בתקון סופרים אז אעבור ואמחוק הנקודות. כ"כ בכתנות אור על התורה ממור"ם

א"ש פרשת נצבים ומאריך יותר אבל זה תוכן כוונתו בקיצור ונכון הוא. ועפ"ז פסק פסקי תוס' והט"ז הנ"ל אם הסופר שכח לנקוד דכשר ע"ש:

אחת עשרה היא. ור"ל דבכל התורה כתיב הוא בוי"ו בין לזכר ובין לנקיבה רק לזכר קורין במלאפו"ם ולנקיבה קורין בחיר"ק כאילו כתיב היא ביו"ד אבל בי"א מקומות כתיב לנקיבה היא ביו"ד. מס"ג ומפרשים:

היא צוער. (בראשית יד):

והיא גם הוא. (שם כה):

והיא שלחה. (שם ל"ח כ"ה):

אשר היא לכם לאכלה. (ויקרא י"א לט):

והיא הפכה שער לבן. (שם יג י):

והיא כהה. (שם פסוק כא):

והיא תראה. (שם כ יז):

היא מחללת. (שם כא ט):

והיא נטמאה. (במדבר ה יג) והיא לא נטמאה. שם פסוק י"ד:

והיא לא נתפשה. לפנינו בכל תיקון סופרים איתא והוא בוא"ו וכ"ה במ'ג וקחשיב (בויקרא ט"ז:ל"א) שבת שבתון היא ועיין מס' סופרים פ"ו וירושל' פ"ד דתענית ויפ"מ שם:

הלכה ו

עשר ירידות ירדה שכינה וכו'. אעתיק כסדר שאיתא בפדר"א רפי"ד א' בג"ע שנא' וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן ומסיים בפדר"א וכתב ש"ה (ו ב) דודי ירד לגנו. ב' בדור הפלגה וירד ה' לראות וגו'. ג' בסדום שנאמר ארדה נא ואראה הכצעקתה וגו'. ד' ביעקב כשירד למצרים שנאמר (שם מו ד) אנכי ארד עמך מצרימה. ה' בסנה (שמות ג) וארד להצילו מיד מצרים. ו' בסיני שנאמר וירד ה' על הר סיני. ז' בי"ג מדות שנא' (שם לד) וירד ה' בענן. ה' בשבעים איש שנאמר (במדבר יא) וירד ה' בענן וידבר אליו ויאצל וגו'. ט' במעשה דמרים (שם יב) וירד ה' בעמוד הענן וגו' ויקרא אהרן ומרים. י' לעתיד שנא'(זכריה יד) ועמדו רגליו וגו' עכ"ל ומזה צריך ההגהה הכא:

כי בפרטן אתה מוצא רק ט' גם לדעת ששם בפדר"א ט"ס שלאחר וא' בסדום צ"ל וא' ביעקב כדאיהא התם מפורש ס' ל"ט ע"ש. ושתים בנקרת הצור צ"ל א' ודו"ק:

הלכה ז

עשר מעלות נסתלקה שכינה. מעל ישראל מעט מעט כשחטאו. כ"כ רש"י ברי"ה דף ל"א:

מכפוית וכו'. צריך הכא תיקון במקצת כפי מה דאיתא שם ברי"ה והנחתי למעיין שם להגיה כפי רצונו. כי גמרא ר"ה מצוי ביד כ"א ומה שנקט רש"י שם בתחלה צפון משום דהארון היה במערב נמצא כשפניו למערב צפון הוא דרום העולם. נ"ל:

הלכה ח

י' שמות נקרא נביא וכו'. כולם תמצא במקראות:

הלכה יא

ג"ע נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן כצ"ל וכ"ה בילקוט בשם אדר"נ תהילים קט"ז:ט' ומשלי יא וכתב הזית רענן בתהלים שם וז"ל צ"ע אדרבה מהכא משמע דג"ע גופיה לא איקרי חיים רק עץ שבתוך הגן ואפשר דכל הגן נקרא על שמו עכ"ל. וגם גרסת הילקוט שם ירושלים נקרא חיים שנאמר אתהלך וגו' בארצות החיים (תהילים קט"ז:ט') ומה שחסר בילקוט הנ"ל תמצא שם במשלי יא כי שייכא זה לזה:

יוצא מים חיים. יצאו מים חיים כצ"ל. והסדר של יו"ד הנקראים חיים. הקב"ה. תורה. ישראל. צדיק. גן עדן. ארץ ישראל. ירושלים. ג"ח. חכם. מים. [ולגי' הגר"א הסדר. הקב"ה ותורה. (הן א') ישראל. מע"ט. ג"ע. א"י. ירושלים. עוה"ב. צדקה. חכמה. ואור]

פרק לה

הלכה א

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבהמ"ק. הוא פיסקא על פ"א פ"ה מ"ה כדרכו של אדר"נ שמביא תחלה משנה משם. ואח"כ מפי אותם. ומפי תחלה נסים מירושלים דרך כניסה ואח"כ סוף הפי' מפי ממקדש כנ"ל:

לא הסריח ולא הפילה וכו'. ר"ל מקדשים קלים שנאכלין בכל העיר. וע"כ צ"ל כן דאל"כ שמנה נסים הוא ועי"ל ד"ה לא הפילה וצ"ל הנך תרי פיסקות אחר תיבת בירושלים כנ"ל:

לא נזוק. ע"י נחש ועקרב. ולא תנא לא נשך אלא אפי' אם אירע לפעמים שהיה נושך לא היה מזיק. תוי"ט:

ולא נפגע. מפגע רע. והמפרש כתב לא נ עשה שעמום כמו בן זומא הציץ ונפגע ופרש"י נטרפה דעתו בחגיגה דף י"ד ע"ב:

ולא נכשל. בעבירה וכן באכילת קדשים קלים ומעשר שני ונטע רבעי וכדומה היה הכל כדין:
ולא נפלה דליקה. דהאש של המזבח שנא' בו אש תמיד מגין שלא יפול אש זרה. מפרש:
לא היתה מפולת. חומות בריאות שפעמים נופלים כדאיתא רפ"ג דתענית די"ט וכ' ע"ב שמתריעין עליהם אבל בירושלים שהיה האבן שתיה בבהמ"ק שממנו הושתת העולם היה מגין על כל אבני הבנין. מפרש:
תנור לצלות פסחים. אע"פ שאין עושין כבשונות בירושלים מפני העשן כדלקמן אפ"ה היה מספיק לכל ישראל תנורים. מפרש:
שאלין בירושלים. מזונותי דחוקה. דירתי דחוקה. רש"י יומא דף כ"א ועמ"ש לקמן ד"ה פנו מקום לאחיכם בס"ד. ע"כ היה נסים ומכאן ואילך מפי שאר מעלות:

הלכה ב

אין ירושלים מטמאה בנגעים. בב"ק דפ"ב איתא בזה"ל י' דברים נאמרו בירושלים וכו'. אין ירושלים מטמאה בנגעים. דכתיב (ויקרא יד לד) ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם וירושלים לא נתחלקה לשבטים. גמ' שם ועיין תוס' יומא ריש די"ב ומגילה דכ"ו ד"ה ורצועה:
ואין נדונים בעיר הנדחת. דכתיב עריך וירושלים לא נתחלקה וכו'. גמ' שם:
זיזין. קורות יוצאין מן הכתלים רש"י. גזוזטראות אולדיור בלעז על פני העליה מבחוץ. רש"י:
מפני אהל המת והטומאה. שם גרסינן מפני אהל הטומאה ופרש"י שמא יהיה כזית מן המת מוטל בארץ והגזוזטוראות מאהילות עליו ועל אנשים הרבה ונמצא מרבה את הטומאה ותו איתא בגמרא התם ט"א דאין מוציאין זיזין וכו' משום דלא ליתזקו עולי רגלים:
ואין מלינין בה מת. מת בה אדם באותו יום קוברים אותו מיד רש"י ואיתא שם בגמ' שכך היה מסורת בידם. ומכאן הוכחה גמורה שרשאים לקבור באותו יום וא"צ להשהות יותר ועיין שמחות רפ"ח משי"ש בס"ד:
עצמות אדם. תוספתא פ"ו דנגעים ורמב"ם פ"ז מה' ב"ה הי"ד:
ואין עושין וכו' ותושב. שם איתא ואין נותנין בתוכה מקום לגר תושב עי"ל פ"ב ד"ה ממזר:
ואין מקיימין בה קברות וכו'. תוספתא ספ"ק דב"ב איתא כל הקברות מתפנין חוץ מקבר המלך ומקבר הנביא רע"א אף קבר המלך וקבר הנביא מתפנין אמרו לו והלא קברי

בית דוד וקבר חולדה הנביאה היו בירושלים ולא נגע בהן אדם מעולם א"ל משם ראיה מחילה היתה להן והיתה מוציאה טומאה לנחל קדרון ע"כ ועיין שמחות ספי"ד ד"ה כל הקברות שצריך תיקון והגהות כפי תוספתא זו. ועי' ירושלמי ס"פ בתרא דנזיר מה שמפרש ע"ז:

ואין נוטעין בה נטיעות. הטעם כמו לעיל בזיזין ובגזוזטראות. ובגמרא ב"ק ורמב"ם ליתא האי פיסקא של נטיעות:

ואין עושין בה גנות ופרדסין. משום סירחא גמ' שם ופרש"י עשבים הרעים הגדילים שם וזורקין בחוץ. ועוד דרך גנות לזבלן ויש סרחון:

חוץ מגנות וורדים. כך שמה והיא היתה צריכה לקטרת. והיינו כיפת הירדן דאיתא בכריתות דף ו' בפיטום הקטורת על שם שדרך הורד לגדל על שפת הירדן. רש"י:

ואין מגדלין בה אווזים ותרנגולים. משום קדשים גמ'. ופרש"י שתרנגולים מנקרים באשפה ומביאים בשר שרצים בפיהם ומטמאין את הקדשים. וכתב בשו"ת מנחם עזריה סי' פ"ה ל"ש אלא במקום שאינו משתמר אבל בלולין נשמרים מותר וברבורים אנוסים דשלמה יוכיחו ויומא דף כ' מאי קרא הגבר. קרא תרגגולא. וכן אין מגדלים בהמה דקה באי"י דהיינו דוקא בשלוח הרגל אבל במכניס לה מזונות במקום שמור לא גזרו דאי הכי תכבד העבודה ללשכת הטלאים ועוד וכו' עכ"ל ובהכי מתורץ כמה סוגיות וקושיות דוק ותמצא ועיין דא"ר פי"א ד"ה ומגדלי בהמה ואצ"ל חזירים. שזה אסור בכ"מ גמ' שם ומשום מעשה שהיה ע"ש:

אין מקיימין בה אשפתות. שם בגמ' איתא ואין עושין אשפתות:

מפני הטומאה. דרכן של שרצים ליגדל באשפה ומרבים טומאה לפי שמתים שם ומטמאים הקדשים שבישראל. רש"י:

ואין מקיימין בה סו"מ. ר"ל דין סו"מ כדלעיל בעיר הנדחת ושם בגמ' ורמב"ם ליתא זה אלא תרי אחריני אין מביאים עגלה ערופה ואין עושין בה כבשונות ע"ש:

אין מוכרין בה בתים. יומא דף י"ב ומגילה דכ"ו איתא אין משכירין בתים בירושלים מפני שאינן שלהם ר"א ברבי צדוק אומר אף לא מעות ודר"י דהכא ליתא שם ופרש"י שם במגילה אין משכירין ב"ב את בתיהם לעולי רגלים אלא בחנם מתנין להם ונכנסין לתוכן:

מן הקרקעות ולמעלה. לאפוקי מטלטלין משכירין. עי"ל ד"ה נותנין:

ואין מוכרין הבית לצמיתות וכו'. שם בב"ק איתא אין הבית חלוט בה דכתיב (ויקרא כ) וקם הבית וגו' לדורותיו וקסבר לא נחלקה ירושלים לשבטים ופרש"י אין הבית חלוט

בה כדין בתי ערי חומה אלא גאולה תהיה לו אם ירצה לגאול ואם יגיע יובל יוצא ביובל כבתי ערי חצרים:

ואין לוקחין בה שכר מטות. מפורש שם טעם פלוגתתן:

עורות קדשים. של שלמי חגיגה ושמחה שעול. רגלים שוחטין ואוכלים. שם רש"י:

נותנין אותן. שם איתא היו נוטלין אותן בזרוע וכתבו התוס' במגילה מחמת מטלטליהם של ב"ב שרשאים להשכיר:

מערימין. בא אחיך במרמה (בראשית כז ל"ה) ותרגומו בחוכמא כך היו עושין האכסנאים היו לוקחין כבשים טובים ונאים כדי שיתנו ב"ב עיניהם עליהם עבור העור וע"ז מכבדים אותן בעין יפה חטיבה מול חטיבה:

הלכה ג

מכל שבטיכם זו ירושלים. רש"י בחומש בשם ספרי כשקנה דוד את הגורן מארונה היבוסי גבה הזהב מכל השבטים ומ"מ הגורן בחלקו של בנימין היה:

שותפים בה. כמ"ד שלא נתחלקה לשבטים וכדלעיל ולקמן. הר הבית בכניסתו מצד המזרח כל מה שיש שם פנוי קרוי הר הבית שאין לה שם אחר רש"י במגילה שם:

והלישכות שבתוך החיל שם:

והעזרות. שלשתן. עזרת נשים ועזרת ישראל. הן י"א אמה שישראל רשאין ליכנס לפנים מן השער ואחוריהם לצד מערב ועזרת כהנים י"א אמה שבין דריסת רגלי ישראל למזבח החיצון. וסיים רש"י ביומא דף י"ב ומשם המזבח מתחיל אלא שבמקום מושב המזבח יוצאה רצועה מחלקו של יהודה ונכנסת לקרן מזרחית דרומית ע"ש:

ההיכל והאולם. צ"ל בהיפוך האולם וההיכל כי האולם היה קודם ההיכל וכ"ה שם בגמ':

אולם והיכל. מצד מערב. עכשיו יותר בנתיים מקום המזבח ל"ב אמה ובין האולם והמזבח כ"ב אמה שלא פי' של מי הוא חזר ופי' רצועה יוצאה וכו' לימדך כאן רצועה זו לבד ליהודה אבל צפונו של מזבח ודרומו ומערבו של בנימין. וזבחים דף נג אמרינן שאין ליהודה באותה הרצועה אלא המזרחית מקום היסוד ולכך לא היה יסוד למזרחו של מזבח. רש"י:

וכראש תור. תור הוא שם תכשיט של אשה שצורתו משולשת כלומר בעל שלש זויות ל' תורי זהב נעשה לך (ש"ה א) ועל שמו קורין קרן זוית המחודדת ראש תור מכל איזה תבנית שיהיה בין משולש בין מרובע או שאר תבנית. רמב"ם ור"ב פ"ב דכלאים מ"ז:

היה יוצא וכו'. שהמזבח היה כראש תור דשלשה קרנות היה בחלקו של בנימין עם יסוד וקרן מזרחית דרומית היה בחלקו של יהודה ולא היה לו יסוד וזהו היה יוצא ר"ל שחלק

בנימין היה יוצא מגבולו ונכנס קרן רביעי בחלק יהודה וחוזר לאחוריו כשהגיע לקרן מזרחית צפונית בתוך אמה כלה. וכן אמה הדרומית כשמגיע לקרן דרומית מערבית היתה כלה ונכנס שוב לגבול עיין כ"ז בזבחים דנ"ג. מפרש:

זכה בנימין. בילקוט וזאת הברכה מפרש הטעם משום שבנימין נולד באי"י. ושלא היה במכירתו של יוסף. ועוד תרי טעמים ע"ש באריכות:

אושפזיכנא לגבורה. שהיה הארון בחלקו. רש"י:

שנאמר ובין כתפיו וגו'. עיין באריכות מזה ביומא ומגילה וזבחים ובילקוט הנ"ל:

הלכה ד

אריב"ל אמר יהושע כצ"ל וכ"ה בילקוט שם:

שיודע. יודע צ"ל:

דושנה של יריחו. היה ת"ק על ת"ק אמה נגד הר הבית שהיה כך כדי ליתן זה לעומת זה כדי שיהיה לכל ישראל חלק בהר הבית ע"ש באריכות:

מעיר התמרים. הוא יריחו והיו אוכלים אותו ת"מ שנה עד שנבנה הבית וכיון ששרתה השכינה בחלקו של בנימין באו בני בנימין ופינו אותם. ילקוט שם בשופטים:

אמרו. חז"ל:

ליתרו ולבניו. שהלכו אצל עתניאל בן קנז הוא יעבץ במדבר יהודה אשר בנגב ערד ללמוד תורה כדלקמן עיין רש"י בשופטים:

יושבי יעבץ. סיפיה דקרא המה הקינים וגו' ואומר המה היוצרים וגו' כל זה נדרש על בני יתרו כדאיתא בילקוט בד"ה ושופטים באריכות:

הלכה ה

עשרה נסים וכו' בבית המקדש. בפ"א פ"ה מ"ה וביומא דף כ"א נחשבין בע"א:

בבית המטבחים. שבעזרה במקום שהיו שם השולחנות של שיש. שמדיחין עליהן את האימורין ולא היה יורד שם זבוב משום מיאוס ללמדך ששכינה שורה בהם רש"י:

ולא אירע קרי לכהן גדול ביוה"כ. דטומאה זו הואיל ויוצאה מגופו דבר מגונה הוא ומכוער משאר הטומאות ומה שהיו מתקנין לו כהן אחר תחתיו מחמת פיסול אחרת היו עושין כמו אותו פיסול שאירע ברבי ישמעאל בן קמחית לקמן שנתזה צנורא וכו' רש"י ועיין בתוי"ט מה שמתרץ בשם מד"ש על קושית העולם:

חוץ מרי ישמעאל בן קמחית שיצא. יוה"כ היה. רש"י ביומא ד' מ"ז ע"א:

צינורא. רוק. שם:

לא ראו קורות ביתי וכו'. ראיתי בהש"ס ירושלמי כל כבודה בת מלך פנימה משבצות זהב לבושה (תהלים מה) אשה צנועה ראויה לצאת ממנה כה"ג הלבוש משבצות זהב. רש"י שם:

מעולם לא נפגע אדם בירושלים. לא גרסי' הכא אלא לעיל בריש הפרק גם בס"א ליתא הכא:

ולא נכשל. במה שאין ראוי במקדש כדינו ולעיל בירושלים כדינו ששייך אבל המפרש כתב לתרוצי קושיא זו ודייק מעולם ותירץ דמעלה יתירה היתה במקדש אף כשהוא חרב במקומו עדיין לא ניזוק שום אדם במקום המקדש עכ"ל ונשתקע הדבר ולא נאמר כי ח"ו לכנס שם בזה"ז אפי' בחורבנה כי כולם טמאי מתים ושאר טומאות. והנכנס שם אפי' בזה"ז בחורבן חייב כרת כמ"ש הרמב"ם וספר החינוך הובא ג"כ במג"א סוף הל' תשעה באב ע"ש ע"כ הנכון מה שכתבתי לענ"ד [יש לקיים דברי המפרש דבימי התנאים ואמוראים היה להם אפר פרה והיו נטהרין מטומאת מת כמ"ש (חגיגה כה. נדה ו:) חבריא מדכן בגלילא וא"כ רבותא אשמעינן לתנאים ואמוראים שהיו יכולים ליכנס]:

לא הפילה אשה וכו'. ז'ל רש"י בפ"א פ"ה כאשר הובא בתי"ט שם לא הפילה אשה מריח בשר הקדש מתאוות בשר הקדש א"נ מריח אברים של המערכה שאילו הריחה ובאת לטעום מהן אין שומעין לה להאכילה בשר קדש עכ"ל וכתב המפרש ותימה מ"ש מיו"כ דאיסור כרת הוא ותנן פרק בתרא דיומא דפ"ב ע"א עוברה שהריחה מאכילין אותה עד שתשיב נפשה עכ"ל ובגמ' שם איתא בפירוש שמאכילין אותה בשר קדש. ולענ"ד נראה דברי רש"י לקיימן (ואומר אני ע"ז דברי הס"ח סתנ"ו אשר הבאתי בהקדמה ע"ש) כי ז"ל רש"י כפי אשר נדפס בספר ד"ח של זקיני הגאון מהר"ל מפראג ז"ל שאם היתה מריחה אין נותנין לה ואעפ"כ לא הפילה עכ"ל ונחסר רק ואו וצ"ל ואין נותנין לה וכוונת רש"י שאם היתה מריחה ויזדמן שלא היו נותנין לה מפני הטרדא או שהאשה היתה בושה לתבוע אעפ"כ היה הנס שלא הפילה מהריח. אבל אם תבעה שיתנו לה דוקא מודה רש"י כדין המשנה והברייתא הנ"ל כנ"ל להפך בזכותו של רש"י ונכון הוא בס"ד:

הלכה ו

לא נמצא פסול בעומר וכו'. ליגע בו שרץ או בקומץ שלא נתן בה לבונתה. ונס גדול היה שאילו נמצא בו שום פיסול נדחה לגמרי ואין לו תשלומין שהעומר נקצר בלילה מוצאי י"ט. ואין מרבין לקצור אלא לפי השיעור של עשרון מנופה בי"ג נפה. וכן שתי לחם נאפין מע"ט ואין אפייתן דוחה י"ט ואם יפסל לא יאפו אחרת בי"ט. וכן לחם הפנים שנאפו מע"ש אם יפסל אין חילוף והשלחן עומד ריקם עד שבת הבא. רש"י פ"ק דיומא

דף כ"א. וצריך טעם על הסדר בכל הש"ס עומר ושתי לחם קודם ללחם הפנים הלא לחם הפנים היה בכל שבת והעומר ושתי לחם פ"א בשנה ותדיר ושאינו תדיר תדיר קודם וי"ל משום דעומר ושתי לחם היו להם מעלה וקדושה יתירה על לחם הפנים שהיו צריכים להיות דוקא מא"י כדאיתא פ"ק דכלים עשר קדושות א"י מקודשת שמביאין ממנה עומר ושתי לחם ואילו לחם הפנים לא קחשיב ע"ש בתי"ט סוף הפרק מהשמקשה עפ"ז על הר"ב שם וכ"ה ריש פ"ט דמנחות. כל קרבנות צבור באין מא"י ומחו"ל חוץ מן העומר ושתי לחם ודו"ק ועפ"ז יהיה קצת מוכח שמקודש עדיף שאע"פ שבזבחים פ"י ד"ה ע"ב איבעיא דלא אפשטא תדיר ומקודש איזה מהם קודם ופסק הרמב"ם פ"ט מהל' תמידין ה"ב שיעשה כמו שירצה. ומתירוצי קושיא זו מקצת ראיה להקדים מקודש אם לא שיש לחלק באשר שהיה ב' קדושות עומר ושתי לחם וק"ל:

הלכה ז

במקומו נבלעין. שברי כלי חרס שמבשלים בהן ק"ק ובליעתן נאסרת משום נותר וטעונים שבירה כדכתיב (ויקרא ו':כ"א) וכלי חרס אשר תבושל בו ישבר ושבירתן במקום קדוש כדאמרינן בזבחים דף צו. ואם אין נבלעין נמצאו אשפתות של שברים בעזרה. רש"י שם:

לא נצחה הרוח. שהמזבח היה עומד במקום מגולה. ר"ב:

בעמוד עשן הקטרת. ל"ג בס"א תיבת הקטרת כי מזבח הזהב שהיו מקטירים עליו הקטרת היה עומד בהיכל תחת האהל והגג אע"פ שאפשר ליישב שקאי על הקטרת האימורין במזבח החיצון מ"מ יותר נראה גרסת ס"א וכתב במד"ש הודיענו כי הנה הרוח הוא דבר חזק מפרק הרים ומשבר סלעים והעשן הוא החלש שבחלשים וכמעט אין בו ממשות ועם כל זה לא נצחה הרוח את עמוד העשן מפני שהיה קודש. א"כ האדם שיקדש עצמו בתורה ובמצות אף אם יהיה היותר חלש שבעולם יאמר גבור אני ואפיי כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו ואין גבור בעולם שיוכל לעמוד כנגדו ע"כ:

ובזמן שעמוד הקטורת. משמני הקטורת היה עמוד עשן אבל אש לא היה שם כ"א גחלים ממערכה שנייה של קטורת שהיה במזבח העולה:

היה נכנס כדרכו. אע"פ שהיה בו מעלה עשן שהיה מתמר ועולה כמקל ולא היה פונה אילך ואילך כדאיי ספ"ג דיומא דף לח ע"א זה היה בשעת ההקרבה אבל אח"כ היה נכנס כדרכו לבית ק"ק. וכ"מ מפיי הרמב"ם ד"ה ולא נצחה ע"ש:

הלכה ח

עומדין צפופין. דחוקין היו עד שהיו נמשכים י״א אמה אחורי הכפרת ול׳ צפופין צף ע״פ מים מרוב הקהל היו נדחקים איש באחיו ועד שהיו רגליהם נטולות מן הארץ ועומדים באויר. רש״י והר״ב:

ומשתחוים רווחים. בשעת השתחויה נעשה להם נס ומשתחוים בריוח כל אחד רחוק מחבירו ד׳ אמות כדי שלא ישמע את חבירו כשהוא מתודה ומזכיר עונותיו שם:

פנו מקום. בפ״א פ״ה מסיים ולא אמר אדם לחבירו וכו׳ שאלין בירושלים ומקשה הגמ׳ ביומא דכ״א פתח במקדש ומסיים בירושלים ומשני וכו׳ ע״ש ולענ״ד עוד תירוץ ע״ז כשעלו כ״י ברגל יחד בלתי ספק כמה אלפים היו צריכים לדור בחדר אחד כדמצינו בגיטין פרק הניזקין מה שהיה רק בחצר אחד כפלים כיוצאי מצרים והנה ברגל הכל היו פנוים מכל. ואיך היו יכולין ללמוד במנוחה או כדומה תפלות והתבודדות מחמת אנשים ונשים וטף א״ו שהיתה הרוחה לזה ע״י בהמ״ק והעזרות ושם היה הנס שא״צ לומר פנו מקום לאחיכם לכך שיך זה הנס שלא היה אומר אדם לחבירו צר לי המקום וכו׳ בירושלים לבהמ״ק שהרוחה לזה היה מכח הבהמ״ק וק״ל:

הלכה ט

שיתקבצו בתוכה וכו׳. דעתידה ירושלים להרחיב בלי מדה כדכתיב פרזות תשב ירושלים (זכריה ב׳:ח׳) ועיין כ״ז באורך בב״ב דף עה:

ונקוו אליה. ונתקבצו לשון מקוה מים. רש״י:

פרק לו

הלכה א

אנשי סדום. קאי אפרקי אבות פ״ה מ״י ארבע מדות באדם וכו׳ זו מדת סדום וקמפרש מעשיהם הרעים ליתן טעם על ענשם שהיו ראוים לכך. רעים זע״ז. בפרק חלק (סנהדרין דף ק״ט ע״א) איתא רעים בגופן רעים בממונם ומפורש באורך רשעתם ע״ש:

וחטאים בגלוי עריות. דכתיב (בפ׳ וישב) ואיך אעשה וגו׳ וחטאתי לאלהים שקאי על גלוי עריות:

לה׳ זהו חלול השם. שם איתא זו ברכת השם:

ר׳ נחמיה אומר וכו׳. פם דק״ד במתני׳ איתא אנשי סדום אין להם חלק להעוה״ב וכו׳ אבל עומדין בדין. ר׳ נחמיה אומר אין עומדין בדין שנא׳ על כן לא יקומו רשעים במשפט וגו׳ אמרו לו אינם עומדין בעדת צדיקים אבל עומדין בעדת רשעים וכ׳ ע״ש:

קטנים בני רשעים. רשעי ישראל עצמן פשיטא דאין להם חלק להעוה"ב כדאמרינן בפ' נתרא דכתובות דף קי"א רפאים בל יקומו מי שמרפה עצמו מד"ת אבל בנים שלהם קטנים ולא חטאו פליגי בהו רש"י שם דף ק"י ע"ב:

לא חיין ולא נדונין. שם איתא בגמ' אין באין להעוה"ב:

שורש וענף. אלו בני קטנים שלהם. רש"י. ושם בגמרא איתא שורש בעוה"ז וענף להעוה"ב ופרש"י שימותו נפלים וענף לעוה"ב שאע"פ שאבותיהן היו רשעים הם לא חטאו עיין לקמן ד"ה ר"א באין דברי ר"א. שם איתא דר"נ:

ר"א באין. שם איתא רע"א באין הם להעוה"ב שנא' (תהילים קט"ז:ו') שומר פתאים ה' שכן קורין בכרכי הים לינוקא פתיא ונראה להגיה ברש"י דלעיל וענף להעוה"ב שאע"פ שאבותיהן וכו' הם לא חטאו שייך הכא לדברי ר"ע וצ"ל ד"ה באים שאע"פ וכו' הם לא חטאו ע"כ ראוי לתקן זה בכל ש"ס בסנהדרין שם:

קרי בחיל. צועק בכח:

וכן אמרו גודו אילנא צ"ל. כלומר קוצו האילן:

אתרו ענפיה צ"ל. כלומר השירו והפילו ענפיו:

ובדרו אנביה צ"ל. כלומר והפיצו פריו:

עיקר שרשוהי בארעא שבקו. אלו הבנים קטנים שאע"פ שאבות אין להם חלק תקנה יש להם. כ"ז מפרש"י:

נאמר כאן שרשיו וכו' עד הכתוב מדבר. כ"ז ליתא התם בגמרא:

שלא תמצא להם זכות. ושם איתא שלא יניח להם לא מצוה ולא שיורי מצוה. (וקאי על האבות) ופרש"י שלא יניח להם הקב"ה לא מצוה חמורה ולא מצוה קלה הכל הוא מעביר ומשלם שכרם לאלתר כדי לטורדן מן העולם:

ואחרים אומרים באים. ועוד אחרים אומרים באים מהאי טעמא:

הלכה ב

קרח ועדתו וכו' דר"א. שם דף ק"ח איתא אינם עתידים לעלות דר"ע:

ר"א באין. שם איתא רא"א וע"ש דף ק"ט ע"ב כל הענין באריכות:

ה' ממית ומחיה. התפללה חנה ע"ז משום ששמואל היה סבת מחלוקת של קרח שקרח ראה שלשלת יוחסין יוצא ממנו ששקול וכו'. מהרש"א שם באריכות יותר:

הלכה ג

דור המדבר לא חיין ולא נדונין. שם במשנה איתא דור המדבר אין להם חלק להעוה"ב ואין עומדין בדין שנא' וכו' דר"ע רא"א עליהם הוא אומר וכו':

ואומר אשר נשבעתי וגו'. לעיל מיניה כתיב ארבעים שנה אקוט בדור וגו' זה היה דור המדבר שהיו שם מ' שנה. ובדרשותי על הצעך של ח"ק רש"י ה' בשלח י"ג שבט תקמ"ג הארכתי קצת מזה ע"פ מ"ר וילקוט למה לא הביאן הקב"ה הישראל בדרך פשוטה אלא כיון ששמעו הכנעניים שישראל נכנסין לארץ ועמדו ושרפו את הזרעים וקצצו את הנטיעות וסתרו את הבנינות וסתמו את המעיינות. אמר הקב"ה לא הבטחתי לאברהם אביהם ע"ה שאני מכניסם לארץ חריבה אלא לארץ מלאה כל טוב שנאמר בתים מלאים כל טוב (דברים ו':י"א) אלא הריני מקיפן במדבר ארבעים שנה כדי שיעמדו כנעניים ויתקנו מה שקלקלו עכ"ל ע"ש וזש"ה ארבעים שנה וגו' והם לא ידעו דרכי שלטובתם אני מסבבם מ' שנה. והארכתי בזה בפסוקי התורה ויסב אלהים וגו' ואינו מענין חיבור זה ועוד חזון למועד אי"ה:

אספו לי חסידי. היינו דור המדבר שנא' בהו זכרתי לך חסד נעוריך וגו' כדלקמן והיינו אספו לי חסידי דמיתת צדיקים אינה אלא אסיפה בעלמא שיעמדו להעוה"ב. מהרש"א שם בח"א:

כורתי בריתי עלי זבח. והיינו דור המדבר שכרתו ברית של מקום עלי זבחים ושלמים דכתיב (שמות כ"ד:ח') ויזבחו זבחים שלמים וכתיב שם ויזרוק על העם ויאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם. רש"י דף ק"י ע"ב:

אלו מרגלים. שם איתא בגמרא אלא מה אני מקיים אשר נשבעתי באפי. באפי נשבעתי וחוזרני בי ופרש"י והיינו אשר נשבעתי באפי מפני כעסי נשבעתי ומתחרט אני:

משיבין על דבריו. זה שייך לקמן אחר דברי ר"י הגלילי שהיו משיבין ומקשין לדברי ר"י הגלילי שדרש ושם ימותו שקאי על רשעים מכח ההיקש הלא מצינו לשון שם אצל צדיקים ג"כ כדקחשיב ואזיל:

[**אחרים אומרים כו'**. בגמ' שם אמר ר' יוחנן הכי וע"ש]:

הלכה ד

עשרת השבטים. שהגלה סנחריב שנאמר (מ"ב ח"י) וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי אין עתידן לחזור ממקום שגלו והא דאמרינן בגמ' דירמיה החזירן לא שהחזירן כולן אלא מקצתן החזיר. רש"י שם דף ק"י ע"ב:

לא חיין ולא נדונין. שם במשנה איתא אינן עתידין לחזור שנא' וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה מה היום הולך ואינו חוזר אף הם הולכים ואינם חוזרים ופי' רש"י שכך גזר להם הקב"ה שכיון שעוזבין את תורתו הוא מגלה אותן:

רשביי"א. שם איתא ר"ע וע"ש בגמ':

למען ירבו ימיכם וגו'. אדלעיל קאי אפלוגתא אם דור המדבר יש להם חלק להעוה"ב וקאמר ר"ג ראיה לר' יהושע שיש להם משום דהתורה ניתנה לדור המדבר קודם חטא המרגלים וקאמר להו רחמנא למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' וכשם שיש לבנים העוה"ב דלא חטאו כך להאבות ורמז ירבו ימיכם עוה"ב ליום שכולו ארוך כדאיתא סוף חולין ובקדושין דף מ' דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא:

ואומר לא יומתו אבות על בנים. ועוד ראיה שיש להם חלק דכתיב לא יומתו אבות על בנים. ועל פירושו בשביל כדאיתא בסנהדרין דף כ"ז לימוד פיסול קרובים מהאי קרא לא יומתו אבות בשביל עדות בנים ע"ש כמו כן נאמר הכא מאחר שהבנים בודאי יש להם חלק שלא חטאו כך האבות נצולו בשביל הבנים דוגמא לזה לקמן פ"מ וביומא דף פ"ז כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידו בג"ע שנא' וכו' משום דאין ראוי שיהיה הרב בגיהנם והתלמיד בג"ע כן בוודאי אין ראוי שיהא הבן בג"ע והאב שהביאו לעוה"ז בגיהנם ולכך נדרש הקרא לא יומתו אבות על בנים בשביל בנים שיש להם חלק כי ברא מזכה אבא כנלענ"ד:

ר"י הגלילי וכו'. קאי נמי אדלעיל שאמר שדור המדבר אינן באין שנאמר במדבר הזה וכו' מסייע לר"א שאמר נמי כך לעיל. ור"ג שמביא ראיה שבאין מסייע לר' יהושע שאמר ג"כ לעיל שבאין וכו':

הלכה ה

ז' אין להם חלק להעוה"ב. ר"ל קרוב הדבר שאין להם חלק להעוה"ב כי א"א לירד לסוף דעתם מה שבלבם של הנהו דקחשיב ואזיל כי המעשים ההמה דבר המסור ללב הוא ועי"ל ר"פ ל"ט שמוכח ג"כ לומר כן:

לבלר. כותב סת"ם וכדאיתא בעירובין דף י"ג ע"א ובסוטה דף כ' ע"א בני הוי זהיר במלאכתך שמלאכתך מלאכת שמים היא שמא אתה מחסר אות א' או מייתר אות א' נמצא מחריב את כל העולם כולו. ופי' רש"י מחסר אות א' והי' אלהים אמת אם תחסיר אלף הרי אתה מחריב וידבר ה' אם תוסיף אות ותכתוב וידברו או בראשית בראו אלהים נמצא מחריב. ועוד איתא התם בגמ' כמה חששים שהמה בסתר שא"א לבוא על הדבר ע"ש:

וסופר. מלמד תינוקות כדאיתא סוף קדושין לא ילמד רווק סופרים שעושין מלאכת ה' ברמיה כדאיתא בב"ב דף כ"א ע"א. והמפרש כתב סופר שטרות מזויפין כדאיתא בסוכה דף כ"ט ודא"ר ספ"ב בשביל ד' דברים מאורות לוקין על כותבי פלסתר וכו' ופרש"י

כותבי פלסתר שטרות מזויפין ומכתבי עמל לשום דופי על אדם לכתוב בשמו מה שלא צוה ע"כ:

וטוב שברופאין. כדאיתא סוף קדושין טוב שברופאין לגיהנם ופי' רש"י טוב שברופאין וכו' שאינו ירא מן החולי ומאכלו מאכל בריאים ואינו משכר לבו למקום ופעמים שהורג נפשות ויש בידו לרפאות העני ואינו מרפא עכ"ל ועוד שהרופא על בינתו לבד דן החולי ברפואות ואינו אומר כפשוטו שישאלו ויצרפו עוד רופאים אחרים ובאבידת ממון אמרו רז"ל בסנהדרין דף ז' ע"ב שראוי לכנוף כל המבינים כי הא דר"ה כי הוי אתא דינא לקמיה מיכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב וכו'. ואם כך על אבידת ממון. ק"ו וכ"ש על אבידת הגוף ח"ו כי כל המקיים נפש א' וכו' שראוי להמתיק סוד בכל הצלות שבעולם אולי תשועה ברוב יועץ. וכע"ז כתב המהרש"א בח"א שם ועוד נאמרו על טוב שברופאים פירושים רבים ידועים ומפורסמים והקב"ה יצילנו מידם:

ודיין לעירו. כדאיתא בשבת דף קל"ט תניא ר' יוסי בן אלישע אומר אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל שכל פורענות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דייני ישראל שנא' שמעו נא זאת וגו' (מיכה ג':ט') ע"ש באריכות ענין זה כנ"ל. ואא"מ הרבני הישיש נ"י דייק עוד הלשון דיין ולא אמר דיינים. ור"ל שדן יחידי ולזה הדיין מצוי טעות בדין כדאיתא פ"א פ"ד אל תהי דן יחידי ע"כ וכ' הטור בח"מ ריש סי' י' כי ברוב מו"מ של דיינים רבים ירד לעומקו ע"כ. עי' פ"ק דסנהד' ד"ה תד"ה כגון אנא מה שמתרצים על יחיד מומחה:

וקוסם. כדאיתא נמי התם בשבת על האי קרא (במיכה ג':י"א) ראשיה בשוחד ישפטו וכהניה במחיר יורו ונביאיה בכסף יקסמו בשביל כסף קוסמים. והמפרש כ' המכשף שמטעה ומדיח הבריות בקסמיו עי' נדרים ד' ל"ב:

חזן. שמש שליח ב"ד נקרא חזן כדאיתא ספ"ג דמכות מי"ב וחזן הכנסת וכו' ואיתא התם בשבת א"ר מלאי משום ר"א בר"ש מאי דכתיב (ישעיהו י"ד:ה') שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים שבר ה' מטה רשעים אלו הדיינים שנעשו מקל לחזניהם ופי' רש"י לחזניהם לשמשים נותנין יד והויין להם לחזוק לומר לא אהיה שליח ואזמין את פלוני לב"ד אם לא תרבה שכר ואחר פסק דין לא ארדנו ליכנס למשכנו ע"כ והמפרש כתב חזן ש"ץ שאינו הגון וגורם שתפלת הצבור אינה מקובלת ועיין באור לישרים דרשה י"ב ממורי הגאון מוהר"ז זצ"ל:

וטבח. כדאיתא סוף קדושין והכשר שבטבחים משותפו של עמלק ופרש"י ספיקי טריפות באות לידו וחס על ממונו ומאכילן:

הלכה ו

ג' מלכים כו' וארבעה הדיוטות. אע"פ שגדולים וחכמים היו אין להם חלק לעוה"ב שלא היתה אמונתם שלימה ואע"ג דבלעם עובד כוכבים הוה ואנן כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב תנן משום דקי"ל חסידי עובדי כוכבים יש להם חלק לעוה"ב (עי' בתי"ט פ"ג דפ"א מי"ד מ"ש בשם הרמב"ם והבאתי קצת לקמן פל"ט ד"ה חביב אדם ע"ש) אשמועינן דבלעם לאו מחסידי העובדי כוכבים הוה. ר"ב ר"פ חלק:

אמר לו. אמרו לו כצ"ל וכ"ה שם במשנה וע"ש בגמרא ראיות מפסוקים על כל א':

חוץ מאחיתופל. מפורש בתוי"ט הוכחה ע"ש ועי"ל פמ"א ד"ה חמשה מלכים:

רמ"א אבשלום וכו'. שנא' ויכו את אבשלום וימיתוהו ויכוהו (ש"ב ח") ויכוהו בעוה"ז וימיתוהו להעוה"ב גמ' שם דף ק"ג ע"ב ועיין בסוטה דף י' ע"ב:

רשב"א אומר. שם איתא ר"ש בן אלעזר אומר משום ר"מ אחז ואחזיה וכל מלכי ישראל שכתוב בהן ויעש הרע בעיני ה' לא חיין ולא נדונין וע"ש רש":

ריב"נ וכו' ההוגה. שם ריש חלק איתא זה במשנה בשם אבא שאול:

ההוגה את השם באותיותיו. כתב רש" בד' ק"א ע"ב ד"ה ובלשון עגה שם בן מ"ב. והרב במשנה כ' שם של ד' אותיות כמו שהוא נכתב:

המנענע קולו בשיר השירים. שם דף ק"א ע"א איתא ת"ר הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין זמר והקורא פסוק בבית המשתאות בלא זמנו מביא רעה לעולם מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקב"ה ואומר לפניו רבש"ע עשאוני בניך ככנור שמנגנין בו ליצים אמר לה בתי בשעה שאוכלין ושותין במה יתעסקו אמרה לפניו רבש"ע וכו' בתורה נביאים וכתובים וכו' במשנה בהלכות והגדות ובש"ס הל' פסח בפסח וכו' כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם שנא' (משלי ט"ו:כ"ג) ודבר בעתו מה טוב ע"כ ופרש" הקורא שיר השירים ועושה אותו כמין זמר שקורא בנגינה אחרת שאינו נקוד בה ועשה אותו כמין שיר אע"פ שמשיר השירים הוא ועיקרו שיר אסור לעשות כמין שיר אלא בקריאתו. הקורא פסוק בבית המשתאות בלא זמנו במיסב על יינו עושה שתיקותיו בד"ת וקורא פסוקים בקול רם לשחק בהם בני המשתה אבל אם אומרו בזמנו על המשתה כגון שהוא י"ט ונוטל כוס בידו ואומר עליו דברי הגדה ופסוקים מענייני של יום מביא טובה לעולם ועיין בא"ח סי' תק"ס ובט"ז שם והלוחש על המכה והרוקק על המכה. שם במשנה ר"פ חלק איתא והלוחש על המכה ובגמרא דף ק"א ע"א איתא ע"ז א"ר יוחנן וברוקק בה לפי שאין מזכירין ש"ש על הרקיקה. ופרש" שכן דרך מלחשים לרקק קודם הלחש ואסור להזכיר פסוק על הלחישה. ויש לחשים שדרכן לרקק אחריהם

ואומר אותן בלשון לעז ומזכירין להם שם בלשון לעז וא"ל רבי דמותר דאין איסור אלא לוחש אחר הרקיקה דנראה שמזכיר השם על הרקיקה ועוד לא נאסר אלא בלה"ק אבל בלעז לא ועיין בי"ד סי' קע"ט סעיף ח':

ואומר כל המחלה וגו'. שם איתא אפי' פסוקים אחרים דלית בהו שם וכתב רש"י וקסבר הוא להנצל בזכות ד"ת שהוא מזכיר אסור ללוחשו:

והכ"א כל ת"ח ששנה ופירש. פסחים פרק אלו עוברין (פסחים דף מ"ט) תנא שנה ופירש קשה יותר מכולן:

שנא' כי דבר ה' בזה. בפרק חלק (סנהדרין דף צ"ט ע"א) איתא הרבה דרשות על האי קרא ע"ש וע"ל פכ"ו ד"ה המהלל שבתות:

בהמ"ד בעירו וכו'. שם איתא תניא היה רמ"א כל הלומד תורה ואינה מלמדה זה הוא דבר ה' בזה וגו' ועיין סדא"ר פי"א:

מי שאינו משמש לת"ח. ע"ל ספכ"ה וסוטה דף כ"א:

פרק לז

הלכה א

שבעה בריות. קאי אפ"א פ"ה מ"ז שבעה דברים בגולם וכו' שאחר שקחשיב הי' דברים דלעיל התחיל מעתה לחשוב מה שהוא מז' דברים וכו' וקחשיב ואזיל כל שבעיות עד שבעה דברים בגולם לקמן:

מה"ש שהולכין וכ' ולענין זה הם למעלה. אבל לענין חשיבות הצדיק יותר ממה"ש כדאי' פרק חלק (סנהדרין דף צ"ג ע"א) וחולין דף צ"א ע"ב ארי' גדולים צדיקים יותר ממה"ש וכו'. וע"ל פרק כ"א:

הלכה ב

ג' כבהמה. קחשיב בריאת אדם קודם שחטא ונקנסה עליו מיתה. משו"ה קחשיב רק ג' כבהמה אבל אחר החטא הוי ד' שמתים כבהמה כ"כ הרי"ף בע"י בחגיגה. והרא"ש תירץ רוח אדם עולה למעלה ורוח הבהמה יורדת למטה לכך לא שייך לומר מתים כבהמה:

בינה כמה"ש. בחגיגה דף ט"ז איתא יש בהם דעת כמה"ש:

ומספרין בלה"ק כמה"ש. ודאי דלאו כולהו ב"א מספרין אלא שקודם דור הפלגה היה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים וזה היה הלה"ק כי העולם נברא בלה"ק רק אחר חטא של דור הפלגה בלבל ה' לשונם לכך קאמר שפיר ומספרין בלה"ק כמה"ש תחלת בריאת האדם וכדברי הרי"ף הנ"ל ד"ה ג' כבהמה א"כ כאשר נאמר בשם הרמב"ם אם

לא נדבר בתינוק הנולד שבעה שנים שום דבור כאשר יגדל ידבר מאליו להי"ק שהתולדה הוא מבטן אתי נמי שפיר. ג' כב"א. ע"ש בחגיגה בתוס' והמהרש"א מה שכתבו בזה:

הלכה ג

ויודעים מה עתיד להיות כמה"ש. יודעין ס"ד אלא שומעין מאחורי הפרגוד כמה"ש. גמ' שם:

הלכה ד

ח' פרושין הם. בסוטה דכ"ב ע"ב לא קחשיב רק ז' וליתא התם פרוש מלאכה היתה לו וקאי התם על המתני' מכות פרושין הרי אלו מבלי עולם וכתב הרמב"ם החכמים קוראים עצמן פרושים להיות מופרשים מבני אדם שיש להם חסרונות והמדות הפחותיות והרדיפה אחר תאות העולם והם מיחלים לשכר העוה"ב ולמדות המעלות. וגם הכא ראוי לגרום ז' פרושין כי בפרק זה קחשיב כל שבעיות כדלעיל ר"פ:

פרוש שכמי. זה העושה מעשה שכם גמ' שם ופרש"י שמלו עצמן שלא לש"ש אף זה מעשיו להנאתו שיכבדוהו ב"א ולא לשמים ע"כ א"נ שטוען בכתיפו עצים ואמר שהוא רודף בזה אחר מצות סוכה. ערוך:

פרוש נכפאי. שם איתא פרוש נקפי (גיכ"ק מתחלף) זה המנקף את רגליו ופי' רש"י מהלך בשפלות עקב בצד גודל ואינו מרים רגליו מן הארץ ומתוך כך מנקף את אצבעותיו באבנים. ומהרש"א כ' עפמ"ש בחולין דף ז' דם ניקוף מרצה כדם עולה והוא דקאזיל לדבר מצוה וזה המנקף רגליו בעצמו כדי שיחשבוהו כפרוש וצדיק שנתכפר כדם עולה:

פרוש מקצואי. שם איתא פרוש קיזאי (זסשר"ץ מתחלף) ארנב"י זה המקיז דם לכתלים ופרש"י עושה עצמו כעוצם עיניו שלא יסתכל בנשים ומתוך כך מכה ראשו בכותל והדם יוצא:

פרוש מכובאי. שם איתא פרוש מדוכיא אמר רבה בר שילא דמשפע כי מדוכיא פרש"י הולך כפוף כי מדוכיא בוכנא עשוי כמקבת וראשו כפוף. וכתב המהרש"א אע"ג דדינא הכי שילך אדם בכפיפת ראש ולא בקומה זקופה. אפשר דמשפע כי מדוכיא היה כפופה ביותר. ואפשר דכל הני דנקט היינו בעושה אותן כמראה עצמו בפני הבריות בפרישות ואינם פרושים. אבל הפרוש האמיתי העושה כן הרי זה משובח בכל הני עניני דנקט:

פרוש מחופתו. (בומ"ף מתחלף) שם איתא מה חובתי תו ואעשנה ופרש"י מה לעשות עוד ולא עשיתי ומראה עצמו כאילו קיים את הכל כלומר שאין אדם יכול להגיד עלי שום פשע. ערוך:

ופרוש מן היצרא ופרוש מן היראה. שם איתא פרוש מאהבה פרוש מיראה ופרש"י מאהבת שכר המצות ולא לאהבת מצות בוראו. ומיראה של עונשין. אלא מה על האדם לעשות מאהבת הש"י ב"ה כאשר ציוני ה' אלהים סוף השכר לבא. ועי' בערוך באורך ערך פרוש עוד פרושים ע"ז ותוס' הביאו ירושלמי ברכות פרק הרואה כתיב ואהבת את ה' אלהיך וכתיב את ה' אלהיך תירא. עשה מאהבה ועשה מיראה. עשה מאהבה שאם באת לשנוא דע שאתה אוהב ואין אוהב שונא עשה מיראה שאם באת לבעוט דע שאת ירא ואין ירא בועט וכו' ע"ש:

הלכה ה

ח' דברים רובן קשה ומיעוטן יפה. כשיש לאדם מעט מהן. יפה לגופו לרפואה וטוב שיהיה לו קצת משלא יהיה לו כלום אבל רובן קשה כשיש לו הרבה. רש"י בגיטין דף ע ע"א:

יין. יומא פ"ח דע"ו זכה נעשה ראש פרש"י זכה לשתות לפי המדה וכו' ע"ש:

שינה. מ"ר בראשית פ"ט ישן קמעא יכול ליגע בתורה הרבה:

ועושר. מיעוטו יפה ורובו קשה שמבטלו מת"ת ומגביה לבבו. רש"י:

ודרך ארץ. ודרך כצ"ל וכ"ה שם בגמרא ופרש"י דרך להלך בדרכים וגירסת הג"מ פ"ג מהל' דעות והולך בדרך ע"ש:

ומים חמין. לרחוץ ולשתות. רש"י:

ותשמיש. היינו מה דקחשיב התם ד"א. ועיין בש"ע א"ח סי' ר"מ סי"ד מ"ש בשם הרמב"ם פ"ד מהל' דעות:

הלכה ו

בז' דברים. רפ"ב דחגיגה די"ב ע"א איתא בעשרה דברים נברא העולם ע"ש כל הענין:

הלכה ז

ברא ג' אבות. עדא"ז ספ"א ד"ה ז' אבות:

הלכה ח

לפני כסא הכבוד. שמלמדין מדות הללו זכות לפני כסא הכבוד וכדאיתא במדרש על פסוק חסד ואמת נפגשו וגו' (תהילים פ"ה:י"א) ועי"ל פי"ב:

שנא' וארשתיך. ל' אירוסין שבהנהו מדות דקחשיב הקרא הקדשתיך וארשתיך ל':

וארשתיך לי לעולם. היינו חכמה שהיא התורה והרמז בתיבת לעולם שזהו מעמד ומצב העולם. וכן השלום מרמזו בתיבת לעולם שהוא א' מעמודי עולם. א"נ השלום מרומז בתיבת בצדק כי כשעושה צדקה נעשה שלום שאין העני גוזל הבריות ובפרט כשעושה

משפט צדק נעשה אמת ושלום כמ"ש הב"י בח"מ סי' א' ע"פ ירוש' פ"ד דתענית ע"ש כנ"ל בס"ד:

הלכה ט

ז' מדות. הן וכו' רמ"א שבע רקיעין וכו'. כל הסוגיא זו מפורשת באר היטב שם בחגיגה וראיות ממקראות באריכות ע"ש ובילקוט פ' עקב על פסוק הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים ובתוס' דמס' ע"ז דמ"ג רע"ב:

מדור התחתון. עי' תוס' מנחות דל"ז ע"א ד"ה או קום:ארץ.בראשית וגו' ואת הארץ ועוד פסוקים רבים:

אדמה. שם (ואת כל רמש האדמה) לעבוד את האדמה ודומיהן רבים:

ארקא. די שמיא וארקא (ירמי' י יא):

חרבה. מכל אשר בחרבה מתו (בראשית ז כב):

יבשה. ותראה היבשה (שם א מ):

תבל. וישת עליהם תבל (ש"א ב ח) ודומיהם בנו"כ:

חלד. האזינו כל יושבי חלד (תהילים מ"ט:ב'):

שהיא מתובלת בכל. ארץ שאנחנו יושבי' עליה היא מתובלת בכל מיני טוב מה שאין כן ארצות התחתונות הן חסרי טוב ומשונים הבריות כדאיתא בזוהר (מפרש) ואיתא בתוס' דמנחות דל"ז ע"א ד"ה או קום שאשמדאי הוציא מתחת קרקע אדם א' שיש לו שני ראשים וכו' ע"ש ובמ"ר בראשית פי"ג על פסוק וכל שיח השדה וגו' איתא עוד טעם על שמות הארץ תבל ארקא אדמה כנגד ד' תקופות בשנה ע"ש:

ד"א שדרכה להכניס וכו'. חסרון יש כאן שמפרש רק טעם של תבל וחסר הטעם של שאר שמות הארץ וקאי האי ד"א על חלד דאיתא בירושלמי פ"ק דשבת והובא בילקוט (תהילים מ"ט:ב') האזינו כל יושבי חלד ר' אחא בשם ר' אבהו ורבנין חד אמר למה מושל כל באי עולם לחולדה לפי שכל מה שיש ביבשה יש בים חוץ מחולדה. וחד אמר מה חולדה זו גוררת ומנחת ואינה יודעת למי מנחת כך כל באי עולם גוררין ומניחין ואין יודעין למי מניחין דכתיב יצבור ולא ידע מי אוספם ע"כ מפרש:

מעלות וכו'. שהכל תלוי במזל עי' פ"ג דתענית דף כה:

כיעור. משונה ב"ק דף ק ע"ב:

בחכמתו בתבונתו. עי"ל ד"ה בז' דברים ברא הקב"ה וכו'. וכתב רש"י בחומש בפ' דברים בשם ספרי ששאל אריוס את ר' יוסף מה בין חכמים לנבונים חכם דומה לשולחני עשיר כשמביאין לו דינרין לראות רואה וכשאין מביאין לו דינרין לראות יושב ותוהא.

נבון דומה לשולחני תגר כשמביאין לו מעות לראות רואה וכשאין מכיאין לו הוא מחזר ומביא משלו:

ובדעתו. רוה"ק:

הלכה י

ק"ו. עשרה המה (בתנ"ך) במ"ר וילקוט סוף פרשה מקץ נחשבים בפרט כל חד וחד ועי"ש בידי משה גם נדרש מק"ו דמרים דין דיו עי"ל פי"ט:

וג"ש. כמו שנא' בישראל לא תשימו קרחה בין עיניכם למת ונא' בכהנים לא יקרחו קרחה בראשם מה להלן כל הראש אף כאן כל הראש ומה להלן וכו'. גמ' במכות דף כ':

בנין אב מכתוב א'. כמו שנא' (בפ' בא) אצל חג המצות אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם שהתיר לנו הכתוב אוכל נפש בלבד בחג המצות. ובשאר מועדים לא התיר לעשות אוכל נפש אלא אמרו רז"ל זה בנה אב לכל המועדים. וכמו שנא' (בפ' נשא) ועד אין בה וגו' ותניא רפ"ק דסוטה ועד אין בה בשני עדים הכתוב מדבר או אינו אלא עד א' ת"ל לא יקום עד אחד באיש וגו' ומת"ל ועד זה בנה אב כ"מ שנאמר עד הרי כאן שנים עד שיפרט לך הכתוב א':

ובנין אב משני כתובים. כמו שנא' (בפ' אמור) במומי אדם או גבן או דק או תבלול בעינו וגו' ולא אמר לנו הכתוב יבלת. אך במומי בהמה כתוב עורת או שבור או חרוץ או יבלת ואיתא בת"כ כ"מ שנמצא בתורה מום סתם נותנין עליו מומי אדם ומומי בהמה עי' ספ"ו ורפ"ז דמס' בכורות:

מכלל ופרט. כמו שנא' ריש ויקרא אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה זה כלל שהחיה בכלל בהמה הוא דכתיב זאת הבהמה אשר תאכלו איל צבי וגו' (בפ' שמיני) הרי שחיה בכלל בהמה. ואח"כ פרט מן הבקר ומן הצאן ונתמעטה חיה מן הקרבן ואין בכלל אלא מה שבפרט:

ומפרט וכלל. כמו שנאמר בעשרת הדברות לא תחמוד אשת רעך ועבדו ואמתו שורו וחמורו פרט. שמשמע אלו אין לך לחמוד בלבד אבל דבר אחר רשאי ואח"כ וכל אשר לרעך חזר וכלל ונעשה הכלל מוסיף על הפרט שהכל אסור וכמו שנאמר בהשבת אבדה וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו פרט שמשמע שאלו אתה חייב להשיב בלבד אבל לא דבר אחר ואח"כ כלל וכן העשה לכל אבידת אחיך כל אבידות שבעולם ונעשה הכלל מוסיף על הפרט הלך אחר הכלל בכ"מ שתמצא בתורה פרט וכלל:

דבר הלמד מענינו. כמו שנאמר בפ' בשלח בענין שבת שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי אינו ר"ל שישבו תחתיהם כל היום כולו אלא שלא יצא איש ממקומו אלפים אמה שהוא למד מענינו:

אלא שבע מדות שדרש הלל וכו'. אבל רבי ישמעאל אומר י"ג מדות הן וכאשר נדפסים בסידורים אחר פ' איזהו מקומן. ועיין בכרך ברכות אחר כללי הש"ס ובספר קרבן אהרן בסופו נקרא מדות אהרן וספר הליכות עולם מבוארים הי"ג מדות באר היטב:

הלכה יא

בגולם. נמו גולמי כלי עץ שלא נגמרה מלאכתו כן זה אין דעת כלל בגופו. רש"י. והרמב"ם כתב וקורא גולם איש שיש לו מעלות שכליות ומעלות המדות אמנם אינם שלימות ולא הולכות על סדר כראוי אבל יש בהם ערבוביא ובלבולים והתערב בהם חסרון ואין זה ע"ה שיש לו ד"א שהן מעלות המדות בלבד וכ"ש שאינו בור דאיתא בפ"א פ"ב מ"ה וע"ש בהר"ב משנה י':

ושבעה בחכם. קמפרש הכל לקמן:

וכנגדו נאמרו בגולם בחלופין. חלף הדברים הללו של חכם הפכם הם בגולם ר"ב כי הוא חמרי וחסר השכל ויוצא תמיד מן הסדר כן כתוב בד"ח (וכתב התי"ט לפי שהגולם קודם בזמן לפיכך הקדים לשנות ז' דברם בגולם ומ"מ ביאר אח"כ המדות שבחכם שכן נאה להעלות על שפתים ישק מדות החכם. וידיעת ההפכים אחת על כן אמר וחילופיהן בגולם):

הלכה יב

לפני מי שגדול וכו'. וזה המדה דוקא בתשובה אבל בשאלה הא תנן בפ"א פ"ב מ"ה ולא הביישן למד. תי"ט:

ובמנין. בשנים וגדול בתלמידים. רש"י:

שאחי גדול ממני. שאהרן היה נולד שלשה שנים קודם משה ולכך סירב בשליחות עד שאמר לו הקב"ה ואהרן יהיה נביאך:

ואוננים אנחנו. על מיתת נדב ואביהוא:

מעשר הקל. שאמרה תורה לא אכלתי באוני (דברים כ"ו:י"ד):

מיד הודה לו וכו'. לא בוש לומר לא שמעתי אלא אמר שמעתי ושכחתי. גמ' בזבחים דף ק"א ע"א:

ובעיני הגבורה. הודאה של משה. א"נ מעשה אהרן:

כיוצא בו וכו' מכאן וכו'. עוד יש ללמוד ד"א ממעשה זו כדמפרש:

אלא בגדול. הוא נותן מקודם הכבוד:
מלמד שאף אהרן. דאל"כ למה כעס עליהם ולא על אהרן שגם הוא בכלל הכעס והוצרך להשיב לו ותקראנה אותי כאלה ואכלתי חטאת היום וגו' אלא בשביל כבודו של אהרן הפך פניו כנגד הבנים וכעס כ"כ רש"י וראי"ם בפ' שמיני:
ולמה לא דבר עם אהרן. ר"ל הקב"ה כל שליחותיו. מפרש. דוגמא לזה לעיל רפ"ד ע"ש:
כיוצא בו. שאין לכנוס תוך דברי חבירו:
ד' או ה' צדיקים וכו'. אע"ג דאברהם לא ביקש על פחות מי' מכח דור המבול שהיה ח' נח ובניו ולא נצולו שאני התם דהקב"ה ראה שאין שום לחלוחית זרע קודש יוצא מהן כדאיתא במדרש על פסוק הפוך רשעים ואינם (משלי י"ב:ז') וכ"ה בזוהר ואברהם לא ידע מזה וקסבר שתלוי דוקא בי' צדיקים. מפרש:
נפטר. עוד יש ללמוד ד"א מן המקום ב"ה שאל יפטר אדם מחבירו אא"כ נוטל רשות ממנו שהרי הקב"ה אמר לא"א כלום אברהם אני צריך לך כ"ה במס' דא"ר ריש פ"ה ע"ש:

הלכה יג

ואינו נבהל להשיב. כדי שתהא תשובתו כהלכה ולא סגי ליה במה שלא נכנס לתוך דברי חבירו אבל יתמהמה ג"כ עד שידע שישיב כהלכה. ר"ב ותי"ט:
אמרתי ימים ידברו. סיפא דקרא ורוב שנים יודיעו מכמה ר"ל הזקנים ישיבו כהלכה והר"ב הביא הקרא כתר לי זעיר ואחוך (שם לו):
והלילה אמר הורה גבר. א"ר חנינא בר פפא אותו מלאך הממונה על הריון לילה שמו וכו' כדאיתא בנדה דט"ז:
אלא להודיע וכו'. הנהו ג' דברים מוכח נמי מזה:
זה יהודה. שאמר רק אנכי אערבנו ודינא הכי להכניס בערבות מה שנוטל מחבירו להשיב לידו לכך השיב לו יעקב כהלכה ונתן לו בנימין לאפוקי ראובן שאל שלא כענין שאמר את שני בני תמית השיב לו יעקב בכור שוטה הוא זה וכי בניו הם ולא בני כדאיתא רש"י בחומש ע"פ מרז"ל. והר"ב כתב שואל כענין התלמוד לרב בענין שעוסק הרב אז הרב משיב כהלכה כדמצינו באנשים אשר היו טמאים לנפש אדם שראו את משה עוסק בהלכות פסח ושאלו לו אותו ענין:
על ראשון ראשון זה יעקב. כששלח המנחה לעשו אמר לשלוחים (בפ' וישלח) כי יפגשך וגו' ואמרת לעבדך ליעקב מנחה וגו' פרש"י על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ששאלת למי אתה לעבדך ליעקב אני וכו' וששאלת למי אלה לפניך מנחה היא שלוחה וגו' [וכן

שדיבר ללבן כי יראתי גו' עם אשר המצא גו'] א"נ ע"פ מדרש וילקוט ר"פ ויצא והנה אנכי עמך וגו' שהשיבו ליעקב וכו' ע"ש:

וי"א זו שרה. לא ידעתי לכוון אם לא שהכוונה על המעשה (בפ' וירא) שראתה שרה מישמעאל שהוא מצחק ופרש"י שם מצחק לשון עבודת כוכבים כמו שנא' ויקומו לצחק:

ד"א גלוי עריות וכו' ד"א לשון רציחה וכו' היה מריב עם יצחק על הירושה ואמר אני בכור ונוטל פי שנים וכו' ונוטל קשתו ויורה בו חצים וכו' ע"ש נמצא היה רוצה שרה להרחיק ישמעאל מיצחק מהנהו טעמי דלעיל עבודת כוכבים ג"ע ש"ד ועוד מהירושה ואמרה ראשון גרש האמה הזאת וגו' כדי שלא יעשה ישמעאל ביצחק הנך ג' דברים ואח"כ אמרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני וגו'. אבל יותר נראה להגיה וי"א זו רבקה כדמצינו (בפ' חיי שרה) ויאמר בת מי את וגו' היש בית אביך וגו' ותאמר אליו בת בתואל וגו' גם מקום ללון ופרש"י השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון והר"ב מביא ראיה מהקב"ה שאמר לו משה (בפ' שמות) מי אנכי כי אלך אל פרעה היא הראשונה. וכי אוציא את בני ישראל הרי שניה והשיבו הקב"ה על הראשונה כי אהיה עמך ועל השניה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את ה' וגו':

ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרן. ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי אלו אנשי חרן כצ"ל דאל"כ לא הוי שבעה דברים בחכם. וכ"ה בהר"ב ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי אם פוסק דין מן הסברא מדעתו לא יאמר כך שמעתי מרבותי. ומצינו באנשי חרן כששאל מהם יעקב השלום לו אמרו לו שלום והנה רחל בתו באה עם הצאן והיא תגיד לך כי אנחנו לא ידענו יותר מזה עכ"ל והרמב"ם כתב לא יתפאר במה שלא ידע והוא אמרו על מה שלא שמע אומר לא שמעתי ע"כ וע"ז יצדק ראיית אנשי חרן שאם בדרך ארץ הוא כך ק"ו בענייני חכמה ותורה. תי"ט:

ומודה על האמת. ואע"פ שיכול להעמיד דבריו על טענות שבידו אינו בוש בכך אם חוזר ממה שהיה אומר טעות רש"י והר"ב:

הטיבו (את) [כל] אשר דברו. הא דלא מביא קרא דלעיל מפ' שמיני שהוא מוקדם וישמע משה וייטב בעיניו. משום דלעיל קאמר וי"א משכו אהרן מתוך הצבור לחוץ ואמר לו משה אחי וכו' נמצא נוכל לומר שהודה משה ולא בוש היה רק בייחוד לפני אהרן לבד. אע"פ דאיתא במדרש רבה שהכריז כן בכל המחנה. עכ"פ אינו מפורש בקרא הכי לאפוקי בפסוק זה הטיבו (את) [כל] אשר דברו:

הודה על האמת לפני כל קהל ישראל. והנסיון רב ועצום בזה יותר לכך עדיף ליה מהן קרא כנ"ל והמפרש הניח בצ"ע. ואא"מ הרבני הישיש נ"י תירץ דלעיל קאמר רק וייטב בעיניו נוכל לומר בלבו הוטב אבל לא הוציא בשפתיו שמודה כדקחזינן בפלפול ת"ה אע"פ שיודע בעצמו הדין עם חבירו מ"מ אינו מודה לו בפירוש אמת אתה אומר. כ"א טומן בלבו לכך מביא הטיבו וגו' שהודה בפה מלא. אע"פ שגם האמת ששם הודה משה בפה מלא כדלעיל עכ"פ הכתוב הכא מפרש יותר ודפח"ח ושפתים יושק ויש מגיהים זה משה מקרא דלעיל וייטב בעיניו והאי ויאמר ה' אלי צ"ל אחר וכן הקב"ה הודה על האמת:

פרק לח

הלכה א

שבעה וכו'. קאי על מתניתין דפ"א פ"ה מ"ח:

של בצורת. הגשמים מועטים ומתוך כך מתייקר השער עד שמקצת ב"א רעבים ומקצתן שבעים מ"מ. רש"י ור"ב. ובשבת דל"ב איתא ראייה ע"ז ואם נותנים מתברכין שנא' (מלאכי ג':י') הביאו את כל המעשר וגו' והריקותי לכם ברכה עד בלי די מאי עד בלי די עד שיבלו שפתותיכם מלומר די:

מקצתן תורמין וכו'. בפרקי אבות שם איתא גמרו שלא לעשר:

רעב של מהומה באה. שם איתא של מהומה ושל בצורת באה:

של מהומה. כלומר אוכלין ואינן שביעים כדכתיב (בפ' בחקתי) ואכלתם ולא תשבעו זה רעב של מהומה אבל עדיין אינם מתים. רש"י. והר"ב כתב של מהומה מפני הגייסות אין יכולין לאסוף התבואה והא דחמיר תרומה ממעשר משום דחטה א' פוטרת את הכרי ועל שהוא כילי ביותר לכך ענשו מרובה ממעשר. מפרש:

מקצתן מפרישין חלה. בפ"א איתא ושלא ליטול את החלה:

אין מפרישין חלה. קרא ע"ז והפקדתי עליכם בהלה אל תקרי בהלה אלא בהלה גמרא שם:

כליה בא. השמים כברזל והארץ כנחשה. ר"ב:

גמרו שלא לעשר. מעשר הוא שם לכלל המתנות וכ"מ שם בגמ' תוי"ט:

טל ומטר. לעיל לא קחשיב טל כ"א מטר:

ואינם מסתפקין. שם איתא והיוקר היה והשכר אבד (שכר הרווח רש"י) וב"א רצין אחר פרנסתן ואינם מגיעים שנאמר ציה וגו'. נמסרו לאויביהם. זו קשה מן הראשון שב"א יגיעים וכו' ותנא בתרא לטפויי:

הלכה ב

ומעשר עני. שם בפרקי אבות איתא דבר בא לעולם על מיתות וכו' שלא נמסרו לב"ד ואח"כ איתא בארבעה פרקים הדבר מתרבה וכו' ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה מפני גזל מהנות עניים ופי' רש"י שהוא זמן אסיפה וצריך ליתן מתנותיהם לעניים כגון לקט שכחה ופאה נפרעין מהם מיד לאחר אסיפה זו וזהו במוצאי החג ועיין בתי"ט:

אל תגזול דל. אל תגזלנו כי תראנו דל בעבור שהוא דל ואין כח לעמוד נגדך רש"י ובילקוט שם בשם התנחומא איתא בזה"ל אל תגזול דל וכי יש לו כלום אלא אם היית רגיל להיות מפרנסו וחזרת בך ואמרת עד מתי אני מספיק לזה ואתה מונע יד שלא ליתן לו אם עשית כן כאילו אתה גוזלו. ואל תדכא עני בשער שלא בשבילך אעצור את השמים שנקרא שער וזה שנאמר וזה שער השמים. כי ה' יריב ריבם אני רב אותך ריבם שעשיתך עשיר ולא לו וקבע את קובעיהם נפש נפשו אתה מחסר אם לא תפרנסנו ע"כ:

וקבע. ויגזול בלשון ארמי קביעה גזילה. כדאיתא בר"ה דף כ"ו ע"ב אתא ההוא גברא לקמיה א"ל קבען פלוני וכו'. רש"י במשלי:

הלכה ג

עינוי דין. שמתענה דינו של אדם ומעכבו מלפסוק לו דינו. ועוות הדין זה ההולך אחרי הבצע:

ועל המורים וכיו'. שאינם נזהרים להעמיד הדבר על האמת ומתיר את האיסור ומטמא את הטהור וכשבת שם מביא ראיה מקרא על זה והנהו תלתא בחדא מחשבן. רש"י:

א"ל ר"י ב"א. עיין מעשה זו באורך בתנא דבי אליהו פרק למ"ד ומסכת שמחות פ"ח:

שיקבל את פנעו. אל תשאל טעם ותהרהר אחר מדותיו של הקב"ה כי מוכן אדם לפגעו אין טעם בדבר כי כך גזרה חכמת אל ולפניו גלוי הטעם וצדיק ה' בכל דרכיו וגו' אבל אנחנו חטאנו כ"כ המפרש:

לאספקלטור. בלשון רומי ממונה להרוג מחוייבי מיתה למלכות כ"כ במוסף הערוך ערך ספקלטור:

אני כהן. ר"י בן אלישע:

אני נשיא. רשב"ג:

מיד נטל החרב. ספקלטור הנ"ל:

סנדלפונין טובות. ע״ל פ״א ד״ה סנדלפון:
חרב עורי. אתה חרב עורר את עצמך על הרועה ר״ל על מלכות רומי הרשעה שמניתי אותו להיות רועה את עמי:
ועל גבר עמיתי. שומר צאני כמוני:
הך את הרועה. אתה החרב הך את השר על שהשחית את עמי כ״כ המפרשים:
ממשמע שנא׳ [וכו׳] אני יודע וכו׳. זהו מלתא באפי נפשיה ואיידי דמביא הקרא מפרש אותו כי וודאי ממיתת ר״י בן אלישע ורשב״ג ידעו הכל ולא בהסתר נהרגו וכן מוכח לקמן דקאמר לדוגמא כגון ביתר וכו׳ א״ו דלא קאי אדלעיל אלא פי׳ המקרא בפ״ע וכדאיתא נמי בב״מ דל״ח ע״ש:

הלכה ד

והשמדתי את במותיכם. סיפיה דקרא ונתתיי פגריכם על גלוליכם (דהיינו עבודת כוכבים) וכתיב בתריה ואתכם אזרה בגוים גמ׳ פ׳ ב״מ שם:
ומספר ירחים. ר״ל מספר השנים וכמו שפרש״י שם בפ׳ בחקתי החשבון שבעים שנה של גלות בבל היו נגד שבעים שמיטות שלא שמטו נא״י:
שנאמר ולא יראה. חסר הכא לפרש מהיכן מוכח שעל שפיכות דמים גלות בא לעולם רק באשר שע״י ש׳ד שכינה מסתלקת שנאמר ולא תחניפו וגו׳ ולארץ לא יכופר בדם וגו׳ ולא תטמא את הארץ וגו׳ אשר אני שוכן בתוכה וגו׳ (דברים לה) וכדאיתא פ׳ ב״מ שם נמצא היכא דהשכינה מסתלקת הוי אח״כ גלות:
על גילוי עריות. הא דמפרש זה לבסוף והוא שני למילתיה עבודת כוכבים ג״ע משום שהפסוק שהביא לראיה הוא מאור בקרא דברים כ״ג:

פרק לט

הלכה א

חמשה אין להם סליחה. כלומר קשה סליחתם כי צריכים תשובה גדולה ע״ז ועי״ל כעין זה פל״ז ד״ה שבעה:
המרבה לשוב. בחטאים משונים בזה מראה שלא עשה בראשונה תשובה כהוגן שעיקרה עזיבת החטא וכדכתב הרמב״ם פ״ב הל״ב מהל׳ תשובה ויעיד עליו הבורא היודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא וכעין זה כתב המפרש:
ומרבה לחטוא. בחטא אחד כ״ש שתשובתו קשה כדלקמן פ״מ ויומא דפ״ו ופ״ז כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשה לו כהיתר:

והחוטא בדור זכאי. שהיה לו ללמוד ממעשיהם השובים ולא עשה כן לכך גם כן תשובתו קשה אי נמי אם גם הוא היה זכאי ולא חטא הוו כולי עלמא זכאי והיה משיח בא כד"א (ישעיה ס"א) זעמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ וכדאיתא פרק חלק דצ"ח ע"א אין בן דוד בא עד שיהא כולו זכאי וכו' ועיין גפ"ק דקדושין משו"ה תשובתו קשה שעיכב הגאולה. והמפרש כתב שהחוטא בדור זכאי אינו שב מהרה כי סומך עצמו שמסתמא עולם נדון ע"פ רובו וכו' ע"ש:

וחוטא ע"מ לשוב. כדאיתא לקמן פ"מ וסוף יומא האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה וכל מי שיש בידו חלול השם. קשה מכולם עיי"ל פכ"ט וביומא שם ודא"ר פ"ב:

בעוונו. שנחשב לגברא רבה דכוותיה לעון אם עשה כזה כדאיתא שם ביומא ה"ד חלול השם כגון וכו' אע"פ שאדם אחר שאינו חשוב כמוהו לא נחשב לכלום. א"נ בעונו דייק שנקרא חלול השם אם עשה באמת העון לאפוקי אם חושדין אותו לשקר ואויבים אפקוה לקלא בישא אדרבה ע"ז א"ר יוסי יהא חלקי עם מי שחושדין ואין בו שבת קי"ח ומ"ק דח"י:

אין ספק לאדם לידע וכו'. אינו יכול להשיג דבר גדול הזה וברפ"ב דחגיגה איתא כל המסתכל בארבעה דברים וכו' והמפרש כתב ע"ד דאיתא התם בדף י"ג ע"א ע"ש:

ואלמלא. כמו אם לא כמו בסוף מגילה אלמלא מעמדות וכו' כן הכא הפי' אבל בשאר מקומות הוא כמו בוי"ו אם לו בשבת דף קי"ח אלמלא משמרין ישראל שתי שבתות עיין בערוך:

היו מוסרין לו מפתחות. מכח זה היה יכול להחיות מתים ולעשות מופתים וכעין זה בילקוט (תהילים ג':א') על פסוק לדוד בברחו וגו' וז"ל זש"ה לא ידע אנוש ערכה (איוב כ"ח:י"ג) א"ר אלעזר לא נתנו פרשיות התורה על הסדר שאלמלא נתנן על הסדר כל מי שהיה קורא בהן היה יכול להחיות מתים ולעשות מופתים לפיכך נתעלם סדורה של תורה והוא גלוי לפני הקב"ה שנאמר ומי כמוני יקרא וגו' (ישעיהו מ"ד:ז') עכ"ל ועפ"ז פירשתי פסוק (בקהלת ג ט) ראיתי את הענין וגו' את הכל עשה יפה בעתו וגו' (ר"ל שאין מוקדם ומאוחר בתורה והיפך הסדר) מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף וק"ל:

הוא היה אומר. ר"ל ר"ע כ"מ בפ"א פ"ג מט"ו ע"ש:

והכל לפי דעתו של אדם. כל מעשה בני אדם מה שעשה ומה שעתיד לעשות הכל גלוי לפניו ולא תאמר כיון שהקב"ה יודע מה שיעשה האדם א"כ הוא מוכרח במעשיו שיהיה

צדיק או רשע כי הרשות נתונה בידו לעשות טוב ורע ואין שום דבר שיכריחהו כלל וכו' כי לא מחשבותיכם מחשבותי וכו' ר"ב בשם רמב"ם. ועיין בתוי"ט שהאריך בזה גם מור"ם אלשי"ך במגילת איכה על פסוק מפי עליון לא תצא הרעות כו'. ובנושאי כלי הרמב"ם פ"ה מהל' תשובה:

הוא היה אומר. נמי ר"ע כדלעיל:

הכל נתון בערבון. שהכל ערבים זל"ז ל"א על כל מעשה יש לו ערבות להקב"ה דנשמתו של אדם ערב בכל איברים זכו זכתה היא. לא זכו לא זכתה היא ונדונית כ"כ רש"י. והמד"ש בשם החסיד כתב זה המאמר הוא נגד הכל צפוי כלומר שאע"פ שהכל צפוי ויודע השיב"ה בעושי רע לא משלם כדי רשעתו מיד. כי הכל נתון בערבון כלומר שיש לו ערבות שלא ימלט מידו ע"כ הוי"ט:

ומצודה פרוסה על כל החיים. שאינו יכול להשמט מיום המיתה ומיום הדין (שם) ועיין בס' אור לישרים של מורי הגאון מהר"ז איידלין זצ"ל דרשה י"ד דף צג ע"ב ותמצא נחת:

תשובת רשעים מעכבת. אם רשעים מעכבים א"ע בתשובה:

וגזר דינם מחותם. אינו נקרע הגזר דין לאפוקי אם עשאו תשובה גדולה היא שמקרעת גזר דין כדאיתא יומא דף פו אבל התם איתא בגמרא בזה"ל תשובת המוחלטין (רשעים גמורים. רש"י) מעכבת הפורענות ואפי' שנחתם עליו גזר דין של פורענות עכ"ל נמצא אם נמי הכוונה הכא לזו ראוי לגרוס תשובת רשעים מעכבת אע"פ שגז"ד מחותם:

ושלות רשעים סופה רעה. מתוך שלותם הם יושבין ומהרהרין בעבירה רש"י שם ובגמרא שם איתא סופה תקלה. ובסנהדרין דף עא ע"ב איתא שקט לרשעים רע להן ורע לעולם:

והרשות. והרבנות רש"י:

קוברת אס בעליה. שנאמר וימת יוסף (שמות א':ו') ואח"כ כל אחיו ברכות דף נה ובסוטה דף יג. ר"ב. א"נ הרשות נקרא היצה"ר כמ"ש המד"ש במשנה הנ"ל הכל נתון בערבון אמרו המפרשים רשתות על היצה"ר וסיעו אשר הם רשתות ומצודות לצוד את ב"א וכו' ע"ש והוא היצה"ר הוא המלאך המות לכך נאמר והרשות מקברת את בעליה:

עד יום. עם יום כצ"ל וכ"ז מפירש לעיל פכ"ט ע"ש וביומא שם:

משלמין לרשעים. בעוה"ז שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו (ס"פ ואתחנן):

ומקיפין לצדיקים. לשון חנוני המקיף וקאי אדלעיל החנות פתוחה וההחנוני מקיף ואיתא בעירובין דף נב לא יאחר לשונאיו אבל מאחר הוא לצדיקים גמורים והיינו דאריב"ל וכו' היום לעשותן ולמחר להעוה"ב ליטול שכרן:

משלמין לרשעים וכו'. ר"ל באיזה רשע אמרו באותן שעשו את התורה בעין רעה שלא ק"מו מה שלמדו ושמעו ועינם רעה בהתורה ובמצות שבה ולא נמצא בהם דבר טוב ע"כ מקבלים שכר בהאי עלמא על מעוט טובה שעשו בחייהם:

ומקיפין לצדיקים וכו'. באותן צדיקים שעשו את התורה בעין יפה שלומדים לש"ש לשמור ולעשות ולקיים ואז משנתן עולה יפה שש"ש מתאהב ע"י שאומרים אשרי שזה ילדו אשרי שזה גדלו אשרי רבו שלמדו תורה וכו' וכדאיתא יומא דפ"ו ע"א:

נותנין לאלו קמעא. ר"ל נותנין שכר לרשע על מיעוט זכיות שלו. ועוד כל מה שנהנה בהעוה"ז נקרא קמעא נגד שכר הנצחי של העוה"ב ויפה שעה א' של קורת רוח בהעוה"ב מכל חיי העוה"ז וגם מה שצדיק אוכל ממעשיו פירותיהן בהעוה"ז נקרא קמעא ומעט נגד הקרן קיימת שנשאר להעוה"ב ע"ל פ"מ:

והשאר. שלא קבלו הן לצדקת הצדיק ורשעת הרשע. מונה להם מרובה. מה שמקבלים עוד המותר והעיקר בעוה"ב נחשב להם למספר מרובה כי אצל הצדיק יפה שעה א' של קורת רוח בהעוה"ב וכו' ועוד אם זכה נוטל חלק ג"ע מהרשע כדאיתא פ"ב דחגיגה והצדיק אינו מרגיש ומכיר בעצמו לאותו חלק למשל אם ניתן לו שכר על כתיבת ס"ת או כדומה מצות שלא היה יכול לעשות אותם בחייו מפני חסרון כיס לכן הוא בעיניו הכל טובה מרובה וכן ההיפך לרשע מדומה לו עונש של גיהנם מרובה יותר על רשעתו שעשה. כי הרבה שנשכח ממנו וגם שמגיע לו חלק חבירו של צדיק בגיהנם כדאיתא בחגיגה שם וזה שאמר הכא והשאר מונה להם מרובה כנ"ל לפרש סוגיא זו. והי' ינחני במעגלי צדק. ואגב אמינא מה ששמעתי טעם נכון שזכו כמה רשעים לכמה מצות רבות וגדולים כגון קניית ספר תורה והכנסת כלה. וצדקה לעניים הגונים וכדומה. משום שהצדיק חבירו שיהיה נוטל חלק הרשע בג"ע כדלעיל לא היה סיפק בידו להנך מצות מפני חסרון כיס על פי מזלו הנולד בו. וכדי שלא יהיה הסר לצדיק המצות הללו לכן הרשע עושה שליחותו בזה כדאיתא ר"פ כיצד מברכין בברכות. בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים. וראוי לאמרו:

הכל יוצא. להעוה"ז ערום וכד"א (איוב א':כ"א) ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב:

והלואי. שתהא יציאה מן העולם בלא חטא כביאה על העולם בלא חטא:

רמ"א. בפ"א פ"ג מ"ד שר"ע אומר זה המאמר ג"כ. יאפשר באמת אמר ר"מ הכי בשם ר"ע כרוב סתם מתני' ר"מ אליבא דר"ע כדאיתא בסנהדרין דף פ"ו ע"א ועיין ברש"י ספ"ד דבכורות דף ל ד"ה תיתי לי:

שנברא בצלם אלהים. לכן מוטל עליו לעשות רצון קונו רש"י. ובכל אדם אמר התנא וכמו שהוא הראיה שממנו הביא שהוא נאמר לבני נח לא לבני ישראל לבדם ירצה התנא לזכות את כל האדם אף לבני נח ומאמר מלא אמר הרמב"ם בפ"ח מהל' מלכים וז"ל צוה משרע"ה מפי הגבורה לכוף את כל באי העולם לקבל מצות שנצטוו ב"נ וכל מי שלא יקבל יהרג. והמקבל אותם הוא הנקרא גר תושב בכ"מ וכו' כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן ה"ז מחסידי אוה"ע ויש לו חלק לעוה"ב. והוא שיקבל אותן ייעשה אותן מפני שצוה בהן הקב"ה בתורה והודיענו ע"י משרע"ה שבני נח מקודם נצטוו בהן אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אוה"ע ולא מחכמיהם עכ"ל והאריך בזה התוי"ט ע"ש ועיי"ל פלי"ו ד"ה ג' מלכים:

שנאמר בנים אתם וגו'. הא דלא הביא מקרא המוקדם (שמות ד':כ"ב) בני בכורי ישראל. כ' במד"ש לפי שבפסוק בנים אתם הודיע לישראל בעצמם שהם בנים כמ"ש בנים אתם וכן לעיל בצלם אלהים הודיע לב"א בעצמם. וכן לקמן בלקח טוב נתתי לכם ע"כ והתוי"ט כתב לפי שהקרא בני בכורי אפשר לפרש על אותו דור בלבד שרצה להוציאם ממצרים וכו' ומנלן לדורות הבאים וכו' אבל הך קרא בנים אתם נאמר אצל מצות שנצטוינו בה לדורי דורות ע"ע חק ולא יעבור לא תתגודדו וגו' שהם חובות הגוף הנוהגים בכ"מ ובכל דור ודור וקראן בנים ע"כ ול"נ דהתם במצרים עדיין לא קבלו התורה והיתה החשיבות מישראל סבא זהו יעקב אבינו ע"ה ולכך נכתב בלשון יחיד בני בכורי וכדכתב רש"י שם בשם המדרש שקאי על יעקב שכאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו ע"כ אבל לאחר מ"ת קראם בלשון רבים בנים אתם וגו' שחשיבות היו להם לבדם ג"כ אפי' הרבו לפשוע במדבר עדיין חביבותיה גבן ונקראו בנים כי מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה כנ"ל:

כלי חמדה וכו'. התורה כלי גדול וחשוב הוא שנו נברא העולם שנא' (משלי ח ל) ואהיה אצלו אמון אמרה תורה אני הייתי כלי אומנתו וכו' שנא' בראשית ברא וגו' ואין ראשית אלא תורה שנא' (שם) ה' קנני ראשית דרכו. רש"י:

שנאמר כי לקח טוב. כל מעשה בראשית שנא' בו וירא אלהים כי טוב לא נברא אלא בשביל התורה שנקרא לקח (כד"א יערוף כמטר לקחי) (דברים לב). ר"ב ועיין בתוי"ט:

למה הצדיקים דומים בהעוה"ז. ביסורין הבאים עליהם רש"י ספ"ק דקדושין דף מ ע"ב:

וסוכה יוצא. ונוף א' כלומר מעט ממנו. שם:

מה הם אומרים. זה ליתא שם בגמרא אלא הכי איתא נקצן נופו כולו עומד במקום טהרה:

כדרכו. שם איתא בגמרא כך הקב"ה מביא יסורין על הצדיקים בהעוה"ז (על מעוט עונות שבידם ונמצאו כלם נקיים רש"י) כדי שיירשו העוה"ב שנאמר (איוב ח':ז') והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד:

למה הרשעים דומים בהעוה"ז. בטובה שמשפיע להם רש"י:

וסוכה יוצא. נוף מעט ממנו אף אלו יש בידם מעוט טובות וזכיות (שם):

מה הן אומרים קוצו סוכה זו מן האילן. כ"ז ליתא התם בגמ' אלא כך נקצן נופו כולו עומד במקום טומאה ופרש"י קבלת שכרם היא קציצת נופם:

כדרכו טמא. שם בגמרא כך הקב"ה משפיע להן טובה לרשעים בהעוה"ז כדי לטורדן ולהורידן למדריגה התחתונה (מדריגה אשולי"א כדרך שעושין מדרגות לחריצין שסביבות המגדלים כשמגביהים קרקעיתה רש"י) שנאמר (משלי י"ד:י"ב) יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות ופרש"י כשרואין הרשעים שלותן נראית דרכם בעיניהם ישרה ואחריתה של אותה שלוה הזמנת דרכי מות היתה:

הלכה ב

ששה שמות נקרא האריה וכו'. משום דבריש הפרק מביא חמשה דברים לכך מביא גם כן הנך דנקראים ששה וכולם מפורשים במקראות עד סוף הפרק:

פרק מ

הלכה א

ארבעה אוכל פירותיהן בעוה"ז וכו'. דברים וכו' כתב הרמב"ם כי המצות כולם נחלקים בתחלה על שני חלקים החלק הא' במצות המיוחדות לאדם בנפשו במה שיש בינו ובין הקב"ה כגון ציצית ותפילין ושבת ועבודת כוכבים. והחלק השני במצות התלויות בתועלת ב"א קצתם עם קצתם כגון אזהרה על הגניבה והאונאה והאיבה והנטירה וכגון הצווי באהבת איש את חבירו ושלא נסית אדם להזיק לחבירו ולא יעמוד על דם רעהו וכבוד האבות והחכמים שהם אבות הכל. וכשיעשה האדם המצות המיוחדות לנפשו מה שיש בינו ובין בוראו תחשב לו לצדקה ויגמלהו הקב"ה עליה להעוה"ב כמו שנאמר בפ' חלק וכשעושה האדם המצות התליות בתועלת ב"א זע"ז כמו כן תחשב לו לצדקה להעוה"ב לפי שעשה המצוה וימצא טובה בהעוה"ז בעבור שנהג מנהג הטוב בין ב"א כי כשינהג מנהג הזה ונהגו אחרים כמנהגו יקבל כמו כן שכר מהענין ההוא וכל המצות שבין אדם לחבירו נכנס בג"ח ושים לבן עליהם כי כן תמצאם שהרי הילל הזקן בשבת דף ל"א כשאמר לו העובד כוכבים למדני תורה על רגל א' אמר לו דעלך ביש לחברך

לא תעביד וכשתחקור על הענין הזה תמצא ת"ת שקול כנגד הכל כי בת"ת יזכה האדם לכל זה כמו שבארנו בתחלת דברינו שהתלמוד מביא לידי מעשה עכ"ל פ"א דפיאה וע"ש בתי"ט:

והקרן. הוא כמו העיקר רמב"ם רפ"ו דתרומות. והרמב"ן כתב בחומש פ' אמור על פסוק בעצם היום הזה שנעבור שהכח בקרניים יקרא גוף הדבר קרנו:

להעוה"ב. עיין תוי"ט רפ"ב (דף פא) ד"ה שאין אתה יודע מתן שכרן:

כאו"א. ספ"ק דקדושין דף מ ע"א איתא ראיות לכל זה ע"ש:

ות"ת כנגד כולם. כי בת"ת יזכה האדם בכל זה שהתלמוד מביא לידי מעשה כדלעיל לשון רמב"ם:

ד' דברים וכו' נפרעים ממנו בהעוה"ז וכו'. ר"ל אפי' לרשעים שמגיע להם שכרן הטוב בעוה"ז והעונש לעוה"ב עי"ל פל"ט אבל הנהו ג' ראשי עבירות שדינם יהרג ואל יעבור נפרעין ממנו העונש אפילו לרשעים בהעוה"ז. ולה"ר יותר מכולם. כי לה"ר כולהו אתנהו בהו דוק ותמצא:

הלכה ב

זכות יש לה קרן. כדלעיל והקרן קיימת להעוה"ב:

ויש לה פירות. בהעוה"ז:

שנא' אמרו צדיק כי טוב. אמרו למי שהוא צדיק כי טוב עשה. רש"י:

כי פרי מעלליהם יאכלו. גמול מעשיהם נמצא מוכח מדכתיב פרי מעלליהם שיש להם פירות וכ"ש הקרן כי מהיכן יבואו הפירות אם אין הקרן קיימת:

וי"א יש להם. ספ"ק דקדושין דף מ ע"א איתא עבירה שעושה פירות (כגון חלול השם שאדם חשוב עובר עבירה ואחרים למדין ממנו לעשות כן רש"י) יש לה פירות ושאין עושה פירות אין לה פירות ע"כ:

מפרי דרכם. שאוכלים בחייהם בצרות המוצאות אותם לרשעים מהעבירה הפירות והקרן שמורה להם בגיהנם כ"כ רש"י במשלי (שם א):

הלכה ג

אין מגלגלין עבירה ע"י. יומא דף פז איתא אין חטא בא ע"י ופרש"י הקב"ה הוא מדחה את העבירה מלפניו שלא תבא לידו:

נוחלין העוה"ב. שם בגמרא איתא שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידו בג"ע:

כי לא תעזוב נפשי וגו'. למדנו שהקב"ה מונע את החטא מלהכשילו רש"י:

שלא יהא תלמידיו יורדים לשאול. שם בגמרא איתא שלא יהיה הוא בג"ע ותלמידו בגיהנם:

בדם נפש. שיש עליי עונש דם הוא המחטיא את חבירו ואבדה נפש ע"י:

עד בור ינוס. עד יום מותו ינוס לעזרה שיתכפר לו וסיפיה דקרא אל יתמכו בו משמים להספיק בידו לשוב אלא יהא הוא בג"ע ותלמידו בגיהנם כ"ז מפרש"י שם במשלי ובגמרא שם איתא עוד אל יתמכו בו שלא יפול אלא מניחין אותו ויפול בבור גיהנם:

הלכה ד

האומר אחטא ואשוב. האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב כצ"ל תרי זמני וכ"ה במשנה סוף יומא: ע"ל פל"ט:

אחטא ויוה"כ וכו'. מאחר שעליו היא סומך לחטוא אינו מכפר גמרא ורש"י והרמב"ם כתב שהוא כמו אמרם אין מספיקין בידו לעשות תשובה ולפיכך לא יעזרהו השם שיעשה בצום כפור מה שראוי לו לעשות כדי שיכפרו לו עונותיו באותו היום וכתב התוי"ט ולפי זה נראה דהכא נמי בתרי זמני כמו ברישא:

הלכה ה

והולך לתומו. שהולך מעתה בתמימות ויעזוב החטאים בשלימות:

עד ג' פעמים. שם בגמרא יומא דף פו ליתא האומר אחטא וכו' אלא כך איתא ארי' בר' עבר אדם עבירה פעם ראשונה מוחלין לו וכו' רביעית אין מוחלין לו שנאמר (עמוס ב':ו') כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו ואומר (איוב ל"ג:כ"ט) הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר וכו':

הלכה ו

ארבע מדות באדם האומר שלי וכו'. עיין במפרשים בפ"א. פ"ה מ"י:

וי"א זו מדת סדום. לא ידעתי לכוון אם לא למד מה מדה בינונית או מדת סדום היא זו. גם בפ"א ליתא הנך חלוקים על למוד כ"א על צדקה וכתב על זה המד"ש וז"ל למה לא נקט התנא שם אלו הארבע מדות בתלמידים רוצה שילמוד ולא ילמדו אחרים עינו רעה בשל אחרים וכו' והיה הכל מדבר בלמודי התורה ע"ד דאיתא שם בשאר המשנה אלא בהיות שבענין הלמוד לא שייך בעצם עינו רעה בשל אחרים על השכר העתיד לינתן להם כי אולי הקב"ה ינסה אותם ויפרעו להם לעוה"ב. אמנם בענין הצדקה כי השכר הוא מוכרח לבא כד"א (מלאכי ב) ובחנוני נא בזאת וגו' והריקותי לכם ברכה על בלי די וכתיב כבד ה' מהונך וגו' (משלי ג':י') וימלאו אסמיך שבע וגו' ע"כ באשר שהשכר מוכרח הוי ליה כאילו בא ושייך למימר ביה עינו רעה עכ"ל ע"ש ואם לא שהכוונה הכי

ילמדו אחרים שמספיק או מתאמץ שילמדו לבד ולא רצה ללמוד מהם בתורת רב או חבר אבל על כל פנים לומד הוא בעצמו ביחיד לכך היא מדה בינונית שלא רצה ללמוד מאחרים וגם הוא אינו רוצה ללמוד מהם אבל י״א זו מדת סדום. ויותר נ״ל להגיה שצ״ל ארבע מדות בנותני צדקה כדקחשיב בפ״א שם כי בלאו הכי קשה הכא למה אינו מביא הך פיסקא של ארבע מדות של נותני צדקה וכו׳:

מתקרב ויושב. ר״ל שמתקרב לת״ח ויושב עמהם ללמוד:

יש לו חלק. עמהם כדין חברותא:

מתקרב לת״ח. ומראה בעצמו שאוהב להם:

ואינו יושב. ללמוד עמהם:

מתרחק ויושב. שאינו מקרב עצמו לת״ח ללמוד בחברותא אבל עכ״ס יושב לבד ולומד:

הלכה ז

מפני שיאמרו וכו׳. היינו לשום ערמה להחזיקו לת״ח:

מתרחק ויושב. שיושב למטה אבל עכ״פ יושב ללמוד:

מתרחק. מת״ח:

בשביל שיאמרו וכו׳. שהוא שלא לשם שמים (ואע״פ דאיתא בנזיר דכ״ג ע״ב וסוטה דכ״ב ע״ב לעולם ילמוד אדם שלא לשמה כי מתוך שלא לשמה וכו׳ מחלקי׳ התוס׳ שם בין היכא שלומד לקנטר או לקיבול פרס וליראת עונש או להתגדר ולקנות שם ע״ש):

הלכה ח

ביושבים לפני חכמים. השתא מיירי בענין הסברא ישרה וברירת הדבר הצודק מהבלתי צודק. ר״ב:

ספוג. הוא צמר הים רמב״ם. ובמוסף הערוך כתב שהוא גדל על פי הים מקצף הנקפא רך ומלא נקבים ושואב כל דבר לח וקראו חז״ל כן לכל דבר שהוא שואב דבר אחר ונעתקה מלה זו לכל דבר קל מלא חורים כמו רקיקים תרגום ורקיק אחד ואיספוג. והערוך פי׳ ספוג הוא על ראש דג אחד גדול שבים ובשעה שמרים ראשו להסתכל בעולם יורד אותו הספוג על עיניו ואינו רואה כלום ובחכמה בראו הקב״ה יתברך ויתרומם לעד. כדי שלא לאבד את עולמו שלא היתה ספינה ניצולת מפניו ע״ש באריכות:

דומה לספוג כיצד וכו׳. כשם שספוג סופג את הכל בין עכורים ובין צלולים כך יש תלמיד משובח שלבו רחב לשמוע אבל אינו רחב כ״כ שיוכל להבחין בין עיקר לטפל. רש״י ור״ב:

לנפה כיצד וכו'. נפה מוציאה את הקמח במקום שטוחנין ברחיים של גרוסות לצורך סלת למנחות שאותו קמח שנופל מן הנפה נקרא אבק של מנחות כדאיתא במנחות ספ"ו דהוי גרוע ופסולת לגבי מה שנשאר בנפה שנשרה קליפתן מפני שלתתן במים חוזרים וטוחנין אותם עם אותם גריסין של חטים שנשארו בנפה דק ומוציאין מהן סלת נקיה כך מי שיש בו כח לברר וללבן שמועותיו וקולט האמת מן השקר והבטל. רש"י ור"ב:

משפך. אנטוו"ר בלעז ובלשון אשכנז טרעכט"ר והוא בכלי שנותנים ע"פ חבית או ע"פ הנוד כשרוצים למלאותו יין או שמן שמכניס בזה ומוציא בזה שכל מה שמכניסים מלמעלה יוצא ממנו למטה כך יש תלמיד ששוכח את הכל וכבולעו כך פולטו רש"י ור"ב:

משמרת. בלשון אשכנז זייע"ר שנותנין בו משקה לברר וקולטת את השמרים וזולפת ממנו הזך והצלול כך יש אדם שמניח את העיקר ועומק ההלכה ומחזיק בידו הטפל ודבר של בטלה (שם):

ראב"י קורא אותו. ר"ל אותן שני כתות שמכוונים לעיל למשפך ולמשמרת היה ראב"י קורא אותו של משפך קרן נקוב כי כמו בקרן נקוב יוצא הקל לריק שמכניס בתוכו. כן יש תלמיד כבולעו כך פולטו והקול יוצא כאשר נכנס. וקיטוע הוא נגד משמרת ומכנה אותו בשם קיטוע באשר שאותו תלמיד רשע מוציא את היפה וקולט את הרע וזה גריעותאיותר ממשמרת שעל כ"פ בשמרים עדיין משקה טובה מעורב בו. ולכך ממשיל נמי לתינוק שזורק המרגלית וכו' עד כלי חרס בידו בלבד שהוא ג"כ זורק לגמרי הטוב והיפה ובוחר רק רע במשל בחרס כנ"ל פירושו של דבר:

הלכה ט

לענין תלמידים. כלומר לענין לימוד יש ד' חלוקים כדמפרש ואזיל:

דג וכו'. מה שמכנה לדג ע"ד דאי' בברכות פרק הרואה דס"א שהשיבו הדגים לשועל. ומה במקום חיותנו וכו' כך בזמן שאנו עוסקים בתורה דכתיב בה (דברים ל':כ') כי הוא חייך ואורך ימיך וכו' כשאנו פוסקים מד"ת עאכ"ו ע"ש נמצא כמו חיות הדג בים כך חיותנו בתורה והיא יכונה נמי בשם מים כד"א (ישעיהו נ"ה:א') הוי כל צמא לכו למים וכדאיתא בתענית ד"ז וסוכה דל"ב ולקמן פמ"א. וכן המפרש הביא רעיא מהימנא דפ' שמיני דאי' התם דגים וחגבים וכו' עד מה נוני ימא חיותן בימא ואי לא ידעין לשאטא במיא אינון מייתן. אוף ת"ח מארי מתניהין חיותייהו באורייתאואי אתפרשין מיניה מיד מתים ע"ש:

כיצד בן עניים. ר"ל עני בדעת וכדאיתא בנדרים דמ"א אמר אביי נקטינן אין עני אלא בדעת במערבא אמרה דדא ביה כולא ביה דלא דא ביה מה ביה דדא קני מה חסר דדא לא קני מה קני. ופירוש פס דלא קני דעה מה יועיל לו כל מה שיקנה. וכתב המהרש"א לכך הענין כפול לרמז בין בדברים הגופניים ובין הרוחניים כולן תלוין בדעה. מפרש:

ואין בו דעה. להבין מה שלומדים עמו. א"נ ע"ד דאיתא במ"ר ויקרא ספ"א כל ת"ח שאין בו דעה וכו' וע"ל פי"א מזה:

בן עשירים. ר"ל עשיר בדעת שמבין מה שלומדים עמו:

דג מן הים הגדול וכו'. התורה נקרא ים כדכתיב (איוב י"א:ט') ארוכה היא מארץ מדה ורחבה מני ים א"כ החכם הכולל שיש בו דעה להשיג כל מה ששואלין אותו להשיב הן דבר קטן והן דבר גדול וידו בכל דומה לדג גדול שבים הגדול שיש בכחו לשוט בו לארכה ולרחבה. ובחלוקה שלישית שאין בו דעה להשיב מכנה אותו לירדן שאין גדול כל כך כמו הים וגם ירדן הוא לשון ירידה כן הת"ח ההוא אין בו כח להשיג כ"כ כמו זה האחרון אשר דימה לים הגדול. מפרש:

הלכה י

ארבע מדות וכו' יש רואה. משום דקחשיב לעיל מריש הפרק עניני ארבע משום הכי קחשיב עוד מה שהוא ארבע ואח"כ קחשיב של שלשה בסוף כנ"ל והמפרש כתב ד' מיני נזקין חלוקים לענין רואה ונראה ונ"מ הרואה א' מד' מדות הנ"ל בחלום ידאג ממנו ויפיש רחמים שלא יזוק מהם דאם רואה בחלום רואה ונראה ידאג שלא יזוק מן הזאב והארי וכו' וכן אינך דקחשיב להו כל א' כפי מדרגתו ויגיד עליו ריעו בסיפא ד' חכמים הן הרואה אותן בחלום עכ"ל:

הלכה יא

ד' חכמים הן. בברכות דף נז ע"ב קחשיב רק שלשה וליתא התם ריב"נ ע"ש:

ראב"ע יצפה לגדולה ולעשירות. בן ח"י שנה היה ראב"ע כשנתמנה לנשיא כדאיתא התם ד' כח ע"א ובשבת ד' נד איתא מעשירות שלו שי"ב אלף צאן היה מעשר בכל שתא ע"ש. מפרש:

רבי ישמעאל יצפה לחכמה. שם בברכות איתא הרואה ר' בחלום יצפה לחכמה:

ר"ע ידאג מן הפורענות. מהרוגי מלכות היה והיו סורקין את בשרו במסרקות של ברזל כדאיתא התם דס"א ע"ב. אבל שם דנ"ז ע"ב איתא ר' ישמעאל בן אלישע ידאג מן הפורענות ופרש"י מהרוגי מלכות היה כדלעיל פכ"ח והפשיטו עור קרקפתו בחייו:

הלכה יב

בן עזאי יצפה לחסידות. משום דלא היה נשוי אשה מפני שנפשו היה חשקה בתורה כדאיתא יבמות דף סג ע"ב ואפי"ה היה ניצול מן החטא ואין לך חסיד גדול מזה. מפרש: **אלישע בן אבויה**. הוא אחר כדאי' בחגיגה ד' טו וכ"ה בברכות שם אחר ידאג מן הפורענות:

הלכה יג

ס' מלכים יצפה לגדולה ולעשירות. משום דשם נזכר דוד ושלמה ושאר מלכי ישראל. אבל שם איתא רק הרואה ספר מלכים יצפה לעשירות:

ישעיה יצפה לנחמה. דרוב ישעיה נחמות. ורוב ירמיה פורענות ושם איתא עוד יחזקאל יצפה לחכמה:

הלכה יד

ס' תהלים וכו' לענוה. דדוד היה עניו גדול כדכתיב (שם כב) ואנכי תולעת ולא איש. אבל שם איתא הרואה ס' תהלים יצפה לחסידות:

משלי יצפה לחכמה. ששלמה חכם גדול היה. ושם קחשיב עוד מן הכתובים הרבה ע"ש:

הלכה טו

מיתה לרשעים נאה להם. שאין מוסיפין לחטוא:

ונאה לעולם. ששקטה כל הארץ:

לצדיקים רע להם. שהיו מוסיפין זכיות:

ורע לעולם שהיו מגינין על דורם ומוכיחין את הדור. כל זה מפרש"י בסנהדרין ד"ע ע"ב:

שקט לרשעים וכו'. מתוך כך חושבין ועושין רעות הרבה באשר שיש להם פנאי בדבר:

לצדיקים טוב להם. שיש להם פנאי לעסוק בתורה ובמצות רש"י שם דף עב רע"א. כלומר ולא שיהיו שקיטים גם מטרדת תורה ומצות תוי"ע:

כנגד בית ק"ק. בברכות ר"פ הרואה איתא במשנה לא יקל אדם את ראשו (לא ינהג קלות ראש רש"י) כנגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית ק"ק ע"כ ולדעתי שגם הכא כצ"ל כי ערום אסור בכל מקום מפני צניעות אפילו שלא כנגד בית ק"ק וכדאיתא תענית דף יא וחגיגה דף י"ז אל יאמר הנני בחדרי חדרים מי רואני כי הקב"ה מלא כל הארץ כבודו:

הלכה טז

הנכנס לב"ה וכו' אלא לצדדים. בברכות דף סא ע"ב מחלק הגמ' הרבה חלוקים בזה ע"ש וברש"י:

ראי"א מפני שמראין. שם דף סב איתא ר"נ בר יצחק אמר מפני שמראה וכו' וכן ר"ע. וראי"א מפני שאוכל בה ע"ש וכ"ה בדא"ר ספ"ז ע"ש:
שמראין בה ד"ת. שם איתא טעמי תורה ופרש"י נגינות טעמי מקרא של תנ"ך בין בניקוד של ס' בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של פשטא ודרגא ושופר ומהפך. מוליך ידו לפי טעם הנגינה ראיתי בקוראים הבאים מא"י ע"כ:
ר' יהושע אומר מפני שאוכל וכו'. שם איתא רי"א מפני שכותב בה. ועוד איתא התם טעמים אחרים. רבא אמר מפני שהתורה ניתנה בימין שנאמר (דברים לג) מימינו אש דת למו. ורי"ש בן לקיש אומר מפני שקושר בה תפילין ע"ש:

הלכה יז

כל אהבה וכו'. עד סוף הפרק עיין במפרשים בפי"א שם בפ"ה:

פרק מא

הלכה א

רבי שמעון אומר ג' כתרים הם. הכתובים בתורה שחייבה תורה לנהוג בהם כבוד. ר"ב:
כתר תורה. כתיב ביה והדרת פני זקן זה שקנה חכמה. וכתב רש"י ואינו דומה לשנים אחרים שאין השנים כהונה ומלכות שוין בכל אדם כדלקמן ולכתר תורה אפשר לו בכל מי שיעסוק בה כדלקמן וכדאמרינן נמי פ"ק דמגילה דף ו' יגעתי ומצאתי תאמין לכך גדול כתרה של תורה משנים הללו ועוד התורה אמרה בי מלכים ימלוכו (משלי ח':ט"ו) וגדול הממליך מן המלך גמרא ורש"י ביומא דף עב ע"ב:
וכתר שם טוב עולה ע"ג. שכל הג' כתרים צריכים לו. שאם ת"ח הוא וסני שומעניה שרי לבזויה. ואם כ"ג הוא אמרינן שם במעשה דשמעיה ואבטליון וכו' ע"ש ואם מלך הוא כתיב ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך. ע"כ מי שיש בידו מע"ט ושמועתו טובה מחמת מעשיו אע"פ שלא מצינו לו כתר בתורה שיהיו מחוייבים לנהוג בו כבוד הוא עולה ע"ג שהוא משובח מכולם שכלם צריכים לו. ונאמר נמי (קהלת ז':א') טוב שם משמן טוב. שמם של חנניה מישאל ועזריה שהיו בעלי מע"ט מנדב ואביהוא שנמשחו בשמן המשחה שהרי הללו נשרפו והללו לא נשרפו. וסי' לג' כתרים אלו. זר הארון. וזר שלחן. וזר מזבח הזהב כדאיתא שם ביומא. רש"י ור"ב:
ברית כהונת עולם. הא דהביא קרא דפינחס ולא מהפסוקים מוקדמים חקת עולם לו ולזרעו אחריו (שמות נח) לכהונת עולם לדורותם (שם מ) ברית מלח עולם וגו' לך ולזרעך אתך (במדבר י"ח:י"ט) ועוד פסוקים ע"ז. משום דרצה להוכיח האדר"נ שאין הפסק

לכהונה אפילו בזה"ז בשעת החורבן לכך מביא הקרא דפינחס שהוא אליהו שעדיין בכל יום עומד ומקריב תמידין כדאיתא בעשרה מאמרות מאכ"ח ח"ג פכ"ג אמרו על אליהו שהוא מקריב תמידין בבהמ"ק בחורבנו שהרי בקדושתו הוא עומד ואתיא כי הא דתנינן סוף עדיות מקריבין אף שאין בית ואפשר שגנזו לו קופות מתרומות הלשכה כדי שיהיו באים משל צבור. ועל העורות של קדשים כותב שם זכיות של ישראל עכ"ל והובא בספר ברכת שמואל על התורה ס"פ וירא ומתרץ בזה קושית העולם ששאל יצחק הנה האש והעצים ואיה השה לעולה וקשה איך ראה יצחק במעשה ההוא שאביו יקריב שה ועולה דוקא דלמא יקריב פר או איל וכדומה או חטאת ואשם וכדומה קרבנות וכו' והול"ל איה הקרבן להקרבה. אלא ודאי דקאי על קרבן התמיד וברמז בר"ת "אלהים "יראה "לו "השה ראשי תיבות אליה ע"ש בארוכה. נמצא לפ"ז ע"י פינחס שהוא אליהו אין הפסק לכהונה ולכך מביא הקרא דפינחס וראיה גדולה מצאתי לזה בספרי דאיתא שם והיתה לו וגו' ויכפר על בני ישראל וכפר עב"י לא נאמר אלא ויכפר שעד עכשיו לא זז אלא עומד ומכפר עד שיחיו המתים הובא בילקוט ס"פ בלק ע"ש וק"ל [מהספרי אינה ראיה כלל דמיירי על הריגת זמרי וכזבי שזה מכפר לעולם וכן אמרו בסנהדרין דף פב ע"ב אמר הקב"ה למשה הקדם לו שלום שנא' לכן אמור לו הנני נ"ל אב"ש וראויה כפרה זו שתהא מכפרת והולכת לעולם]:

ודוד עבדי נשיא להם לעולם. מהאי טעמא נמי מביא קרא דיחזקאל ל"ז ולא מקרא דשמואל (ב' ז יב) והקימותי את זרעך אחריך וגו' וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם וגו' ועוד שם כב ותהלים יח לדוד ולזרעו עד עולם משום דהאדר"נ רצה לומר שאין הפסק למלכות דוד אפילו בזה"ז ע"כ מביא קרא דדוד עצמו נשיא להם לעולם משום שדוד מלך ישראל חי וקים:

הוי. ענינו קריאה וזימון:

כל צמא. לדבר ה':

לכו למים. לתורה ובילקוט ישעיה על הן קרא הרבה טעמים למה נמשלה התורה למים:

והייתי מתעסק בדברים בטלים. אע"פ שרשב"י היה מבקר החולי שהוא מגדולי ג"ח כדאיתא בנדרים ד"מ ומ"א ולאו דבר בטל הוא. מ"מ ת"ת כנגד כולם ורשב"י תורתו אומנתו היה כדאיתא פ"ק דשבת על משנה ומפסיקין לק"ש:

מעשה ברשב"א. בתענית ד"כ ע"ב אי' ר"א בר"ש וכבר פירשתי הלכה זו עד ואל יהא קשה כארז דא"ר פ"ד בס"ד ע"ש:

הלכה ב

ג' דברים. איידי דריש פרקין דקחשיב ג' כתרים קא מני עוד מעלות של ג':
ג' דברים נאמרו בצדקה. ובש"ע י"ד סרמ"ט ס"ו קחשיב שמנה מעלות בצדקה ע"ש:
אבא עליו ברכה. כדכתיב כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך (דברים ט"ו:י'):
והמלוה טוב ממנו. לפי שאין העני בוש בדבר רש"י בשבת דף ס"ג ע"א:
נ"א למחצה ולמותר. והי"פ שנותן לעני עיסקא בידו למחצית שכר שיחלקו בריוח ויותר מעט בשביל שכר טרחא שהוא מתעסק בחצי נותן שלא יהא מיחזי כרבית דעתה אין עני מתבייש דשלו הוא נוטל שמתעסק ומרויח (ב"י ומפרש) ושם בשבת איתא בזה"ל ומטיל בכיס יותר מכולן ופרש"י ומטיל לכיס מעות ומלאי להשתכר בהם למחצית שכר וכו':

הלכה ג

שלש מדות בת"ח. ע"ל פ"מ:

הלכה ה

ושל בית הכסא. מתוך יסורין רש"י פכ"ג דשבת דף קנ"א:
של פירות. כגון ריח חרדל (שם):

הלכה ו

בולע. לאפוקי זכוכית שאינו בולע כדלקמן:
ואינו פולט. דהתורה העידה על כ"ח שאינו יוצא מידי דפיו לעולם. והא דלא מהני ליה הגעלה ממ"נ תירצו הפוסקים משוס דפולט מעט מעט ולא בבת אחת:
בכלי זכוכית אינו בולע. הובא מזה האדר"נ בהג"מ פ"ה דהל' חמץ ומצה ובב"י בא"ח ס"ס תנ"א וע"ש בשו"ע סכ"ו:

הלכה ז

ארבעה דברים וכו'. פ"ז דגיטין דף ע' ע"א לא קחשיב הנך ג' העומד מלפני הספר וכו' כ"א הבא מן הדרך וכו' ע"ש וקצת תימה על שו"ע בא"ח סי' ר"מ שלא הובא מזה כלל גם תימה על המג"א ס"ס הנ"ל שכתב בשם הזוהר וס"י היוצא מבית הכסא לא ישמש וכו' והוא מפורש כן בגמרא הנ"ל וזמנה להמתין שיעור מצי מיל ע"ש:

הלכה ח

כל המקבל עליו ארבעה דברים. פ"ב דדמאי מ"ג איתא בהיפך המקבל עליו להיות חבר וכו' וע"ש בר"ב ותוי"ט מה שמאריכין בזה גס על סוגיא דבכורות ספ"ד דף ל ע"ב. כי שם מבואר ג"כ דיני ת"ח וזקן יושב בישיבה ע"ש:

להיות חבר. לענין טהרות דהיינו פרוש ויהיו בגדיו ומשקים שלו טהורים. ולשון הרמב"ם חבר נקרא ת"ח וכן יקראו לת"ח חבריא ונקרא בזה השם כי חברתם זל"ז חברה נאמנות כי היא חברה לש"ש ועיין דא"ז רפ"ד:

אינו הולך לבה"ק. שם במתני' דדמאי איתא ולא יהא מטמא למתים:

ואינו מגדל בהמה דקה. שזה אסור בא"י שלא ירעו בשדות אחרים ר"ב ובספ"ז דב"ק כתב הטעם משום ישוב א"י שמפסידין את הזרעים ע"ל פל"ה דיה ואין מגדלין:

לכהן ע"ה. שם בדמאי איתא אינו מוכר לע"ה לח ויבש. וכתב הר"ב דאין מוסרין לע"ה טהרות וכו':

אצל ע"ה. שם איתא ואינו מתארח אצל ע"ה ולא מארחו אצלו בכסותו והטעם שלא יבא לידי טומאה ע"י ע"ה ע"ש:

אוכל חולין בטהרה. נ"ל שזה פי' לדלעיל מהו חבר מסיים האוכל חולין בטהרה דאל"כ חמשה הוי והוא מתחיל רק בארבעה. אבל יותר נראה שקאי על הע"ה שרוצה לאכול חולין בטהרה שחבר לא יעשה לו משום דע"ה אינו יודע ליזהר שפיר:

הלכה ט

כסף מצרים. שבזו ישראל בצאתם ממצרים כדכתיב (בפ' בא) וינצלו את מצרים ובימי רחבעם עלה שישק מלך מצרים ונטל את כל האוצרות כדלקמן רש"י רפ"ח דפסמים דף פז ע"ב:

ואומר וילקט יוסף וגו'. אותן האוצרות לקחו עמהם וינצלו ישראל את הכל:

כתב שמים חזרה למקומה. שם בגמרא איתא בזה"ל ג' חזרו למטעתן כתב הלוחות דכתיב (דברים ט':י"ז) ואשברם לעיניכם כלומר דבר פלא ראיתם שם שהעין פונה להסתכל בו רש"י אבל האדר"נ מביא מקרא דמשלי שהוא קרוב לפשוטו יותר:

התעיף וגו'. מלשון עפיפה ותנועה כלומר בשעה קלה עודך תנענע עינך להסתכל בו ואיננו. כי פתאום יאבד. וכאילו עשה לעצמו כנפיה לעוף ממך חיש מהר כנשר הזה הממהר לעוף לצד השמים ונכסה מהעין מפרשים. ודע שבפסחים שם קחשיב הגמרא עוד חדא היינו ישראל שחזרו ג"כ למטעתן ע"ש. וכן ראוי להגיה הכא שיהיה שלשה דבריה כדקחשיב עד הנה ושם מביא הגמרא מקראות ע"ז ע"ש וזקיני הרב הגאון מוה' פייטל זצ"ל בספרו חק נתן בספר שני דף קא ע"א מאריך בסוגיא זו דפסחים למה מפרש הגמרא בתחלה כסף מצרים ואח"כ כתב שמים הלא כתב שמים היה מוקדם ע"ש [ולק"מ דמיירי שלקחום ישראל וחזרו למקומן וכסף מצרים לקחו ישראל בצאתם. והלוחות לקחם משה רבינו אחר מעמד ה"ס וא"כ כסדר נקטינהו]:

הלכה י

ר״י בן תימא אומר וכו׳. ובסמוך להההיא דר״ע דקאמר עשה שבתך חול תנינא לה בפסחים דף קיב ע״א ואתא לאורויי לן דלא אמר רבי עקיבא אלא במי שהשעה דוחקת לו ביותר אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר וכנשר לעשות רצון אביו שבשמים לכבד שבתות ויי״ט כנמר אלנגרייי״ש בלעז אדוק ולהוט ומחזיק בהן כאכזרי. וקל לרוץ מהרה בלא עצלות. וגבור ורטיאו״ש בלעז בעל זרוע לעסוק בכל כחך רש״י:

עז כנמר. הנמר הזה נולד מן חזיר היער והלביאה. כי לעת יחם האריות. הלביאה מכנסת ראשה בסבכי היער ונוהמת ותובעת את הזכר. והחזיר שומע קולה ורובעה. ונמר יוצא מבין שניהם ולפי שהוא ממזר הוא עז פנים אע״פ שאין בו גבורה כ״כ אף אתה הוי עז ולא תתבייש לשאול מרבך מה שלא הבנת. כאותה ששנינו לא הביישן למד:

וקל כנשר. לחזר אחר למודך ולא תיגע כדכתיב (ישעיהו מ׳:ל״א) יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו:

ורץ כצבי. לרדוף אחר המצות:

וגבור כארי. לכבוש את יצרך מן העבירות כ״ז מפי׳ הר״ב ועיין במד״ש שמפרש שלא יתבייש הן בחסידות ומע״ט ועוד פנים אחרים נאים ונחמדים:

הלכה יא

הוא היה אומר. ר״י בן תימא:

אהוב. שיהיה עובד מאהבה:

מן השמים. עיין דא״ז רפ״ב:

הדורש של כל המצות. כוונת העושה כי הוא חופש כל חדרי בטן. ואם בדבור הוא נאמר (תהילים קל״ט:ד׳) כי אין מלה בלשוני הן ה׳ ידעת כולה ועי״לפרק נ״חד״ה יהי סתרך עליך גלוי כנ״ל:

ואם עשית לחברך וכו׳. שאין אתה יודע מתן שכר של מצוה. וכן להיפך לעונש העבירה ר״ל. יהיה בעיניך מעט שגדולה ג״ח בין בגופו ובין בממונו ואלו דברים שאין להם שיעור. לכן אוהב מצוה לא ישבע מצוה ועיין דא״ז ספ״ב משי״ש בס״ד:

ספוג וכו׳. מפורש לעיל פ״מ ד״ה ספוג ונפה:

וקנקנה זפותה. משמרת בתוכה המשקה כך נקרא ת״ח היודע מה שלמד ושמע:

הוי כנוד וכו׳. מפורש דא״ז פ״א:

לקבל את הצער. כדמצינו בתענית דף כ״א בנחום איש גם זו:

והוי מוחל על עלבונך. שכל המעביר על פשעיו מוחלין לו ג״כ מן השמים עונותיו כדאי׳ בר״ה דף יז:

הלכה יב

דברים העשויים וגנוזין וכו'. ביומא דף נב ע"ב. ובהוריות דף י"ב ע"א ובכריתות דה ע"ב איתא שיאשיהו גנז הארון וצנצנת המן וצלוחית שמן המשחה ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה וארגז שסיגרו פלשתים דורון ומביא הגמרא ראיות ע"ז ע"ש:

והמטה. היינו מטה של משה:

ובגדי כהן משיח. שמנה בגדים של כה"ג:

מכתשת של בית אבטינס. שהיו כותשין בו הקטרת ושל בית אבטינס היו אומנין במעשה הקטרת כדאיתא ספ"ג דיומא דף לח ע"א:

ופרכת וכו' ברומי. כ"ה ביומא דף נז ע"א ובמעילה דף יז ע"ב:

הלכה יג

מעשה ברי"ט. ע"ל פ"ד ד"ה שני ת"ח וכו':

הלכה יד

חמשה מלכים. לעיל פל"ו וריש פרק חלק איתא ג' מלכים ויליף מקראי ע"ש:

וששה הדיוטות. שם איתא רק ארבעה הדיוטות ולא קחשיב קין וקרח ע"ש:

הלכה טו

צדיקים גמורין אין מצטרפין. דל אין מצפצפין ור"ל שאין צועקים ובוכין מתוך יסורין אפי' שעה אחת אלא נכתבין ונחתמים לאלתר לחיי עולם ובר"ה דף טז ע"ב איתא בזה"ל תניא בש"א ג' כתות הן ליום הדין וכו' צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיי עולם רשעים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לגיהנם וכו' בינונים (מחצה על מחצה. רש"י) יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולים (צועקים ובוכין מתוך יסורין שעה אחת ועולין. רש"י) ובה"א ורב חסד מטה כלפי חסד (הואיל ומחצה על מחצה הם מטה את ההכרע לצד זכות ואין יורדים לגיהנם רש"י) ועליהם אמר דוד אהבתי כי ישמע וגו' דלותי ולי יהושיע ע"ש בתוספות ומהרש"א בח"א לפ"ז תבין ג"כ סוגיא דהכא ואפשר ראוי להגיה הכל כמו התם ובמקום ר' יוסי צ"ל בש"א כי ב"ש הוא בר פלוגתא דב"ה:

בה"א אין רואין אותן כל עיקר. ר"ל הבינונים. כדלעיל שבה"א ורב חסד מטה כלפי חסד וכו':

שנאמר כי טוב חסדך מחיים. רישא דקרא צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה וגו' כן בקדש חזיתיך ר"ל שנפשם של בינונים כשרואים שעומדים במשקל השוה. אז משתוקקת נפשם ומתאוים שיכריעו זכיותיהם יוציא לצדק דינם. כדי שינצלו מארץ ציה זה הגיהנם. רק בקדש חזיתיך בג"ע בתוך הצדיקים קדושי עליון. כי טוב חסדך מחיים

ר"ל החסד שעושה הקב"ה לעתיד הוא יותר וטוב שעושה מחיים כי זה שכר נצחי ויפה שעה א' של קורת רוח בהעוה"ב מכל חיי העוה"ז. ומסיים הקרא ע"כ שפתי ישבחונך על הטוב ההוא כי שם א"א עוד לסגל ולהעלות למדריגת הנשמה כ"א ממה שרב הסד מהשי"ת ב"ה מטה כלפי חסד:

ואומר וחוסה עליהם וגו' ואומר חוסה עלי כצ"ל ולקח האדר"נ למליצה פסוק זה כלומר שבתפלה זו מתפללים הבינונים בשעה ששוקלים מעשיהם אומרים וחוסה עלי כרוב חסדך. הקב"ה יכריע הזכיות שיהיה רב חסד מטה כלפי חסד כדי שינצלו מדש"ג כנ"ל בס"ד לפי פשוטו:

הלכה טז

כל מה שברא הקב"ה. הסיום הוא כמו בפ"א. כי כן הפתיחה נמי כמו התם איך היה סדר קבלה משרע"ה מסיני ושייך נמי לדלעיל שרב חסד מטה כלפי חסד וק"ל:

אלא לכבודו. בראו לשבחו שיתכבד בהם בעולם וימליכוהו עליהם. מפרשים וכד"א (ישעיהו מ"ט:ג') ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. ואיתא סוף מסכת קידושין כי כל הנבראים נבראו לשמש האדם. והאדם נברא לשמש את בוראו:

שנאמר כל הנקרא בשמי. כל הצדיקים הנקראים בשמי:

ולכבודי בראתיו. וכל העשוי לכבודי:

יצרתיו אף עשיתיו. תקנתיו בכל הצריך לו והכנתי הכל כלומר אע"פ שעברו בגולה ובצרה כבר הכנתי להם כל צרכי גאולתם כ"ז מפרש"י ישעיה מג. ועיין מהרש"א בח"א ב"ב דף עה:

ואומר ה' ימלוך לעולם ועד. ואז יודו הכל וישבחו על כל מעשיו שמשפט ה' אמת וצדקו יחדיו:

הלכה יז

אמר רבי חנניא בן עקשיא וכו'. אמר למילתיה באבות ומסכת מכות שיש בה סיום נאה ונהגו העם לאומרו בסיום הפרקים לפי שאין אומרים קדיש על המשנה אלא על הגדה דאמר מר עולם אמאי קא מקיים אקדושה דסידרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא רש"י. ואיידי דפ"א מסיים נמי הכי בזה כדלעיל ד"ה כל מה שברא וכו' אעפ"י שיש באדר"נ אגדות. א"נ ע"ד דאיתא לקמן משם הרמב"ם ובמד"ש על שרצה הקב"ה לזכות ישראל הרבה להם תורה ומצות לכך על מוסר ודינים הרבה של אדר"נ מסיים נמי שפיר בהן דרבי חנניא בן עקשיא:

לזכות את ישראל. כדי שיהיו מקבלין שכר במה שמונעין עצמן מן העבירות לפיכך הרבה להן תורה ומצות כגון פרשת שקצים ורמשים כדי להרבות שכר כשהן בדלין מהם אע"פ שבלא"ה לא היו אוכלין אותן שנפשו של אדם קצה בהן. ריב"ן ור"ב סוף מסכת מכות. והרמב"ם שם כתב מעקרי האמונה כי כשקיים אדם מצוה מתרי"ג מצות כראוי וכהוגן. ולא שתף עמה כוונה מכוונות העולם בשום פנים אלא שיעשה אותה לשמה מאהבה זכה בה לחיי העוה"ב וכו':

לכך הרבה להם תורה ומצות. כי בהיותם הרבה א"א שלא יעשה אדם בחייו אחד מהם על מתכונתם וכו' וזה ה' חפץ למען צדקו וכו' ע"כ ול"נ ע"ד דאיתא במור"ם אלשיך ע"פ (תהילים י"ט:י') משפטי ה' אמת צדקו יחדיו כי לפעמים קשה לאדם על שום מצוה אכן כשרואה אחרת שישרה בעיניו מבטל דעתו נגד אחרת ומודה על האמת למפרע שכולם אמת וע"ד דאיתא בקדושין דף ל"א ראש דברך אמת (תהילים קי"ט:ק"ס) מסוף דברך ניכר שראש דברך אמת. וז"ש ר"ח ב"ע רצה וכו' הרבה להם תורה ומצות כדי שבודאי לא ימלט תסכים דעת ב"א למקצת ואז מצוה גוררת מצוה שמודה על האחרים שכולם אמת ויציב ונכון:

למען צדקו. להצדיק את ישראל ולזכות אותן אמן כיה"ר: